ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ
(ਜਨਮ : ੯ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੪)

ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੋਥੀਆਂ ਅਤੇ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ)

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੁਖਬੰਧ

ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਨੂੰ ਐਡਿਟ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਬੱਜਰ ਭੁੱਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਭੁਲੇਖੇ ਲਗਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ। ਇਸ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਬਿਖਮ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਪ ਲਗਣ ਦਾ ਬਣਿਆ। ਜੁਲਾਈ 1986 ਵਿਚ ਹੋਈ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਖਦਸ਼ਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ, ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਔਖੇ ਪਾਸੇ ਪੈਣ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ।

ਆਪਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਤਦੋਂ ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ, ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਬਲ, ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਇਆ ਤੇ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਡੀਨ ਫੈਕਲਟੀ ਔਫ ਰਿਲੀਜਨ ਤੇ ਹਿਊਮੈਨਿਟੀਜ਼, ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ 'ਤੇ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਹਨ ਅਧਿਐਨ" ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਖੋਜ ਹਿਤ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਬਾਰੇ ਚਲਿਆ, ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਗੁਣਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਵਾਚਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ।

ਇਸ ਯੋਜਨਾ 'ਤੇ ਕਾਰਜ ਤਾਂ 1987 ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਦੋ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਭੂਤਪੂਰਵ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਪ੍ਰਾਸ਼ਰਪ੍ਰਸ਼ਨ' ਦੀ ਛਪਾਈ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਮੁਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਦੇਰ ਚਿਰ ਤੋਂ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਾਰਜ ਤੇ ਛਪਾਈ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੂਝ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਖੋਜ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਸਾਲ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਇਆ ਗਇਆ ਕਿਉਂਜੋ ਓਹੋ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼੍ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਨ ।

ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੋਖਵੇਂ ਅਧਿਐਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਸੈੱਲ" ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ । ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ **ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ** ਨੂੰ ਮੁੜ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਜੁਟਾਇਆ । ਫਲਸ੍ਵਰੂਪ **ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ** ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਤ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਸੈੱਲ" ਰਾਹੀਂ ਛਾਪੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਨਜ (Zero) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜ ਤਕ, ਛੇ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਸੂਨਜ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਨੀਸਾਣਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਪਲੇਟ ਦਾ ਅੰਕ ਰੋਮਨ ਹਿੰਦਸੇ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਹੇਠ ਉਸ ਦਾ ਅੰਕ ਤੇ ਵੇਰਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਲੇਟ ਦਾ ਨੰਬਰ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਸਾਨੀ ਹੋ ਜਾਏ । ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਪਣ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸੂਨਜ ਵਾਲੀ ਪਲੇਟ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ।

ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਰਿਵਾਇਤ, ਉਸ ਉਪਰ ਹੁਣ ਤਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ, ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆਈ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਢੇ ਗਏ ਸਿੱਟੇ ਹਨ । ਅੰਤਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪਰਿਸ਼ਿਸ਼ਟ (ਜ਼ਮੀਮਾ) ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ, ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ, ਇੰਡੈਕਸ ਆਦਿ ਹਨ ।

ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਲਗਪਗ ਸੌ ਕੁ ਬੀੜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀਆਂ; ਪਰੰਤੂ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਬਬ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਬੀੜਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਅਨੇਕ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਉਘੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ

ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝਿਆ ਗਇਆ

ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਿੱ ਮਿਲੀ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ । ਉਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਿਸ਼ ਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਇੰਡੈਕਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਇਆ ਗਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੈ-ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ । ਯਤਨ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁਖ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਤ੍ਰ ਉਘੜ

ਇੰਡੇ ਵਡ-ਆਕਾਰੀ ਤੇ ਬਿਖਮ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਛਪਾਈ ਵਿਚ, ਜੋ ਦੋ ਸਾਲ ਤਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਛਾਪਕ ਸਟਾਫ ਲੇਖਕ ਦੀ ਘਟੀ ਹੋਈ ਨਿਗਾਹ ਕਾਰਣ ਕਈ ਭੁੱਲਾਂ ਅਭੁੱਲ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਲਈ ਲੇਖਕ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਸ਼ੁੱਧੀ ਪੱਤਰ" ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ।

ਲੇਖਕ ਦਾ ਯਤਨ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਿਭਾਏ ਜਾਣ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਭ ਸਕੇ । ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਹ ਮੰਨਦਿਆਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਖਿਮਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮਦਦ ਮੈਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਕਰਕੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਜੀ. ਐਸ. ਰੰਧਾਵਾ, ਡੀਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮਾਮਲੇ, ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਸਟ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਰਿਣੀ ਹਾਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਵਾਚਣ ਦਿਤੇ । ਮੈਂ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ (ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਾਰਿਸ) ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨ ਕਰਾਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਗਪਗ ਇਕ ਸਾਲ ਹਰ ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪੋਥੀ ਵਾਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ । ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲ ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਪਾਤ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੋਥੀ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵਾਚਣ ਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਟਾਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਵਿਮਲ ਚੰਦ੍ਰ ਤਿਵਾੜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੂਪ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬੜੇ ਬਿਖੜੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਪਰੂਫ-ਰੀਡਿੰਗ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਐਸ. ਐਸ. ਨਰੂਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਡਾ. ਦੇਸ ਰਾਜ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਮੈਨੇਜਰ ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਵੀ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ :
੨੦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੯੨

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਰਿਟਾਇਰਡ)

ਵਿਸ਼ੈ ਸੂਚੀ

ਪ੍ਰਕਰਣ ਸੂਨਯ

ਪ੍ਰਕਰਣ ਪਹਲਾ

ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੂਜਾ

ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੀਜਾ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ :

ਪ੍ਰਕਰਣ ਚੌਥਾ

ਵਿਵੇਚਨ :

ਪ੍ਰਕਰਣ ਪੰਜਵਾਂ

ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ, ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ ਤੇ ਇੰਡੈਕਸ :

ਪ੍ਰਕਰਣ ਸ਼ੂਨਯ

ਪਲੇਟਸ
(ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ)

ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ

੧. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ।

੨. ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।

੩. ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿਤ੍ਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਛਪੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦੇ ਆਪਣਾ ਰਿਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਾਰਦਿਕ ਸਹਿਰਦਤਾ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

੪. ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਗੋਲ ਮਾਰਕੀਟ, ਦਿੱਲੀ, ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

੫. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਸਟਾਫ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ।

੬. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਅਕਸ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

੭. ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੇ ਮੁਢਲੇ, ਮਿਤੀ ਵਾਲੇ, ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਪੰਨੇ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਵਿਨੈਂਡ ਐਮ. ਕਾਲੇਵਾਰਤ, ਕੈਥੋਲਿਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੋਇਵਿਨ (ਬੈਲਜੀਅਮ) ਦੇ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਏ ਨੀਸਾਣਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੋ ਦੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜੁਲਾਈ ੧੯੭੩ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਪੇ ਬਲਾਕਾਂ ਦੇ ਇਹਸਾਨਮੰਦ ਹਾਂ। ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਏ ਚਿਤ੍ਰ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸਾਰਦੇ ਨ ਦਿਸਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਲੰਮੇ ਅਮਲ (processing) ਵਾਲੇ ਇਸ ਰਸਤੇ 'ਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਥਿਤ ਮੁਹਰ ਅਸਾਂ ਬਲ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਰਪਨ' ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।

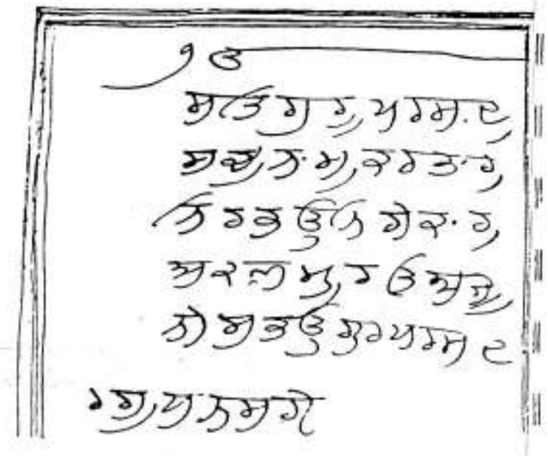
੮. ਡੇਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਲਾਕਾਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਪਇਆ ਹੈ।

੯. ਬਾਕੀ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨੀ ਪਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਰਤਾ ਸਹਿਤ ਕਬੂਲ ਫੁਰਮਾਈ। ਅਸੀਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਹਾਰਦਿਕ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।

੧੦. ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਕਾਰਣ ਕਈ ਚਿਤ੍ਰ ਮੂਲ ਆਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੇ ਕਰਕੇ ਛਾਪਣੇ ਪਏ ਹਨ।

F

ਪਲੇਟ I

ਚਿਤ੍ਰ ੧. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਵਿਚ ਆਏ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ। (ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 74, 75 ਅਤੇ 417)।

ਪਲੇਟ II

ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ੳ). ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਵਿਚ ਲੰਡਾ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਸ਼ਬਦ। ਇਸ ਦੇ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ III, ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ਅ) ।

ਪਲੇਟ III

ੴ ਸਤ ਗਰ ਪਰਸ ੧ ਰਗ ਵਡਹਸ
ਕਏ ਕੜ ਵਗੜ ਕਹ ਬਬ ਨਾਓ ॥
ਨਤ ਸਏ ਪਰਵਣ ਜਹ ਸਚ ਕਮਏ
ਓ ॥ ਜਬ ਸਚ ਅਦਰ ਹਏ ਸਚ
॥ ਜਮ (ਤਮ?) ਸਚ ਪਏਅ ਲਖ ਵਝਹ
ਸਧ ਨਹ ਬਲ ਬਲ ਗਵਏਅ ॥
ਜਬ ਜ ਬਹਏ ਭਲ ਕਹਏ ॥
॥ ਸਬਦ ਸਰਤ ਲਖਓ ॥ ਕਏ
ਕੜ ਵਗੜ ਕਹ ਬਬ ਨਏਓ ॥
ਜ ਮਏ ਕਹ ਕਹਣ ਜ ਏਹ ਤਝ ਕਹਏ ॥
॥ ਅਮਰਤ ਹਰ ਕ ਨਓ ਮਮ ਰਸਨ ਭਏ
॥ ਨਮ ਮਠ ਮਨ ਲਗ ਦਖ ਡਰ ਬਹਏ
॥ ਸਖ ਮਏ ਮਨ ਅਏ ਵਸਏ ॥ ਜਮ
ਏ ਤਧ ਫਰਮ ਏਓ ॥ ਜਓ ਮਏ ਕਹ ਕਹਣ ਜਓ ਤ

ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ਅ). ਪਲੇਟ II, ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ੳ) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਜੋਕੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਲ ਬ-ਪਾਲ ਉਤਾਰਾ। (ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ 84) ।

G

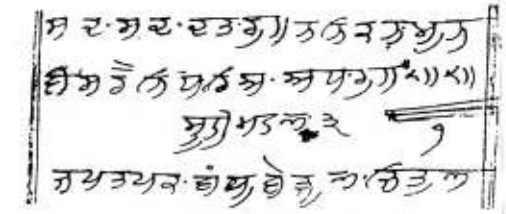
ਪਲੇਟ IV

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਵਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੧ ਛੰਤ ॥
ਕਾਇਆ ਕੂੜਿ ਵਿਗਾੜਿ ਕਾਹੇ ਨਾਈਐ ॥
ਨਾਤਾ ਸੋ ਪਰਵਾਣੁ ਜਾ ਸਚੁ ਕਮਾਈਐ ॥
ਜਬ ਸਾਚ ਅੰਦਰਿ ਹੋਇ ਸਾਚਾ ਤਾਮਿ ਸਾਚਾ ਪਾਈਐ ॥
ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਗਵਾਈਐ ॥
ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੀਐ ਭਲਾ ਕਹੀਐ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦ ਲਿਖਾਈਐ ॥
ਕਾਇਆ ਕੂੜਿ ਵਿਗਾੜਿ ਕਾਹੇ ਨਾਈਐ ॥ ੧ ॥
ਤਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ ਕਹਾਇਆ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥
ਨਾਮ ਮੀਠਾ ਮਨਹਿ ਲਾਗਾ ਦੂਖਿ ਡੇਰਾ ਢਾਹਿਆ ॥
ਸੂਖ ਮਨ ਮਹਿ ਆਇ ਵਸਿਆ ਜਾਮਿ ਤੈ ਫੁਰਮਾਇਆ ॥
ਨਦਰਿ ਤੁਧਿ ਅਰਦਾਸਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਨਿ ਆਪੁ ਉਪਾਇਆ
ਤਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ . . .

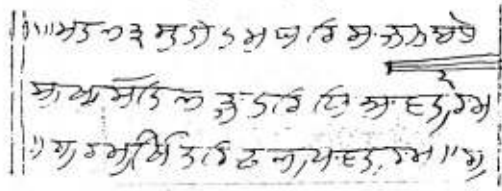
ਚਿਤ੍ਰ ੩ (ੲ). ਲੰਡਾ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਾਠ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਪਲੇਟ V

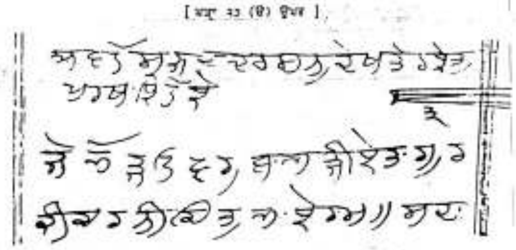
[ਪਤ੍ਰਾ ੮ (ੳ) ਉਪਰ]

[ਪਤ੍ਰਾ ੧੭ (ਅ) ਉਪਰ]

[ਪਤ੍ਰਾ ੩੨ (ੳ) ਉਪਰ]

ਚਿਤ੍ਰ ੪. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਪੁੰਜਾਂ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਿੰਨ ਲਕੀਰਾਂ ਦਾ ਪੈਟਰਨ। (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ 99 ਅਤੇ 100) ।

H

ਪਲੇਟ VI

ਚਿਤ੍ਰ 8 (ੳ). ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਅੰਕ ਦੇ ਲਗਾ ਵਰ/ਸਰਾਪ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ। ਇਸ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ VII. (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 109) ।

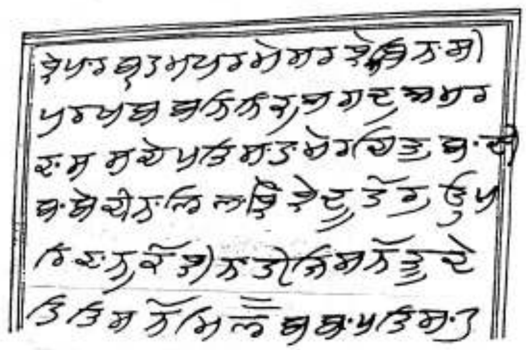
ਪਲੇਟ VII

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਸੰਮਤੁ ੧੬੫੨ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅਥਿ
ਮਾਘ ਵਦੀ ੧
ਰ ਬਾਬੇ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਨਿਰਭਓ ਨਿਰੀ ਕਾਰ
ਅਜੂਨੀ ਸਭਓ ॥ ੧ ॥ ਏਹੁ ਥ
ਤੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆ ਸੈ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਨੈ ਅ
ਗੈ ਦੀਆ ਸੈ ਤਿਹਾ ਪੀੜੀਆ ਦੀਆ ਸੈ ਜਿ ਕੋਈ
ਥਾ ਟੀ ਨਾਲਿ ਚਿਤੁ ਲਾਏਗਾ ਸੋ ਜੀਵ ਟ ਮੁ
ਕਤ ਹੋਗ ਤਿਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਥੋਕ ਸਵਰਨਿ ਗੇ ਸੁ
ਖਾ ਲਾ ਹੋਵੈਗਾ ਕਿਤੈ ਗਲੈ ਥੁੜੀਐ ਗੁ ਨਾ
ਹੀ ਮੁਕਤੁ ਹੋਵਗ ਗੁਰੂ ਪਾਸਿ ਜਾਵ ਗੁ
ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰੁ ਹੈ ਏਸ ਮਹ
ਸਹਿਸਾ ਸੁਭਾ ਮੂਲਿ ਨਾਹੀ ਏਹ ਗਲੁ ਵਰ
ਕ ਰਿ ਜਾਨਣੀ ॥ ਜਿ ਕੋਈ ਅਸਾ ਡੀ
ਹਡੀ ਵਿਚਹੁ ਗੁਰੂ ਛਡਿ ਕੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ
ਗਾ ਸੋ ਆਵਸਿ ਨਰਕਿ ਜਾਇ ਗੁ ॥

ਚਿਤ੍ਰ 8 (ਅ). ਸਾਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਵਰ/ਸਰਾਪ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ। ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਪੰਗਤੀ ਨੰ. ੭ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਦ /ਨੈ/ ਗਲਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀ ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ, ਪੰਗਤੀ ਨੰ. ੬, ਵਿਚ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 109) ।

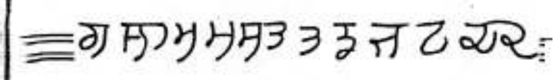
I

ਪਲੇਟ VIII

ਚਿਤ੍ਰ ੫. ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੧) ਦੇ ਅਸਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰੱਬ ਪਾਸ ਅਰਜੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਗਾ ਵਰ/ਸਰਾਪ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਬਾਅਦ ਦੀ ਘਾੜਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 111)।

ਪਲੇਟ IX

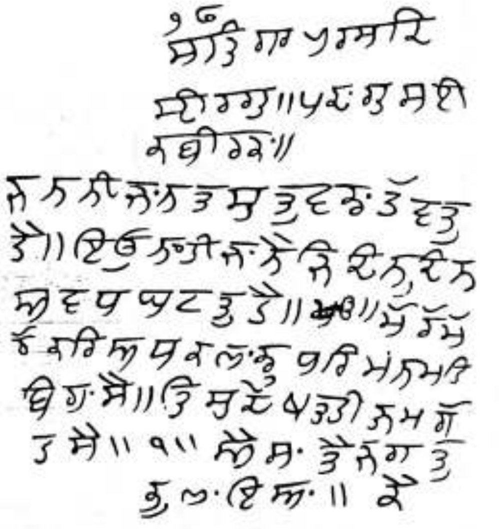

ਚਿਤ੍ਰ ੬. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਦੂਜੀ, ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ, ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਖੜੇ ਰੂਪ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਲੇਟਵੇਂ ਰੂਪ ਦਿਖਾਏ ਹਨ। (ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 102)।

ਚਿਤ੍ਰ ੭. ਪੋਥੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ (ਨੰ. ੨) ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ ਅਕਸ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੇਂਦ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਾਂ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 117)।

ਪਲੇਟ X

ਚਿਤ੍ਰ ੮ (ੳ). ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਇ (ਨੰ. ੨) ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਪਦਾ। ਕ੍ਰਿਪਾ: ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 115) ।

ਪਲੇਟ XI

ੴ

ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ॥ ਪਦਾ ਗੁਸਾਈ

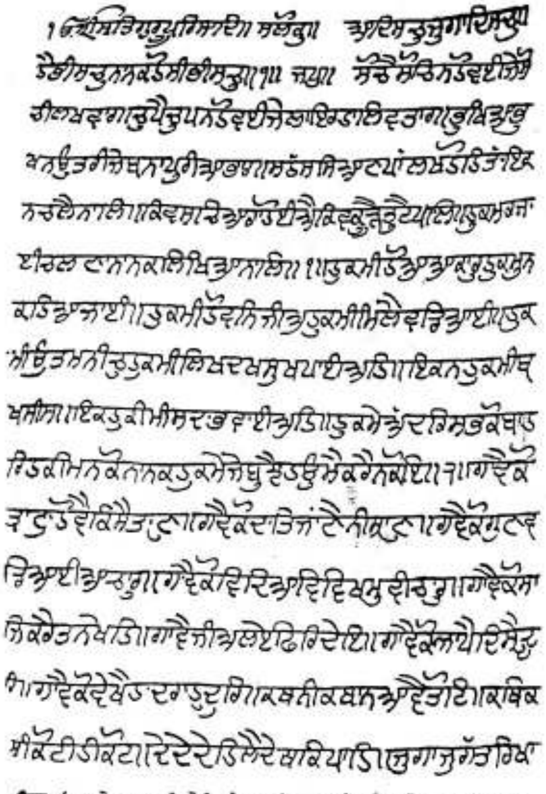
ਕਬੀਰ ਕਾ ॥

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਵਡਾ ਹੋਵਤੁ
ਹੈ ॥ ਇਉ ਨਾਹੀ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨੁ ਦਿਨ
ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥ ਰਹਾਓ ॥ ਮੋਰੋ ਮੋ
ਰੋ ਕਰਿ ਅਧਕ ਲਾਡੁ ਧਰਿ ਮਨ ਮਹਿ
ਖਿਗਾਸੈ ॥ ਤਿਸੁ ਦੇਖਤ ਹੀ ਜਮਰੋ (ਜਮਰਾਉ?)
ਹਸੈ ॥ ੧ ॥ ਐਸਾ ਤੈ ਜਗਤੁ
ਭੁਲਾਇਆ ॥ ਕੈ

ਚਿਤ੍ਰ ੮ (ਅ). ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪਲੇਟ X ਵਾਲੇ ਪਨੇ ਤੇ ਲਿੱਖੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪਦੇ ਦਾ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਪਿਅੰਤਰਣ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 115) ।

K

ਪਲੇਟ XII

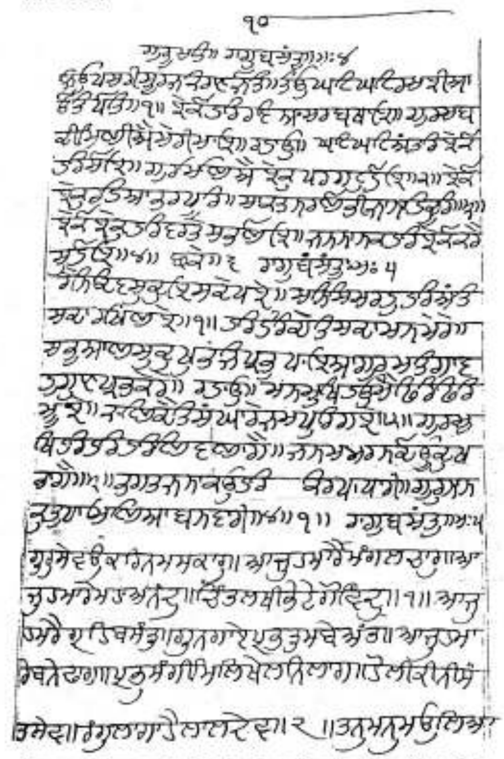
ਚਿਤ੍ਰ ੯. ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੩) ਵਿਚ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਜਪੁ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 123)।

ਪਲੇਟ XIII

ਚਿਤ੍ਰ ੧੦. ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ. ੩) ਦੇ ਇਕ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਲਿਖੀ ਅਸੀਸ "ਰਾ ਰਖੇਗਾ"। ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਪਾਈ ਦਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੂ-ਬਹੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿ ਲਿਖੀ ਇਹ ਅਸੀਸ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ (ਦੇਖ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, 'ਨੀਸਾਣ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ', ਪੰਨਾ ੧੦-(ਪਲੇਟਸ))। (ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪੰਨਾ 125 ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ)।

ਪਲੇਟ XIV

ਚਿਤ੍ਰ ੧੧. ਝਾਹੇਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (ਨੰ.੩) ਵਿਚ ਛੱਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਇਆ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜ। (ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 126)।

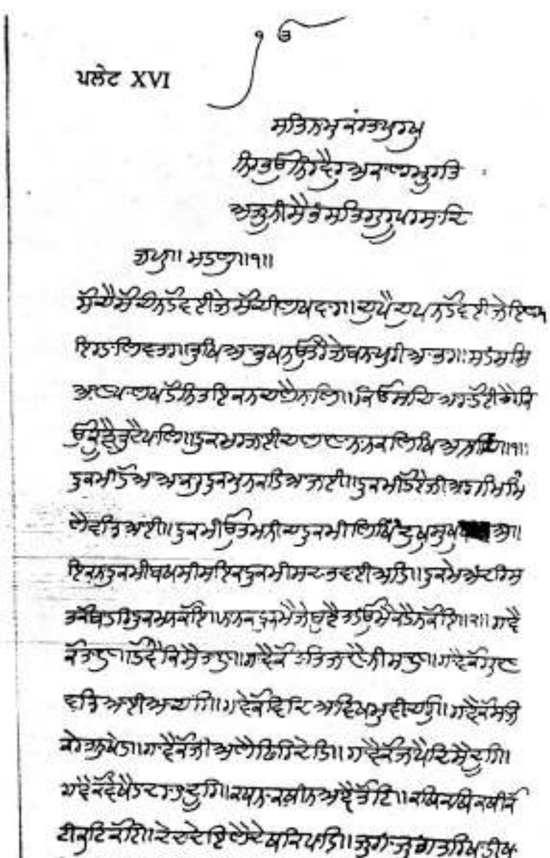
ਪਲੇਟ XV

ਚਿਤ੍ਰ ੧੨. ਬਿਸ਼ੰਪੁਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਇੰਚ ਚੌੜੀ ਵੇਲ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਵਿਵਰੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 136)।

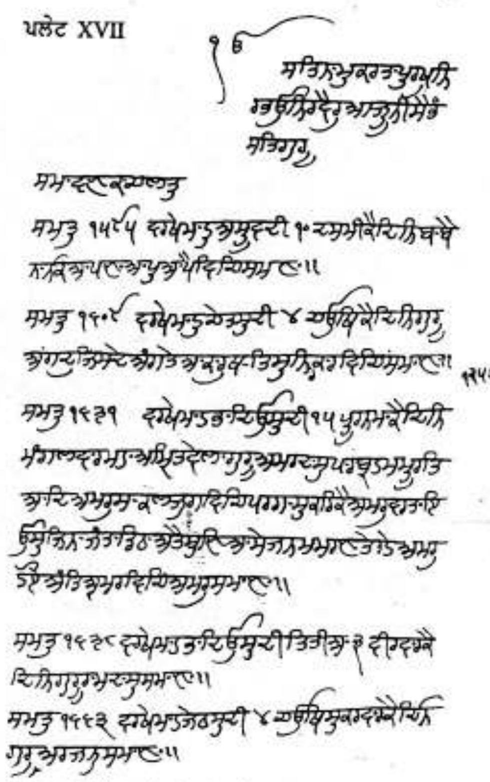
M

ਪਲੇਟ XVI

ਚਿਤ੍ਰ ੧੭. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਜਪੁ ਦਾ ਆਰੰਭ, ਮੁਢਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। (ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 137)।

ਪਲੇਟ XVII

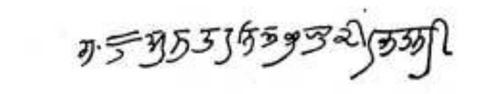
ਚਿਤ੍ਰ ੧੮. ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 169)।

ਪਲੇਟ XVIII

ਚਿਤ੍ਰ ੧੫ (ੳ). ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੬) ਦੇ ਇਕ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਪਾਰਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ--ਛੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ। ਅਗਲੀ ਪਲੇਟ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਅੰਤਲੀ ਲਾਈਨ ਇਸੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਮੂਲ ਆਕਾਰ ਦੀ ਹੈ।। (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 186) ।

ਪਲੇਟ XIX

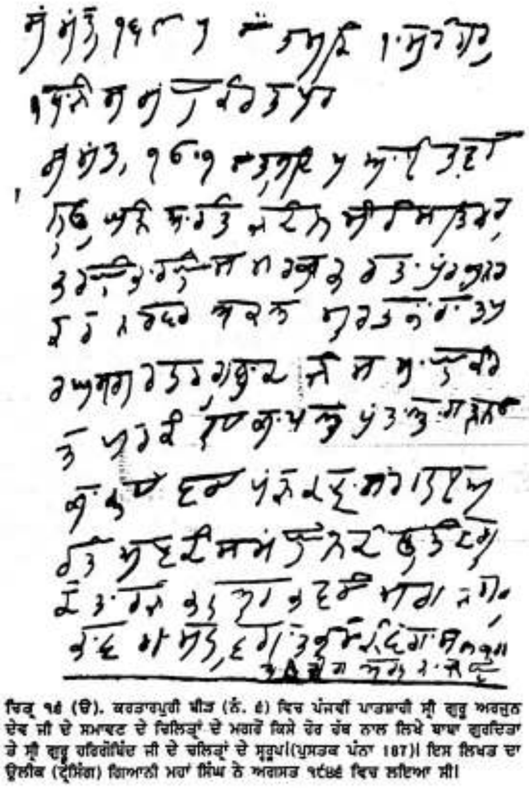
ੴ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿ

ਪਾਰਾ ਰਸ ਰਾਖਸੁ

ਪਾਰੇ ਸੇਰੁ ਲੈਣੇ ਪਕਾ ਲੇ ਕੈ ਕੁਨਿ ਪਾਵਣੇ ਘ੍ਰਾਣੀ ਇਟ ਰਾਤੇ ਨਾਲ ਖਰਲਣਾ ਤਿਨ ਦਿਹਾ ਚੌਥੇ ਦਿਹਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੁਵਣੇ ਧੁਇ ਕਇ ਪਥਰ ਦੇ ਖਰਲ ਵਿਚਿ ਪਾਵਣਾ ਪਾਇ ਕੇ ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਖਰਲਣਾ ਤਿਨ ਦਿਨੇ ਚੌਥੇ ਦਿਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲੇ ਧੁਵਣਾ ਧੋਇ ਕਇ ਦਿਨ ਤਿਨ ਗੰਗੀ ਕੇ ਰਸ ਸਉ ਖਰਲਣੇ ਦਿਨ ਤਿਨ ਚੌਥੇ ਦਿਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲੇ ਧੁਵਣੇ ਧੁਇ ਕੇ ਫਿਰਿ ਤਿਨ ਜਵ ਕੇ ਰਹੁ ਨਾਲੇ ਖਰਲਣਾ ਚੌਥੇ ਦਿਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੁਵਣਾ ਧੁਇ ਕੇ ਭਾਂਗ ਕਚੀ ਕੇ ਰਸੁ ਸਉ ਖਰਲਣਾ ਇਕ ਸਉ ਅਠੋਤਰੇ ਵਾਰੇ ਚੌਥੇ ਦਿਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲੇ ਧੁਵਣਾ ਧੁਇ ਕੇ ਲੋਹੇ ਕੇ ਨਲੀਏਰੇ ਵਿਚਿ ਪਾਵਣੇ ਮੁਹ ਸੀਕ ਮਾਰਣੀ ਪਾਰਾ ਨਲੀਏਰੇ ਵਿਚਿ ਪਾਵਣਾ ਜਵੇਹੇ ਕੇ ਰਸ ਪਾਉ ਨਲੀਏਰ ਵਿਚਿ ਪਾਵਣਾ ਅਧੀ ਦੇ ਪਾਰੇ ਪਵਣਾ ਨਲੀਏਰ ਵਿਚਿ ਪਾਣੇ ਦੇ ਜਵਾਹਾ ਕਾ ਰਸ ਪਾਵਣੇ ਪਾਉ ਨਲੀਏਰੇ ਕੈ ਮੂਹੇ ਸਲਾਈ ਮਾਰਣੇ ਚਾਰ ਆਇਤਵੇਰ ਜਵਾਹ ਕੇ ਰਸ ਦੇਣੇ ਪਾਰਾ ਪਕਾਵਣਾ ਜਿਉ ਜਿਉ ਜਿਖੁਣੇ ਰਸੁ ਤਿਵੈ ਤਿਉ ਹੋਰ ਦੇਦਿਆਂ ਰਹਣਾ ਚਾਰਿ ਆਇਤਵਾਰ ਜਵਾਹਾ ਕੇ ਰਸ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਇਤੇ ਜੁਗਤੀ ਭੰਗ ਕਾ ਰਸ ਦੇਣੇ ਪਾਰੇ ਨਉ [=ਨੂੰ] ਭਰਤ ਕਾ ਨਲੀਏਰ ਕਰਵਾਣਾ ਲੋਹੇ ਕੇ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਰਖਣੇ ਆਧਾ ਨਲੀਏਰ ਹੇਠ ਆਧਾ ਉਪਰ ਰਖਣੇ। ਕੜਾਹੇ ਨਾਲ ਇਹ ਪਰੀ ਕਰਵਾਣਾ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾਵਣੇ ਹੇਠ ਅਗ ਬਾਲਣੀ ਛਿਅ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੀਕ ਬਾਲਣੀ ਤਾ ਇਹ ਪਾਰਾ ਪਕਦੇ ਹੋਇ॥ ਆਪ ਚਾਵਲ ਖਾਣੇ ॥੫॥ ਗੁਣ ਅਨੰਤ ਹਨਿ॥ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹਾਜਤ ਨਹੀ॥

ਚਿਤ੍ਰ ੧੫ (ਅ). ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤੇ ਪਾਰਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ ਦੀ ਬਾਕੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ। (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 186) ।

ਪਲੇਟ XX

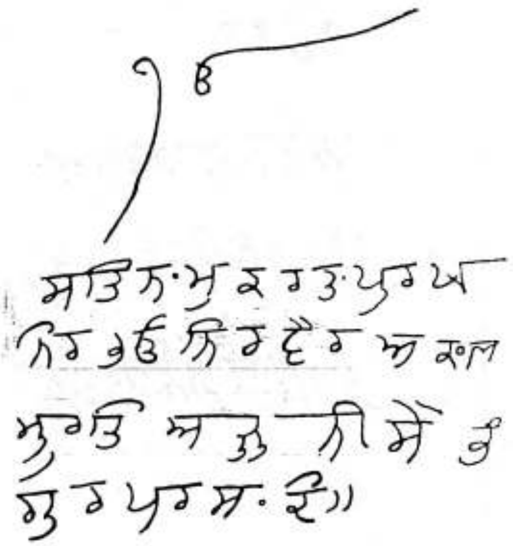
ਚਿਤ੍ਰ ੧੬ (ੳ). ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੬) ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਿਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਵਰੂਪ।(ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 187)। ਇਸ ਲਿਖਤ ਦਾ ਉਲੀਕ (ਟ੍ਰੇਸਿੰਗ) ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗਸਤ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਲਇਆ ਸੀ।

ਪਲੇਟ XXI

ਸੰਮਤੁ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦਿ ੧੦ ਸਰੀ ਗੁਰ
ਬ.ਬ. ਜੀ ਸਮ.ਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ
ਸੰਮਤੁ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦਿ ੫ ਆਈਤਵਾਰ
ਨਉ ਘੜੀਅ ਰ.ਤਿ ਜ.ਦੀ ਨ ਸੀਰੀ ਸਤਿਗਰੁ
ਕਰਣੀ ਕ.ਰਣੀ ਸਮਰਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਰ
ਕ ਰ [ਨ] ਰਵਰ ਅਕ.ਲ ਮੁਰਤ ਕ.ਰ.ਤ ੫
ਰਖ ਸ ਗੁਰ ਹਰਗੁਬ.ਦ ਜੀ ਸਮ.ਣੇ ਕੀਰ
ਤ ਪੁਰ ਕੇ ਹਠ ਬਾਪਲੁ ਪਤਾਲੁਗੜ ਨਓ
ਬ ਕੁਠੇ ਵਚ ਪੰਜ ਦਣ ਸ.ਗ ਹਣਆ
ਰ.ਤ ਅਵਦੀ ਸਮ.ਣੇ ਨਦੀ ਉਤੇ ਦ.ਗ
ਦਿਤਾ ਰ.ਜ ਕਹਲੁਰ ਕ ਵਚਿ ਅਗ ਜ ਗੁਰ
ਭਾਵਗ ਸ ਹੁਵਗ ਤ ਕਣ ਜੀਵਗ ਸ ਲਖਰਗ
ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਲ ਗੁਰ ਜ.ਣੇ

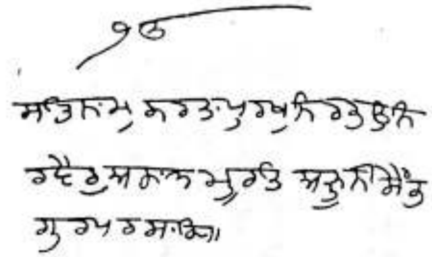
ਚਿਤ੍ਰ ੧੬ (ਅ). ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 187) ।

ਪਲੇਟ XXII

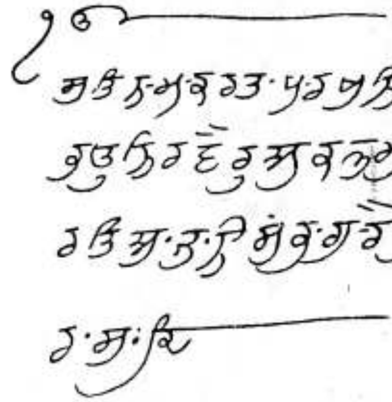

ਚਿਤ੍ਰ ੧੭. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੬) ਵਿਚ ਪੰਜਵੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। ਸ੍ਰੋਤ : 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ'--ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਅੰਕ (ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ 1965) ਦਾ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨਾ। (ਅੰਦਰ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 187) ।

ਪਲੇਟ XXIII

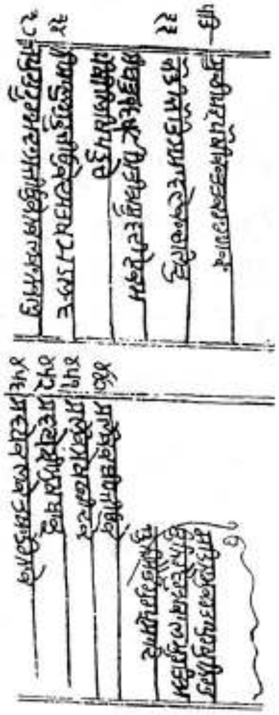

ਚਿਤ੍ਰ ੧੮ (ੳ). ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੬) ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੪੮੦ ਉਪਰ ਮਿਲਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 188) ।

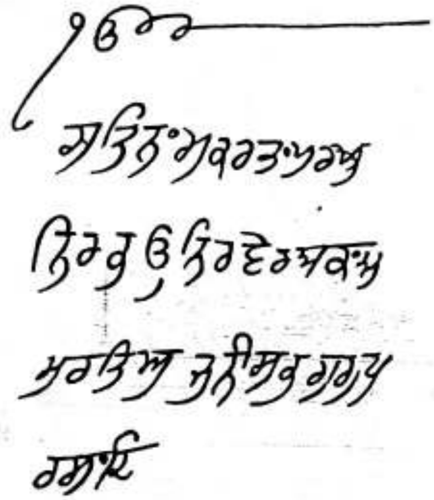
ਚਿਤ੍ਰ ੧੮ (ਅ). ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰੀ ਸਿਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੋਰ ਨੀਸਾਣੁ।

ਪਲੇਟ XXIV

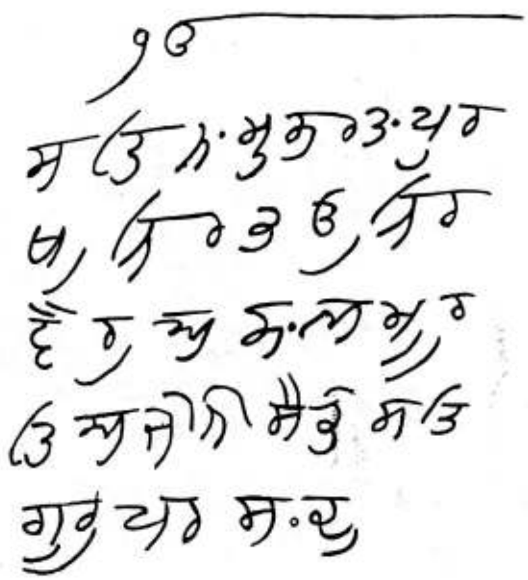
ਚਿਤ੍ਰ ੧੯. ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਦਾ ਮਿਤੀ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤੁ ੧੬੬੯ ਭੰਨ ਕੇ ੧੬੫੯ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੋਤ ਡਾ. ਜੈਲਾਵਰਟ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 233) ।

ਪਲੇਟ XXV

ਚਿਤ੍ਰ ੨੦. ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਨੀਸਾਣੁ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਦਸਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੋਤ: 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਜੁਲਾਈ 1973) ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸ. ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੋ ਦਾ ਲੇਖ, "ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ"। (ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 236) ।

ਪਲੇਟ XXVI

ਚਿਤ੍ਰ ੨੧. ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੭੦ ਉਪਰ ਮਿਲਦਾ ਕਥਿਤ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। ਸ੍ਰੋਤ: ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਸ. ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੋ ਦਾ ਲੇਖ। (ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 237) ।

ਪਲੇਟ XXVII

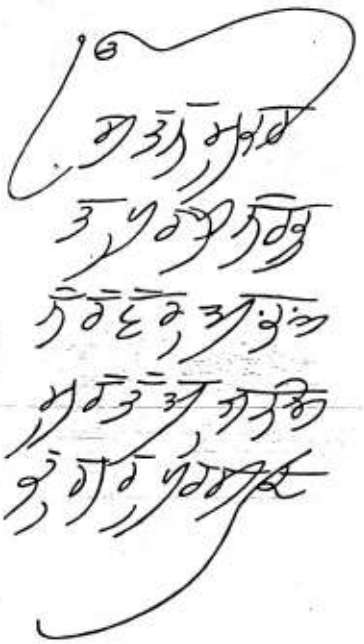

ਚਿਤ੍ਰ ੨੨. ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੧) ਨਾਲ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਮੁਹਰ। ਸ੍ਰੋਤ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ'। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ 238) ।

ਚਿਤ੍ਰ ੨੩. ਬੀੜ ਡੇਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ (ਨੰ. ੧੨) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੀਂ ਰੁਪੈਲੀ (ਚਾਂਦੀ ਰੰਗ ਦੀ) ਇਕ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜੀ ਧਾਰੀ ਵਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਇੱਥੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ। (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 246) ।

ਪਲੇਟ XXVIII

ਚਿਤ੍ਰ ੨੪. ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੩) ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਗਾ ਨੀਸਾਣੁ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ 252)।

ਪਲੇਟ XXIX

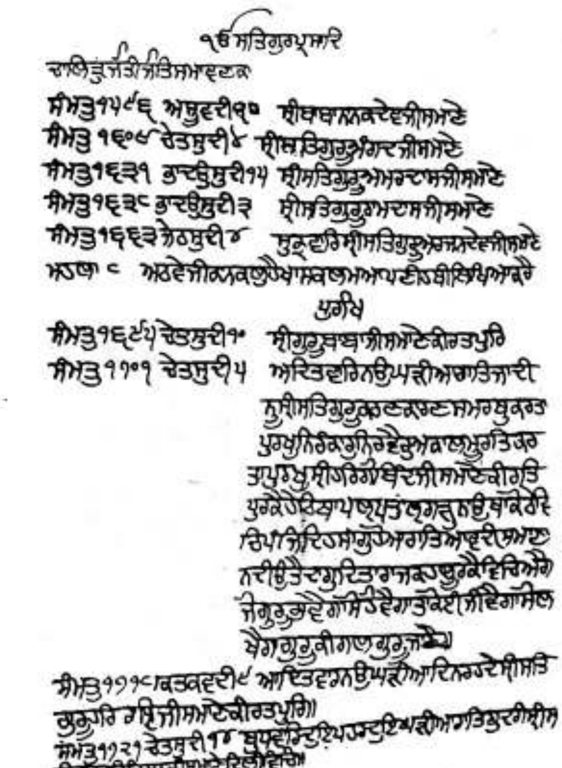

ਚਿਤ੍ਰ ੨੫. ਡੇਰਾਦੂਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। ਸ੍ਰੋਤ: ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ। (ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 259)।

ਪਲੇਟ XXX

ਚਿਤ੍ਰ ੨੬. ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੫) ਦਾ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ, ਲਿਖਣ-ਮਿਤੀ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਸਥਾਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਸਹਿਤ। (ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 263) ।

ਪਲੇਟ XXXI

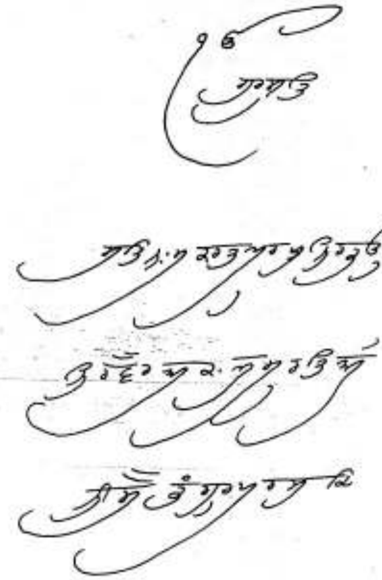
ਚਿਤ੍ਰ ੨੭. ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੫) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰ। (ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 266) ।

ਪਲੇਟ XXXII

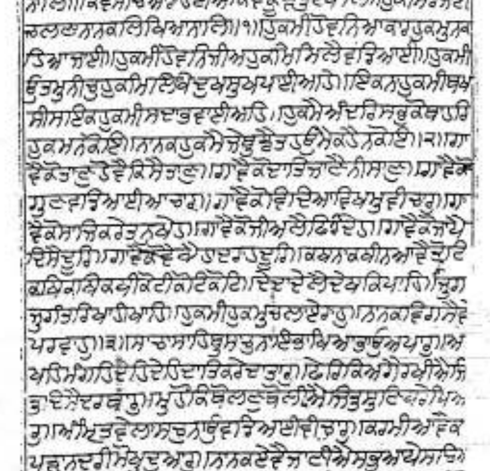
ਚਿਤ੍ਰ ੨੮. ਬੀੜ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤੱਤ੍ਵ ਵਿਭਾਗ (ਨੰ. ੧੭) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। (ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 274) ।

ਪਲੇਟ XXXIII

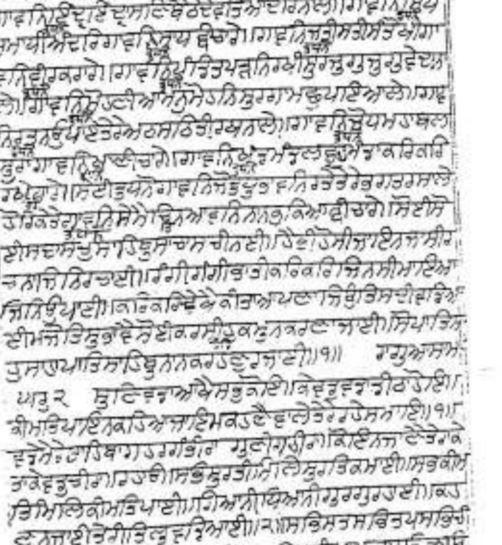
ਚਿਤ੍ਰ ੨੯. ਜੋਗਰਾਜ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੧੯) ਵਿਚ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 286) ।

ਪਲੇਟ XXXIV

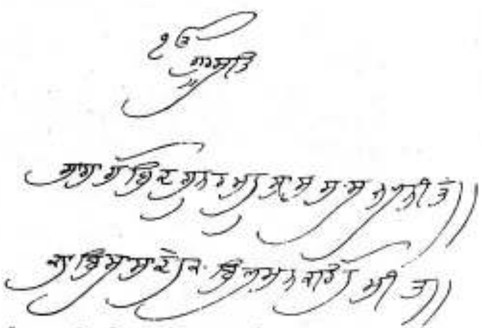
ਚਿਤ੍ਰ ੩੦. ਸਾਹਨਕੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੨੦) ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਜਪੁ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ (੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸਤਿਨਾਮ . . . ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 297)।

ਪਲੇਟ XXXV

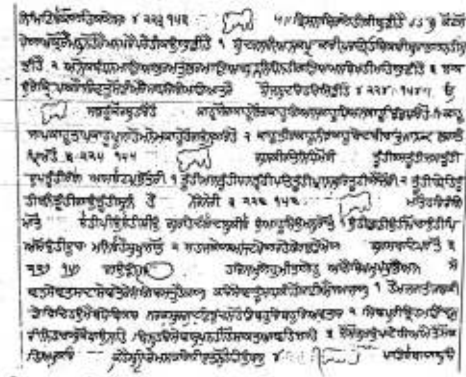

ਚਿਤ੍ਰ ੩੧. ਸਾਹਨਕੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੨੦) ਦਾ ਰਹਰਾਸਿ ਵਿਚ "ਸੋ ਦਰੁ" ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਜੋ ਪਹਲਾਂ ਜਪੁ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ "ਤੇਰਾ", "ਤੇਰੇ", "ਤੁਧਨੋ" ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਠ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 298)।

ਪਲੇਟ XXXVI

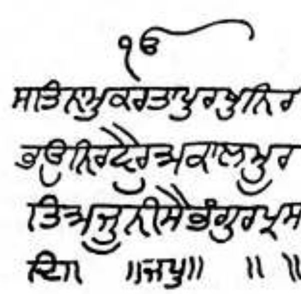

ਚਿਤ੍ਰ ੩੨. ਬੀੜ ਸਲੋਕ ਦੂਜੀ ਨੀਸਾਣੂ ਵਾਲੀ (ਨੰ. ੨੪) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਕਥਿਤ ਦੋਹਰਾ। (ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 319) |

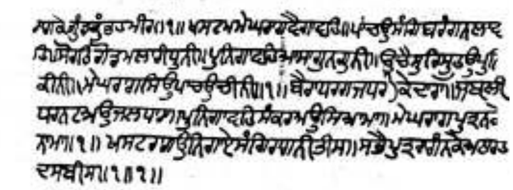

ਚਿਤ੍ਰ ੩੩. ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਨੰ. ੩੮) ਵਿਚ ਸੁਧਾਈਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼। (ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 390)

ਪਲੇਟ XXXVII

[ਨਮੂਨਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ]

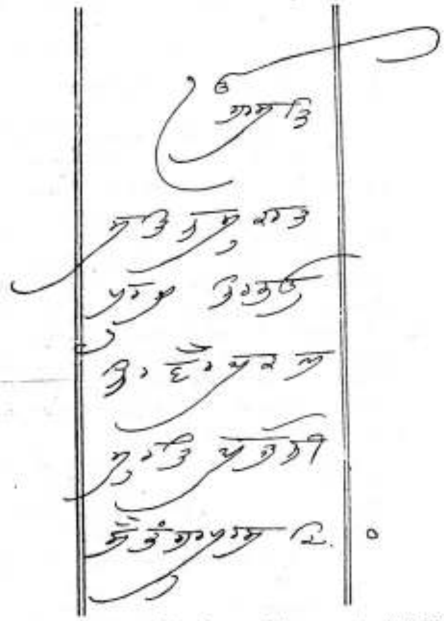

ਚਿਤ੍ਰ ੩੪. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੬) ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਨਮੂਨਾ: (ੳ) ਜਪੁ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ; (ਅ) ਅੰਤ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ। (ਵੇਖੋ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ 454) |

ਪਲੇਟ XXXVIII

ਨੀਸਾਣ ਪਾਤਸਾਹੀ ੯

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ)

ਚਿਤ੍ਰ ੩੫. ਸਿਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਮਤ੍ ੧੭੨੮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਹੀ ਲਇਆ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ। (ਚਰਚਾ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 458)

ਪ੍ਰਕਰਣ ਪਹਿਲਾ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਦੇ ਅ
ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰ
ਵਿਚ, ਜੋ ੧੭੧੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਾ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਦੋ ਵਾਕ ਆਏ ਹਨ :

(੧) ਮੀਰਾਬਾਈ ਕਾ ਸਬਦ ਪੰਜਵੇ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਹੀਂ।

(੨) ਇਤਨੇ ਸਲੋਕ ਪੰਜਵੇ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਊਪਰਹੁ ਲਿਖੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹੋਣ
ਪਤਾ ਤਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਟ
ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਰਿਵਾਇਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੈ, "
ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕੋਈ ਨੱਬੇ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦ
ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਉਤਾਰੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦ
ਇਕ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਵਿਚ। ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਨਾ, ਦੇ ਤੋਸ਼ਾ
ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ ਤੇ ੧੭੪੯ ਬਿ./੧੬੯੨ ਈ. ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਦੱਸੀਦੀ ..
ਇਸ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ੧੦੨੭ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਮਤਲਬ ਦੀ ਸੂਚਨ
ਆਈ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਗਿਰੰਥ ਫਤੈਚੰਦ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲ, ਫਤੈਚੰਦ ਕਾ ਗਿਰੰਥ ਪੁਹ
ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲ, ਪੁਹਕਰ ਦਾ ਗਿਰੰਥ ਵੱਡੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਵੇ ਮਹਲ
ਗੁਰਦਾਸ ਕਨੋਂ ਪਾਸਹੁ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ।"[1]

ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਵੇਰਵਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਮਤਲਬ ਦੀ ਸੂਚ..
ਇੰਨੀ ਕੁ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਕਿ ਪਾਵਨ ਬੀੜ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ
ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਤੀਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਉਤਾਰਾ
ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਾ ਦੇਂ
ਸਨ ਤੇ ਸੁਧਾਈ ਆਦਿ ਲਈ ਉਸ ਉਪਰ ਟੇਕ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰਣ
ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ

[1]ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੂਰੇ ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੨ (ਸਰਵੇਖਣ), "ਭਾਈ ਰਾਮ ...
ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ" (ਨੰਬਰ ੨੯)।

ਗਈ, ਤੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਈ ਉਤਾਰੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਢਲੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਸੀ।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਆਪਣੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ', 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ), 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ), 'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਘਟ ਵਧ ਫਰਕ ਨਾਲ ਇਕ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨ।

੧. ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ

'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਕ੍ਰਿਤ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ[2] ੧੮੨੬ ਬਿ./੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨ, ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਚਰਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾ ਸੈ ਛਿਤਾਲੀ, ਹਾੜ੍ਹੋਂ ੨੨ ਦਿਨ ਗਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਏ। ਓਦੋਂ ਸਾਰਦਾ ਭਵਾਨੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਵਯ ਦੇਵੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਉੱਚਾਰਣ ਲਗੇ। ਉਸ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਲਿਖਾਰੀ—ਭਾਈ ਸੰਤਦਾਸ, ਹਰੀਆ, ਸੁੱਖਾ ਤੇ ਮਨਸਾ ਰਾਮ—ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਖਾਨਦੇ, ਉਹ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਿਸ, ਬਾਬਾ ਧਰਮਚੰਦ ਜੀ,

[2]ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਆਪਣੇ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਘਾ (ਦਰਗਾਹ) ਮਲ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਧਰਮ ਚੰਦ ਦਾ ਨਾਤੀ (ਪੋਤਾ) ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਦਾ ਨਿਗਰਾਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮੇ[3] ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਨਿਕਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖੇ ਜੋਖੇ ਦੀ ਵਹੀ ਉਸ ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਕਾਫੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤਕ ਸੋਧ (ਖੋਜ) ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਲਿਖੀ, ਪਰੰਤੂ ਜੰਮੂ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਗ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਵਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੋੜ-ਜੋੜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਪਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਸਾਵਣ ਸੁਦੀ ੧੪ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਵਿਚ ਅਸੂ ਸੁਦੀ ੧੧ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ—ਦੇਖੋ "ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ", ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਰਿਸਾਲਾ 'ਪਰਖ', ਜਿਲਦ ੨, ਸਾਲ ੧੯੭੨, ਭੂਮਿਕਾ, ਪੰਨਾ (ਅ-ੲ)।

ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਗਏ। ਚਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਚਾਰਦੇ, ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ। ਉਥੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਆ ਟਿਕੇ (ਚਰਨ ੫, ਬੰਦ ੨੨-੩੨)।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੱਢੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ; ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੀਣਿਆਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਭੋਗ 'ਨਾਨਕ' ਕਵੀ-ਛਾਪ ਤੇ ਹੀ ਪਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸਤਿਵੰਜਾ ਗਏ।
ਰਬਾਬੀ ਆਏ ਕਢੇ ਹੋਏ ਸੋ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਭਏ।੮੬।
ਮਿਹਰਬਾਨ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦਾ ਕਬੀਸਰੀ ਕਰੇ।
ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦਵੀ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹੇ।
ਤਿਨ ਭੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਈ।
ਭੋਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਾਈ।੮੭।
ਭ੍ਰਮ ਲਗੇ ਸਬਦ ਮੀਣਿਆਂ ਦੇ ਗਾਵਨਿ।
ਦੂਜਾ ਦਰਬਾਰ ਵਡਾ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਲਗੇ ਬਣਾਵਨਿ।
ਮੀਣਿਆ ਭੀ ਪੁਸਤਕ੍ਰ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਇਆ।
ਚਹੁੰ ਪਾਤਿਸਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ।੮੮।

ਇਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਲਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਓਦੋਂ ਪਹੁੰਚੀ ਜਦੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ:

ਇਥੇ ਸਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਿਖ।
ਭ੍ਰਮ ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਕਢੇ ਹੋਏ ਉਨਾਂ[3] ਲਏ ਰਖ।
ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਸਬਦ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਪੜਿਆ।
ਸੋ ਸਰਵਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੁ ਜੀ ਦੀ ਪਰਿਆ।੯੨।
ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੁਦਾ ਕਰੀਏ।
ਮੀਣੇ ਪਾਂਦੇ ਨੀ ਰਲਾ ਸੋ ਵਿਚਿ ਰਲਾ ਨ ਧਰੀਏ।
ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰ ਆਗੇ ਹੀ ਕਰਤ ਸੋ ਭਏ।
ਸੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਭ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰ ਲਏ।੯੪। (ਚਰਨ ਪੰਜਵਾਂ)

[3]"ਉਨਾਂ" ਤੋਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹਨ।

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ [illegible]ਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ, ਅੰਤਲੇ, ਅਰਥਾਤ [illegible]ਦ੍ਹਵੇਂ ਚਰਨ ਵਿਚ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਕਰਦਾ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਫਿਰ ਪਰਤਦਾ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤੁ ਸੋਲਾ ਸੈ ਅਠਵੰਜਾਵੇ ਜਨਮ ਹੈ ਧਾਰਾ।
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੇ ਧਾਮ ਖਿਲਾਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਲਾ ਲਿਖਾਰਾ।੧੩੫।
ਸੌ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੀ ਆਰਬਲਾ ਮੈ ਸਮਝ ਕੇ ਹੈ ਕਹੀ।
ਹੈ ਵਡੀ ਪਰ ਭੰਗੇਰਾ ਨਹੀ।
ਬਵੰਝਾ ਸੈ ਊਪਰਿ ਅਠਾਨਵੇ ਬਰਸ ਕਹੇ।
ਪਰ ਇਤਨੇ ਭੰਗੇਰਾ ਨਹੀਂ। ਥੰਡੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ।੧੩੬।

ਟਿੱਪਣੀ : ਆਪਣੀ ਉਪਲਬਧਿ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਨੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਧ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਸੰਪਾਦਕ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੇ ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਛਾਲਿਆ*, ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਿਝ ਕੇ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਦੇ ਸੰਮਤਾਂ ਤੇ ਤਿਥਾਂ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਰੀ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਲੇਖ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ 'ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ।

ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਝਾਤੀ ਪਾਇਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, 'ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਸ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' (ਅਪਨੀ ਕਥਾ) ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਸੰਮਤ ਤੇ ਤਿਥਾਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਰਚ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਵਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਵਹੀ, ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ "ਬਸੰਤ੍ਰ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਭਖ ਲਈ। ਜਮੁ ਨਗਰੀਏ ਆਗ ਲਾਗਤ ਭਈ" (ਚਰਨ ੧੪, ੧੮੯-੯੦)।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਸੰਮਤ ਤੇ ਤਿਥਾਂ ਵਹੀ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੋਈ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਦਸਮ

*ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦੇਖੋ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, 'ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ', ਪੰਨਾ ੪੧-੪੨; ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, "ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭੱਲੇ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ", ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ (ਮਈ ੧੯੫੨); ਅਤੇ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, "ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ", 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (੩੦-੬-੫੨; ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਕ)।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਤਿਥ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਵਿਚ "੧੭੧੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਮਾਹ ਅਸ਼ਟਮੀ ਰਵਿਵਾਰ, ਪ[illegible]ਟਾ ਨਿਛਤ੍ਰ, ਤੀਜਾ ਚਰਨ, ਸੁਕਲ ਪੱਖ, ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ" ਦਿੱਤੀ ਹੈ (ਚਰਨ ੯)। ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਰਚਿਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।[5] ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਰਚਿਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।[6] ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਸਲੋਂ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਔਖਵੀਂ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕਰ ਲੈਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਪੌਰਾਣਿਕ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

੨. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਵਾਰਤਿਕ)

'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਇਕ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ। 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਦਾ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਪਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰ. ੨੩੦੮ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਇਕ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ੨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੮ ਨੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਤਾਰਾ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਪਾਸ ਪਏ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖੇ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਖਰੜਾ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਬਾਵਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ੧੭੯੮ ਬਿ./੧੭੪੧ ਈ. ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।[7] ਇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਪਣੇ ਵੇਰਵੇ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਸਾਂਝ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ

[5] ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' (ਸੰਪ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ), ਸਾਖੀ ੧੪। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ [illegible] ਚਰਚਾ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.) 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ (ਫਾਰਸੀ ਸਰੋਤ)', ਪੰਨਾ ੨੭, [illegible]. ੭.

[6] ਦੇਖੋ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.), ਉਹੀ, ਭੂਮਿਕਾ।

[7] ਦੇਖੋ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' (ਸੰਪ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ), ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ ੭੦੯ ਅਤੇ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ "ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਾਧੇ" ਨਾਮੀ ਖੰਡ, ਪੰਨਾ ੮੫; ਵੀਰ ਸਿੰਘ, 'ਅਸ੍ਰਕ ਚਮਤਕਾਰ', ਭਾਗ ੧, ਪੰਨਾ ੧੩।

ਉਠਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ), 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਦਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਦ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੈ; ਜਾਂ ਫਿਰ, ਪਿਛਲੇਰਾ ਪਹਲੇ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰਚ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਿਕ ਵਾਲੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਫਰਕ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਾਂ ਫੁਟਨੋਟ ਵਿਚ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੩. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਕਵਿਤਾ)

ਦੂਜਾ ਅਰਥਾਤ ਸਰੂਪਦਾਸ ਜਾਂ ਸਰੂਪਚੰਦ ਭੱਲਾ[8] ਰਚਿਤ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ੧੮੩੩ ਬਿ./੧੭੭੬ ਈ. ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਗਾਥਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜ ਸਾਖੀਆਂ (ਨੰਬਰ ੧੧ ਤੋਂ ੧੫) ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਇਕ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਉਪਜੀ ਕਿ ਜਗ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ-

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋ ਆਗਿਆ ਕਰੀ।
ਸਭ ਕਰੋ ਇਕਤ੍ਰ ਬਾਨੀ ਇਹ ਘਰੀ।
ਅਰੁ ਬਾਨੀ ਭਗਤਨ ਕੀ ਸਭ ਮੇਲੋ।
ਸਾਚੀ ਰਾਖੋ ਝੂਠੀ ਪੇਲੋ ।੩।

ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸੰਸਰਾਮ ਪਾਸ ਹਨ। ਪਹਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਪੋਥੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ; ਫਿਰ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ

[8]ਇਹ ਲੇਖਕ ਦੋਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ "ਅਥ ਪੋਥੀ ਭਾਖਾ ਕਰਨੇ ਕਿ ਬਿਧਿ" ਵਿਚ—

ਦਸੋਂ ਸਰੂਪ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਨਾ, ਸਰੂਪਚੰਦ ਗੁਰ ਚਰਨ ਅਧੀਨਾ

ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵੇਂ—

ਦਸ ਅਸ਼ਟ ਸਹਸ ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮ, ਅਵਰ ਅਧਿਕ ਤੇਤੀਸ।
ਸਰੂਪਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰੀ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਖਸ਼ੀਸ।

ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲਾ, 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ), ਭਾਗ ੨, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰ. ੧੯; 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' (ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ), ਪੰ. ੭੦੧ (ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ)।

ਵੀ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੰਧੇਜ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਸੰਸਰਾਮ ਦੇ ਕੋਲ ਘਲਿਆ ਪਰ ਸੰਸਰਾਮ ਨੇ ਪੋਥੀਆਂ ਨ ਦਿੱਤੀਆਂ[9] -

ਤਬ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਮ ਚਤੁਰ ਪ੍ਰਬੀਨਾ
ਮੋਹਨ ਕੀ ਉਸਤਤ ਛੰਤ ਇਕੁ ਕੀਨਾ
ਸਤਾ ਰਬਾਬੀ[10] ਲੀਨਾ ਸਾਥ
ਅਉਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖ ਸੰਗ ਜੋੜੇ ਹਾਥ। ੯।

ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਹਿ ਗਏ ਦਿਆਲ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਕੀਨਾ ਭਜਨ ਖਿਆਲ।
ਪੋਹੀ ਛੰਤ[11] ਜਬ ਉਹਾ ਗਾਇਆ।
ਸੁਨ ਮੋਹਨ ਬਿਗਸੇ ਸਭ ਪੁਛ ਪਛਾਇਆ।੧੦।

ਇੰਞ "ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ" ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਣੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੱਸ ਪਈ, ਬੜੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਮੰਗਵਾਈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਛਾਂਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਿ ਉਸ ਵੱਡੀ ਸੂਝ ਤੇ ਸਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿਆ ਜਿਵੇਂ-

ਨਿਜ ਭਰਤਾ ਬੋਲ ਤਿਰੀਆ ਪਹਚਾਨੈ ।੧੭।

ਜਦ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਇਆ ਤਾਂ-

ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਖ ਗ੍ਰੰਥ ਬਿਗਸਾਨੇ।
ਨਾਮ ਭੰਡਾਰ ਨਿਜ ਘਰ ਮੇ ਜਾਨੈ।
ਇਕੰਤ ਕੋਠੜੀ ਭੀਤਰ ਰਾਖਾ।
ਕਰ ਧੂਪ ਦੀਪ ਟੇਕੈ ਸਭ ਮਾਥਾ ।੨੪। (ਸਾਖੀ ੧੧)

੨. 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ'[12] ਦੀ ਪੋਥੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਦੇ ਪੋਤੇ ਮਇਆ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਭੇਜਿਆ (ਸਾਖੀ ੧੨)।

[9]'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਪਰੋਹਿਤ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।

[10]'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਰਬਾਬੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਦਸਿਆ ਹੈ।

[11]ਭਾਵ 'ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ' (ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮ. ੫) ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੈ।

[12]'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਮੰਗਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ, 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪੈੜਾ–

ਲੇ ਪੋਥੀ ਸਤਗੁਰ ਪਹਿ ਆਇਆ।
ਮਗ ਪੜੀ ਕਢ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪਾਇਆ।
ਤਾ ਤੇ ਤਿਨ ਛਪਾਇ ਘਰਿ ਰਾਖੀ।
ਝੂਠੀ ਬਾਤ ਬਨਾਇ ਗੁਰ ਆਖੀ ।੫।

ਪੈੜੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਸੁਣਾਈ[13] ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝ ਲਇਆ ਕਿ ਪੈੜੇ ਦਾ ਮਨ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ–

ਗੁਰ ਅੰਤਰਿਜਾਮੀ ਸਭ ਬਿਧ ਜਾਨਾ।
ਦੇਖ ਪੋਥੀ ਸਿਖੁ ਭਰਮ ਭੁਲਾਨਾ ।੧੯।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਕੁਸਤਿ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜਿਆ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੈੜੇ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਪਾਸੋਂ ਪੋਥੀ ਜਾਇ ਮੰਗੀ ਜੋ ਉਸ ਕਢ ਦਿੱਤੀ–

ਤ੍ਰਿਆ ਨਿਕਾਲ ਪੋਥੀ ਦਈ, ਸਿਖ ਲਿਆਇਆ ਗੁਰ ਪਾਸ।
ਪੈੜੇ ਕਾ ਮੁਖ ਕਾਲਾ ਭਇਆ, ਬੁਧਿ ਮਤ ਭਈ ਨਾਸ ।੨੧।
ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਦੇਖ ਪ੍ਰਭ, ਕਰ ਪਾਠ ਕਰਾ ਉਤਸਾਹ।
ਪੁਨ ਬਿਚਾਰ ਕਰ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਥੋਰੀ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ।੨੨। (ਸਾਖੀ ੧੨)

ਇੰਞ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨ ਮਿਲੀ।

ੳ. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ–

ਬਾਨੀ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੇ ਉਚਾਰੇ।
ਅੰਤ ਭੋਗ ਭਗਤਨ ਕਾ ਡਾਰੇ ।੩। (ਸਾਖੀ ੧੩)

ਗੁਰੂ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਨੂੰ ਬੁਝ ਲਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭ੍ਰਮ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਇਆ–

ਨਿਕਸੇ ਪੜਦੇ ਸੋਂ ਬਹੁ ਸੰਤ।
ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤਿ ਨਿਰਮਲ ਮੰਤ ।੫।

ਹੁਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾਅ ਕਰ ਆਵੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਇਆ। ਵਿਦਾਇਗੀ ਸਮੇਂ ਸੀਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ

[13]ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਓਹੀ ਹੈ ਜੋ "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ" ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਝੁਕਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੱਥਾ ਚੁਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਓਥੇ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ... ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾ[14] ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ–

ਇਹ ਸਭ ਸੰਤਨ ਮੋ ਪੈ ਥੇ ਆਏ।
ਹਮ ਸਭਨ ਸੁਨਾ ਕ੍ਰਮ ਗ੍ਰਿੰਥ ਬਨਾਏ।
ਹਮਰੀ ਬਾਨੀ ਤਹਾਂ ਲਖੀਜੇ।
ਨਿਕਟ ਆਸਨ ਹਮ ਕੋ ਭੀ ਦੀਜੇ। (ਸਾਖੀ ੧...

੪. ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੋਅ ਪਈ ... ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਲੁਭਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅ... ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ–

ਹੇ ਪ੍ਰਭ ! ਜੇ ਗ੍ਰਿੰਥ ਮੋ ਪਾਵਊ।
ਕਰਊ ਉਤਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਆਵਊ।

ਭਾਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਦ... ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਇਕਰਾਰ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੰਗਵਾਵਾਂ ਤਤਕਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਲੈ ... ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਜਾਣਾ–

ਇਹ ਕਰਾਰ ਕਰ ਗ੍ਰਿੰਥ ਦਿਵਾਇਆ।
ਲੇ ਸਿਰ ਪਰ ਬੰਨੋ ਗ੍ਰਿਹ ਆਇਆ।
ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲ ਪੂਜਾ ਕੀਨਾ।
ਪੁਨਿ ਲਗੇ ਲਿਖਨ ਮਿਲਿ ਸਿਖ ਪ੍ਰਬੀਨਾ।

ਅਜੇ ਨਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਣ ਪੁੱਜਾ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੀੜ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਇਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਹ ਅੱਧੇ ਅੱਧੇ ਕੋਹ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਨਕਲ ਕਰਾਉਂਦਾ ਚਲਿਆ ਗਇਆ। ਇੰਞ ਰਸਤਾ ਤੈ ਕਰਦਿਆਂ[15] ਉਸ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨਕਲ ਕਰਾ ਲਈ :

ਬਹੁ ਹਾਥਨ ਕਰ ਲਿਖਨਾ ਭਇਆ।
ਕੋਊ ਸਬਦ ਮਿਸਲ ਬੇਮਿਸਲ ਹੋ ਗਇਆ।

[14]'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਪਦ, "ਕਬੀਰ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈ," ਆਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

[15]'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਸਫਰ ਉਪਰ "ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ" ਲੱਗੇ ਦੱਸੇ ਹਨ; 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਖਾਰੇ ਕੀ ਮਿਸਲ ਕਹਾਵੈ ।
ਗੁਰਦਾਸ ਮਿਸਲ ਜੋ ਭੇਦ ਜਨਾਵੈ ।੧੦। (ਸਾਖੀ ੧੪)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ।

੫. ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਏ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮੁਗਧ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਾਫੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਨੇ ਇਹ ਕਹ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲਈ ਕਿ ਜੁਗਨੀ ਸੂਰਜ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਿਵੇਂ ਚਮਕ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਭਗਤ ਕਵੀ ਸਾਧੂ ਜਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਾਧ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਉਪਰ ਦਇਆਲੂ ਹੋਏ । ਉਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਸ਼ਨ-ਪਦਾ ਕਹਿਆ :

ਮੈਂ ਵਾਰਿਆ ਗੁਰ ਤੈਂ ਵਾਰਿਆ ।
... ...
ਗੁਰ ਭਉਜਲ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿਆ । (ਸਾਖੀ ੧੫)

ਫਿਰ ਕਾਨ੍ਹਾ ਬੈਰਾਗੀ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ । ਕਾਨ੍ਹਾ ਨੇ "ਅਹੰ ਬ੍ਰਹਮ ਅਸਮੀ" ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨਾਲ ਭਰੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ।

ਮੈ ਕਾਨ੍ਹਾ ਕਾਨ੍ਹਾ ਮੇਰੀ ਭੀਠ ।
ਕਾਨ੍ਹਾ ਆਗੇ ਕਾਨ੍ਹਾ ਪੀਠ ।
ਜਤ ਦੇਖੋਂ ਤਤ ਕਾਨ੍ਹਾ ਭਾਈ ।
ਮੈਂ ਕਾਨ੍ਹਾ ਕਾਨ੍ਹਾ ਸਭ ਆਹੀ ।੧੯। (ਸਾਖੀ ੧੫)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ : "ਯਹ ਲਾਇਕ ਗ੍ਰਿਥ ਨਹੀਂ", ਨੰਗੀ ਬਾਣੀ ਹੈ" । ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਕਾਨ੍ਹਾ ਉੱਥੋਂ ਉਠ ਆਇਆ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਰਿਆ ਕਿ-

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੇ ਕਰ ਫਰਯਾਦ
ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗ ਕਰਉਗਾ ਵਾਦ ।੨੦।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਆਏ । ਉੱਥੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ । ਉਥੋਂ ਰਸੋਈਏ ਨੇ ਕੜਛਾ ਤੌਲੇ ਉਪਰ ਝਾੜਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖੋਂ ਇਹ ਵਚਨ ਨਿਕਲਿਆ : "ਇਹ ਕੜਛਾ ਤਾ ਕਾਨੇ ਦੇ ਸਿਰ ਲਗਾ ਹੈ" । ਉਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ । ਕਾਨ੍ਹਾ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਭੁੱਲ ਗਇਆ । ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਫਟ ਗਈ[16] (ਸਾਖੀ ੧੫) ।

ਟਿੱਪਣੀ : ਉਪਰਲੇ ਵਿਵਰਣ ਵਿਚ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗਾਥਾ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦਾ ਕਾਰਣ (ਪੰਥ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ), ਬਾਣੀ ਦੀ ਢੂੰਡ (ਮਿਸਰਾਮ ਪਾਸੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਮੰਗਵਾਉਣੀ), ਬਾਣੀ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਤੇ ਲੇਖਣ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਅਤੀਤਕਾਲ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਗੁੰਥਣ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ), ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਹੱਥੋਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ, ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰੱਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ—ਵਿਵਾਦਿਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਗੌਰਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਰੋਚਕ ਬਣਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ । ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਅਸਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਧਿਆਨ ਕਰਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਠੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਥੋੜੇ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਨਾਲ ਬਿਆਨਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ ।

੪. ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ

'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਜਾਂ ਭਗਤ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੈ । ਉਸ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਲੇ ਛੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਗਿਣਾਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਅੱਧਾ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਾਕਫੀਅਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਪਰੰਪਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਦੀ ਆਈ ਹੈ । ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ (ਮ੍ਰਿਤੂ ੧੮੫੯ ਬਿ./੧੮੦੨ ਈ.) ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ 'ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖ ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ' ਦੇ ਪੰ. ੭੮ ਤੇ ਭਰੀ ਹੈ । ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਭਾਈ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੮੪੫ ਬਿ./ ੧੭੮੮ ਈ. ਵਿਚ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਵਸਿਆ ਦਸਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਤਾਂ

[16]'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਰਤਿਕ) ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਨ੍ਹਾ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਇਹ ੧੭੮੫ ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ੧੭੯੦ ਈ. ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।[17]

ਬ-ਹਰ ਹਾਲ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ੧੭੮੦-੯੦ ਈਸਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਇਆ ਹੈ:

> "ਭਾਈ ਗੋਪੀ ਮਹਤਾ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਭਾਈ ਨਥਾ ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਊ ਮੋਕਲ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਲੀ ਮੰਡਲ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਰਨ ਆਏ ॥ ਓਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸਾਹੁ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਿ ਕੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀਮਲ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਤੇ ਹੋਰ ਸੋਢੀਆਂ ਬਾਣੀ ਕਰਕੇ ਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਚਤੁਰਾਈ ਵਧਦੀ ਹੈ ॥ ਤਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੁਣ ਸਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੈਨ ॥ ਤੇ ਅਗੇ ਜੋ ਹੋਵਨਗੇ ਸੋ ਤੇ ਪਛਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ॥ ਜੁ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਉਣ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਉਣ ਹੈ ॥ ਤਾ ਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀਆ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਕੀਚੈ ॥ ਤੇ ਅਖਰ ਭੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁਗਮ ਕੀਚਨ ॥ . . . ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਮੋਹਣ ਪਾਸੋਂ ਪੋਥੀਆ ਲਿਆਉ ॥ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿਆ ਮਹਾਰਾਜ ਓਹੁ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਵਦੇ ॥ ਤੁਸੀ ਆਪ ਜਾਹੋਗੇ ਤਾਂ ਦੇਵਨਗੇ ॥

[17] 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਦੇ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਆਪਣੀ ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰ. ੧੧੭-੧੨੩ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਿਆਂ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਨੂੰ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਸੋਹਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਇਸ ਦਾ ੧੭੧੫ ਈਸਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ', ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ, ੧੮੩੪-੧੮੪੪ ਈ. ਵਿਚਲੇ ਕਾਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ੧੭੭੫ ਬਿ./੧੭੧੮ ਈ. ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਦੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਤੇ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਮਗ੍ਰੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਡਾ. ਬੇਦੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰ ਕੇ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ੧੭੧੫ ਈ. ਮਿਥਿਆ ਹੈ (ਪੰ. ੧੨੭)। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਦੀ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿ.ਰੈ.ਲ.ਨੰ. ੭੭੯੮— ਬੇਦੀ ਦਾ ਨੰ. ੭੭੯੩ ਗਲਤ ਹੈ— ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਉਹ ਬਾਬਾ ਕਲਾਧਾਰੀ ਬੇਦੀ ਵਾਸਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਪਾਦਕ, ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਨੇ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਲੇ ਕਾਲ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਬਾ ਕਲਾਧਾਰੀ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬੇਦੀ ਨੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਪੰ. ੮੫੨ ਉੱਤੇ ਆਈ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਦਸ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਤ੍ਰਾ ੮੫੨ ਉਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਚਿਤ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਸਵੱਯੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਕਲਾਧਾਰੀ ਲਈ ਲਿਖੀ ਪੋਥੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ, ਬੇਦੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਲਾਧਾਰੀ ਬਾਬਾ ਕੌਣ ਸੀ? ਉਸ ਇਸ ਬਾਬੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਮਿਤੀ ਸੰਮਤ ੧੭੭੮ ਬਿ./੧੭੨੧ ਈ. ਕਿੱਥੋਂ ਲਈ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਬੇਦੀ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਤਰਕ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ।

> ਤਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਗਏ ॥ ਜੋ ਮੋਹਣ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਚੋਬਾਰਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠ ਚੌਬਾਰੇ ਬੈਠ ਰਾਗੁ ਪਾਇ ਕਰ ਸਬਦੁ ਅਲਾਪਿਆ:
>
> ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ
>
> ... ...
>
> "ਜਾਂ ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾ ਮੋਹਣ ਚੋਬਾਰਾ ਖੋਲਿਆ ॥ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾ ਤਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਪੌੜੀਆ ਦਾ ਖੋਲਿਆ ॥ ਜਾਂ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾ ਉਠ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ॥ ਜਾਂ ਚਉਥੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੀ ਤਾ ਪੋਥੀਆਂ ਸਭੇ ਲੈ ਆਏ ਚਰਨੀ ਲਗਾ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਪੋਥੀਆਂ ਸਭ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ॥ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰੰਥ ਜੀ ਲਿਖਿਆ ॥
>
> "ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਆਦਕ ਸਭੇ ਭਗਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਆਣ ਦਰਸਨ ਦਿਤਾ ... ਜੋ ਇਹ ਪੰਜਵਾਂ ਵੇਦ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ ਸਾਡੀਆਂ ਵੀ ਬਾਣੀਆਂ ਸਾਖ ਵਾਸਤੇ ਚੜ੍ਹਾਓ ॥ . . . ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਬਚਨ ਹੋਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਥੀ ਨਉਤਨ ਬਾਣੀਆ ਉਚਾਰ ਕਰਵਾ ਕ ਚੜ੍ਹਾਵਣੀਆਂ ਅਤੇ ਗਿਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਵਣਾ ॥
>
> "ਤਾ ਭਾਈ ਜਵੰਦਾ ਤੇ ਜਗਸੀ ਤੇ ਸੇਠਾ ਤਿਲੋਕਾ ਫਤੇਪੁਰੋਂ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਅ ਸਨ ॥ ਓਨਾ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਹੀ ਭਗਤ ਹੋ ਗੁਜਰੇ ਹੈਨ ਕਿ ਹੁਣ ਭੀ ਕੋਈ ਭਗਤ ਹੈ ॥ ਤਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਭਗਤ ਹੋਦੇ ਹੈਨ ॥ ਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦੁ ਦੀ ਛਾਇਆ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਹੈਨ .. ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਹੁਕਮ ਲਿਖੋ ॥ ਕਾਨਾ ਭਗਤੁ ॥ ਛਜੂ ਭਗਤ ॥ ਪੀਲੋ ਭਗਤ ॥ ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ ਭਗਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੈਨਿ ਓਹ ਭੀ ਦਰਸਨ ਨੂੰ ਆਵਨ ॥ . .
>
> "ਤਾ ਕਾਨਾ ਤਾ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਪੰਜ ਸੈ ਬਰਖੁ ਉਸ ਸਰੀਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ॥ ਪਰ ਗਰਬ ਉਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਟਿਆ ॥ ਸੋ ਤਾ ਰਥ ਪਾ ਅਰੂੜ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਭ ਚਰਨੀ ਟੁਰਦੇ ਆਏ ॥ . . . ਤਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀਆ ਬਾਣੀਆ ਉਚਾਰੋ ॥ ਤਾ ਕਾਨਾ ਬੋਲਿਆ ਓਹੀ ਰੇ ਮੈ ਓਹੀ ਰੇ ॥ ਜਾ ਕਉ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਸਭ ਗਾਵਹਿ ਖੋਜਤ ਖੋਜ ਨ ਕੋਈ ਰੇ . . . ਬਚਨ ਹੋਇਆ। ਕਿਰਪਾਲ ਕਾ ॥ ਕਲਜੁਗ ਕਾ ਸਮਾ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਵਚਨਾ ਨੂ ਸੁਣਕੇ ਸਭ ਲੋਕ ਵਿਖ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਜਾਵਨਗੇ ॥ ਤਾ ਅਗੋਂ ਉਸ ਸ੍ਰਾਪ ਦਿਤਾ ॥ ਤੁਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਬਿਨਸੇਗਾ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ॥ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਅਨਿਤ ਹੈਨ ਬਿਨਸਿਆ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ॥ ਆਤਮਾ ਸਤ ਹੈ ਓਹੁ ਬਿਨਸਦਾ ਨਹੀਂ ॥
>
> "ਤਾ ਛਜੂ ਬੋਲਿਆ ॥ ਕਾਗਲ ਸੰਦੀ ਪੁਤਲੀ ਤਉ ਨ ਤ੍ਰਿਆ ਨਿਹਾਰ . . .॥ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਛਜੂ ਇਹੁ ਗ੍ਰਹਸਤਿ ਵਿਚ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ਹੈ ॥ ਆਪਣੀ ਬਿਗਾਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵੀਚਾਰੁ ਚਾਹੀਐ ॥ . . .

"ਤਾਂ ਪੀਲੂੰ ਬੋਲਿਆ ॥ ਪੀਲੂੰ ਅਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੇ ਭਲੇ ਜੋ ਜਮਦਿਆਂ ਮੁਏ ॥ . . .
ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਪੀਲੂੰ ਜੀਵਣ ਮਰਣਾ ਪਰਵਾਣ ਹੈ ॥

"ਸਾਹੂ ਹੁਸੈਨ ਬੋਲਿਆ ਬੋਲਣ ਦੀ ਨਹੀ ਜਾਇ ਵੇ ਅੜਿਆ ਚੁਪ ਵੇ ਅੜਿਆ
ਚੁਪ ਵੇ . . . ॥ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਹਿਆ ਤਾਂ ਅਛਾ ਬਚਨ ਜਦੀ ਪਰ ਚੁਪ ਦੇ
ਮੁਕਾਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ॥"[18] (ਸਾਖੀ ੧੧੩)।

ਪੈੜੇ ਦੇ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਇਕ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਂਸੀ ਦਾ ਪੰਡਿਤ ਭਗਤ ਸਰਨ ਮਨਾ ਕੇ ਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਪੂਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਥਾ ਲਈ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਗੋਂ ਮਿਲੇ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੈੜਾ ਮੋਹਲੇ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਘਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਝਿਲਕੇ ਟੱਕਰ ਕੇ, ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਝਾਗਦਾ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਬਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, "ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਤੂ ਮੋਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੈਨੂ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਹੈ।" ਫਿਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਵਾਚੀ ਤਾ ਸਭ ਜੋਗ ਦੀ ਕਲਾ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਦੇਖੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੋਥੀ ਪਾੜ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤਿ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ। (ਸਾਖੀ ੧੨੬)।

ਟਿੱਪਣੀ : 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਦਾ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਫਰਕ ਪਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਫਰਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਅਰਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਨਉਤਨ (ਨਵੀਆਂ) ਬਾਣੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਣੀਆਂ। ਤੀਜਾ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰੋਂ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਘੱਲ ਕੇ ਮੰਗਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਲੇਖਕ ਸ਼ਾਇਦ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਦਾ ਵਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ, ਅਜੇਹਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸੱਦ ਕੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਮੋੜਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਰਗੇ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਨਿਧਾਨ ਦਾ ਸ਼ੇਵਾ (ਦਸਤੂਰ) ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੌਥਾ ਫਰਕ ਇਹ ਕਿ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲਾ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਭਗਤ ਸਾਧੂ ਜਨ ਇੱਥੇ ਵਿਦਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੀਲੂੰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ

[18] ਇਹ ਤੇ ਅਗਲੀ, ੧੨੬ਵੀਂ ਸਾਖੀ, ਡਾ. ਮੁਲਤਾਨ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' ਵਿੱਚੋਂ ਛਪਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਪੰਨੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ੧੨੨-੨੩ ਤੇ ੧੨੮ ਹਨ।

ਹੈ। ਪੰਜਵਾਂ ਇਹ ਕਿ ਕਾਨ੍ਹਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਛੰਦ ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਹੈ ਤੇ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਕਵਿਤਾ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਰ। ਸਤਵਾਂ, ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪੈੜਾ ਕੋਹਲੀ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਮੰਨ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮੋਖਾ ਖਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਤ ਵੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ "ਮੋਖ ਹੋਇਆ" ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਉਂਞ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਦਾ ਇਹ ਅੰਗ ਸਮਾਨ ਹੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੫. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ

'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।[19] ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਨਕਸਰ (ਨੇੜੇ ਝੰਗ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ। ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਕਵੀ ਦੇ ਗੁਰਦੇਵ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ। ਕਵੀ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ੧੭੭੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਦਸਦਾ ਹੈ :

ਸਤ੍ਹਾਂ ਸੈ ਬੀਤੇ ਤਬੈ ਬਰਖ ਪਚੱਤਰ ਜਾਨ।
ਸਾਵਨ ਮਾਸ ਇਕੀਸ ਦਿਨ ਭਯੋ ਸੁਖਦ ਪਹਿਚਾਨ।
ਸੁਦੀ ਪਖ ਦਿਨ ਪੰਚਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਰਸਾਦ।
ਪਾਇ ਭੇਧ ਗੁਰਗਾਥ ਕਾ ਕਰ ਕਵਿਤਾ ਅਹਿਲਾਦ।੫। (ਪੰ. ੫੩੫)

ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਮੁਢਲੇ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਵਿਧਿ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦੇ ਮੂਲਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਅਜੇਹੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਧਿਆਇ ੮ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ।[20] ਇਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ; ਅਧਿਆਇ ੧੧ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਝਬਾਲ ਵਿਚਲੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਣਕ ਚੌਕ) ਬਾਰੇ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਥਾਂ ੧੮੯੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੧੮੩੪ ਈਸਵੀ) ਤੋਂ ਮੇਲਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ,[21] ਅਧਿਆਇ

[19] ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੂਜਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੀ ਗਈ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' (ਸਾਲ ੧੯੭੦) ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਪੰਨੇ ਇਸ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

[20] ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਇਹੁ ਬਚਨ ਉਚਾਰਾ। ਸਮਾ ਪਾਇ ਇਹੁ ਬਨੈ ਅਪਾਰਾ।
ਸੁੰਦਰ ਸੂਰਨ ਕਰੀ ਜਬ ਪਾਵੈ। ਦੇਖ ਨਾਰ ਬੈਕੁੰਠ ਲਜਾਵੈ।੨੭। (ਪੰ. ੧੪੧)

[21] ਜੰਨ ਫਕੀਰ ਸੇ ਮੇਲਾ ਹੋਇ। ਮੰਗਤਿ ਫਲ ਪਾਵੈ ਸਭ ਕੋਇ।
ਸਮਾ ਪਾਇ ਪਾਧਾ ਬਣ ਜਾਵੈ। ਮਾਣਕ ਚੌਕ ਸੁ ਨਾਮ ਧਰਾਵੈ।੧੪੨।
ਦ੍ਰਿਗ ਸੈ ਬਾਰਾਂ ਬਿਤਹਿੰ ਬਰਸਾ। ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੁਇ ਹੈ ਸਰਸਾ।੧੪੪।
ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਵੈ ਜਾਵੈ। ਤਬ ਸਿੰਘ ਇਹ ਮੇਲਾ ਲਾਵੈਂ।੧੪੫। (ਪੰ. ੩੦੦)

੧੭ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਅਟਲ ਦੀ ਅਮਾਰਤ ਦੇ ਨੌਂ ਛੱਤਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਹੈ,[22] ਅਤੇ ਅਧਿਆਇ ੧੮ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਨੂਰਦੀ ਦੀ ਸਰਾਇ ਢਾਹ ਕੇ ਉਥੋਂ ਇੱਟਾਂ ਕਢਵਾ ਕੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਤੀਰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ।[23]

ਉਪਰ ੧੮੯੧ ਬਿ./੧੮੩੪ ਈ. ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਮੇਲੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ੧੮੩੪ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ੧੮੪੪ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।—੧੮੪੪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਪਈ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ', ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੰ. ੬੫੧, ਦੀ ਨਕਲ ਸਾਲ ੧੯੦੧ ਬਿ./੧੮੪੪ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ,[24] ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਕਿਰਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

੧. ਇਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਆਈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵੇਦ, ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਨੌਂ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਮਝਾਓ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸੰਚਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਨਾ-ਕਾਮ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਆਪ ਗਏ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨਿ ਨਾਲ ਪਿਘਲਾ ਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਆਏ (ਪੰ. ੩੫-੪੧)।

੨. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਸਰ ਵਾਲੀ ਏਕਾਂਤ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਤੰਬੂ ਤੇ ਕਨਾਤ ਲਗਵਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੋਥੀਆਂ ਵਾਚ ਕੇ ਜਾਂ ਆਪ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ" ਤੇ "ਸੁਖਮਨੀ" ਉਚਾਰੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖਾ ਕੇ ਫਿਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਏ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਦਿਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜੀ ਕਿ ਭਗਤ ਤਾਂ ਦਿਸਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ?

ਭਾਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰੈ ਮਨ ਮੈ ਐਸ ਵਿਚਾਰ।
ਚਤੁਰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਪੰਚਮ ਆਪ ਉਚਾਰ।੨੫੦।
ਬਹੁਰ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹੈਂ ਭਗਤ ਨਾਮ ਧਰ ਦੇਹਿ।
ਆਪ ਰਚੈਂ ਹਮਹੂੰ ਲਿਖੈਂ ਭਗਤ ਨ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸਟੇਹਿ।੨੫੧। (ਪੰ. ੬੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਨਿਵਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਨਾਤ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਕਨਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦਸ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇਹ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹ ਗਇਆ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜੋ ਇਹ ਭਗਤ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਰਹਣ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਤਬ ਬਚਨ ਸੁਨਾਏ।
ਭਾਈ ਬੰਸਜੋਂ ਅਤਿ ਸੁਖ ਪਾਏ।
ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਿਰਪਾ ਅਸ ਕੀਜੈ।
ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮੁਹਿ ਦੀਜੈ।੨੫੯। (ਪੰ. ੬੨)

---

[22]ਇਹ ਨਾਂ ਦੇਹੁਰਾ ਬਾਬੇ ਕੋਹੈ। ਨੌਂ ਛੱਤਾ ਪਿਖ ਰਵਿ ਸਸਿ ਮੋਹੈ ॥ ੯੬ ॥ (ਪੰ. ੩੭੩)

[23]ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ। ਤਾ ਮੈ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਿਪਜਯੋ।
ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਹਿ ਨਾਮ ਧਰਾਯੋ। ਰਾਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਧਿਕ ਜਿਨ ਪਾਯੋ ॥੧॥
ਦੋਹਰਾ : ਚੇਲਦਾਰ ਬੁਲਵਾਇ ਕੈ ਢਾਹੀ ਸਰਬ ਸਰਾਇ। ਪੈਰ ਏਕ ਬਾਕੀ ਰਹਯੋ ਈਟਾਂ ਲਈ ਕਢਾਇ ।੩।
ਈਟੇਂ ਸਕਲ ਉਠਾਇ ਕੈ ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਪੁਚਾਇ। ਕਾਰੀਗਰ ਸੁ ਲਗਾਇ ਕੈ ਤੀਰਥ ਦੀਓ ਬਨਾਇ ।੪। (ਪੰ. ੪੧੦)

[24]ਦੇਖੋ Kirpal Singh (ed.), A Catalogue of Punjabi & Urdu Manuscripts, p. 7. ਇਸ ਸੈਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰੈ. ਲਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਸੂਚੀ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ 'ਸਾਡਾ ਹੱਥ-ਲਿਖਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੰ. ੨੯੩ ਉਪਰ ਖਰੜਾ ੭੩੭੪ ਦਾ ਨਕਲ-ਸੰਮਤ ੧੮੦੫ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਆਵਸ਼ਕ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਵਾਚਨ ਲਈ, ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਘੱਲੂ ਘਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉੱਥੇ ਗਇਆ ਸੀ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਰੜੇ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਆਤਿਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਨਕਲ ਦਾ ਸੰਮਤ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ੧੯੦੫ ਦੇ /੯/ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮਘਰੋੜੀ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਕੇ /੯/ ਦਾ /੮/ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਘਰੋੜੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖ ਇਸ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨੰਗਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਕੋਹਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਵਰਸਾਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਵਰਗਾ ਬੋਲਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਨ ਪਕੜ ਸਕਿਆ। ਬੁਢਾਪੇ ਕਾਰਣ ਸ਼ਾਇਦ ਬੀਨਾਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਤਥਾਸਤੁ" (ਇਂਵ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ) ਦਾ ਵਰ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ (ਪੰ. ੬੧-੬੨)।

੩. ਜਦੋਂ ਲੱਧਾ ਜੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਵਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕਾਨਾ ਛੱਜੂ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਪੀਲੂ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸ ਆਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਚਾਰੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਵਾਉਣ ਲਈ ਸੁਧਾਸਰ ਅਪੜੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਨੇ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰਾਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਜੁਆਬਨ ਹੀ ਇਹ ਨਿਕਲ ਗਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਪੈਂਡੇ ਵਿਚ ਮਰੇਂਗਾ (ਪੰ. ੭੦)।

੪. ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿਚ ਨ ਬੈਠਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਮੰਨ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ (ਪੰ. ੭੨)।

੫. ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬੀੜ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਗਇਆ। ਬੰਨੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂਗਟ ਗਇਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਉਸ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਪਰ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ-

ਬਾਣੀ ਕਛੁਕ ਵਧੀਕ ਲਿਖਾਈ।
ਸਿਖਨਿ ਹੇਤ ਸੋ ਪੋਥੀ ਪਾਈ।
ਸਾਰੰਗ ਸਬਦ ਸੂਰ ਕਾ ਗਾਵੈ।
ਤਹਿ ਤੁਕ ਏਕ ਸਾਰਾ ਇਹਾਂ ਪਾਵੈ। ੪੦੨। (ਪੰ. ੨੬)

ਇੰਝ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੇ ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਇਕ ਤੁਕ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ, "ਛਾਡਿ ਮਨੁ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨਿ ਕੋ ਸੰਗ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨੁ ਹਮਾਰੋ ਬਾਂਧਿਓ ਮਾਈ", ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ "ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ, "ਬਾਦਿ ਆਤਸ਼" ਵਾਲੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕ, "ਰਤਨਮਾਲ" ਤੇ "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ" ਅਤੇ "ਰਾਗ ਮਾਲਾ" ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ। ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਜਿਲਦਾਂ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਇੰਝ, ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਿਸਲਾਂ ਚਲ ਪਈਆਂ: ਇਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਹੋਈ (ਪੰ. ੭੬-੭੭)।

੬. ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਹੱਥੀਂ, ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ੬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਕਥਾ ਕਰਨ ਆਏ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਸੀ ਤੋਂ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਸ਼ੁਭ ਮਹੂਰਤ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਟੁਰਿਆ, ਪਰ ਗਰਧਬ (ਗਦਹਾ) ਦਾ ਹੀਂਗਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਰਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਪੈੜੇ ਮੋਹਲੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਪੈੜਾ ਸ਼ਗਨ ਸਗਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਠਿਲ ਪਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਫ਼ਰ ਜਾਲ ਕੇ ਪੋਥੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੈੜੇ ਨੂੰ "ਨਿਹਾਲ", "ਨਿਹਾਲ" ਕਹਕੇ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਜੋਗ ਕਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪੋਥੀ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੀ (ਪੰ. ੧੧੪-੧੧੭)।

ਟਿੱਪਣੀ : ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਸਹਿਤ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ "ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ; ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਨੌਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਲਈ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰ ਦੇਣਾ" ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਪੰਜਵਾਂ ਵੇਦ ਰਚਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਣ ਇੱਥੇ ਨਿਰੂਪਿਤ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰੋਵਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦਾ ਜਾਣਾ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਇਕਾਂਤ ਸਥਾਨ ਤੇ ਤੰਬੂ ਤੇ ਕਨਾਤ ਲਗਵਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਵਾਇਤ ਘੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਮਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧੁਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈਂਦੇ ਦਿਖਾਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ। ਖੈਰ, ਬਣੀ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਆਏ ਪਹਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ, ਤੇ ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਖਿਆਤ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਨਾ ਸ੍ਰਾਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਆਪ ਵੀ ਸ੍ਰਾਪ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲੇਖਕ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪਾਸਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਹਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ

ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬਰਾਬਰੀ ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਸਨਿਮਰ "ਨਾਂਹ" ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ "ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ" ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਸਾਂਗੋ ਪਾਂਗ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਬਿਉਰਾ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ (੧੬੬੧ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ) ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।

'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਰਿਵਾਇਤ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵੇ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰਿਵਾਇਤ ਨਾਲ ਬਝ ਚੁੱਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ, ਇੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਜਾਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਰਖਦੀ ਹੈ।

੬. ਗੁਰੁਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਵਿ ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਬਿ./ ੧੮੪੩ ਈ. ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਦੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਬਿਓਰੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਰਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਸਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਓਰੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਾਰੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਹੀ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਂਝ ਵਿਸਮੈ-ਜਨਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

੧. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਗੁਰੁਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ' ਵਿਚ ਰਾਸ ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਸ ਦੇ ਅੰਸੂ ੩੨ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਪੈੜੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਪੋਥੀ ਦੇਹਿ ਸੋ ਖੋਹਲੁ ਨਾਹੀ, ਹਟਹੁ ਲੇਹੁ ਆਵਹੁ ਹਮ ਪਾਹੀ"। ਪੈੜਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਧ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਕ ਪੋਥੀ ਆਸਰੇ ਤੋਂ

ਬਿਨਾ (ਸਿਰ ਛੋਹੇ ਬਿਨਾ) ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਧ ਪੈੜੇ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਣ ਲਈ ਕਹੰਦਾ ਹੈ। ਪੈੜਾ ਕਹੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਚਲ ਕੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦੇਖ ਕੇ ਪੈੜੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਿੱਡਾ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ! ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੋਥੀ ਖੋਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸੰਦੇਹ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗ-ਕਲਾ ਦੀ ਇਹ ਪੋਥੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੁਧਿ ਫਿਰ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਪੋਥੀ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੈੜੇ ਨਾਲ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਧ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ੩੨)।

੨. ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਲੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਠੋਕ੍ਹ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ; ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਗਤ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਉਹ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਹਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸਕਾਮ ਮੁੜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕਿਵਾੜ ਤਕ ਨਹੀਂ ਖੋਲਦੇ (ਅੰਸੂ ੩੩)।

ਹੁਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਾਖਿਆਤ ਖੜੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ :

ਕੀਰਤਿ ਮੋਹਨ ਕਰਹੁ ਪੋਥੀਆ ਲੀਜੀਏ।
ਹੈ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਉਦਮ ਅਹੈ ਬੀੜ ਸਭਿ ਕੀਜੀਏ ।੧੩।
ਰਹੋ ਨੰਮ੍ਰਤਾ ਸੰਗ ਜਿ ਮੋਹਨ ਕਛੁ ਕਹੈ।
ਸਹਿ ਕਰ ਬਾਕ ਕਠੋਰ ਲੇਹੁ ਜੋ ਚਿਤ ਚਹੈ ।੧੪।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇੰਵ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ "ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨਿ ਚੁਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਹਲਾਂ ਤਾਂ ਕੌੜਾ ਕੌੜਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਪਸੀਜ ਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੩੪-੩੫)।

੩. ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਤੇ ਗਭਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੁਧਾਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੰਚਵਟੀ ਵਰਗੀ ਏਕਾਂਤ ਥਾਂ ਚੁਣ ਕੇ ਉੱਥੇ ਤੰਬੂ ਤੇ ਕਨਾਤ ਲਗਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਞ ਰਾਮਸਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ੩੯)।

੪. ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਬੀੜ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਨ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਵਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਜੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਜਿਵੇਂ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਭੈਣ, ਭਰਾ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਝਟ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇੰਞ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਵਿਚ ਸਬਲ ਹੋਵੋਗੇ"। ਇੰਞ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਅੰਸੂ ੪੧)।

੫. ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਕੰਸੋਅ ਸੁਣ ਕੇ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਏ ਪੰਦਰਾਂ ਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਆਏ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਰਜ਼ੋਈ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਪ੍ਰਥਮ ਜੋ ਤੁਮਨੇ ਕਛੁ ਬਨਾਯੋ।੫੨।
ਸੋ ਨ ਚਢਾਵਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਝਾਰੀ।
ਕਰਹੁ ਅਬ ਹਿ ਇਸਕੇ ਅਨੁਸਾਰੀ।
ਜਥਾਕ੍ਰਮ ਬਾਨੀ ਸੁ ਬਨਾਊ।
ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥਕ ਬਿਚ ਰਾਗ ਲਿਖਾਊ।੫੩।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ "ਧੰਨ ਧੰਨ" ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੪੨)।

ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਦਿਸਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ; ਸ਼ਾਇਦ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਰਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੁਵੇਲੇ ਰਾਮਸਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਪਹਲਾਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਭਗਤ ਉਠਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਕਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ

ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਵਰ ਦੇਣ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਾਂ, ਛੋਹਾਂ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨੂੰ "ਤਥਾਸਤੁ" (ਇੰਞ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ) ਦਾ ਵਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

੬. ਇੱਥੇ ਰਾਮਤਾਲ ਤੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ "ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ" ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ "ਰਾਮਤਾਲ ਦੀ ਕੋਨ-ਇਸ਼ਾਨ" ਵਿਚ ਇਕ ਬਦਰੀ (ਬੇਰੀ) ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ "ਸੁਖਮਨੀ" ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ (ਅੰਸੂ ੪੨)।

"ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ" ਵੀ ਇੱਥੇ ਰਚੀਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਪਕਾਰ (ਰਸੋਈਏ) ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਉਹ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

੭. ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਵਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਾਰ ਭਗਤ—ਕਾਨਾ, ਛੱਜੂ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਪੀਲੋ—ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਚਾਰੇ ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਨਾ ਵੱਡਾ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਲਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨ ਦੇਹ ਹੈ ਨ ਥਾਂ ਠੋਰ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸ ਸੁਭਾਇ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਆਦਰ ਸੰਮਾਨ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿੰਞ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਣੇਗਾ ? ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਕਾਨਾ—

ਓਹੀ ਰੇ ਮੈਂ ਓਹੀ ਰੇ
ਜਾ ਕਉ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭਿ ਗਾਵੈ
ਖੋਜਤਿ ਖੋਜ ਨ ਕੋਈ ਰੇ
... ...

ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਹਮਰੇ ਇਹੁ ਪਰਮਾਣ ਨ ਹੁਇ ਹੈ
ਪਠਹਿਂ ਸਿਖ ਹੰਕਾਰ ਬਢਇ ਹੈ

ਇਸ ਤੇ ਕਾਨਾ ਵਿਗੜ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਤੁਰਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਨਿਰਾਦਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰਨ ਦਾ ਸ੍ਰਾਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਤੋੜਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ

ਭੀ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾ ਜਾਏਂਗਾ। ਕਾਨਾ ਹੋਰ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਮੈ ਨ ਮਰੋਂ, ਕ੍ਰਮ ਸ੍ਰਾਪ ਬਿਫਲ ਹੈ।
ਦਸਮਦ੍ਵਾਰ ਕੀ ਕਰੋਂ ਸੰਭਾਲ ॥ ੩੫ ॥

ਉਂਞ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਨਾ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਰਥ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸੰਗਾਸਣ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਸ ਦਸਮ ਦ੍ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਅੰਸ਼ੂ ੪੬-੪੭)।

ਹੁਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੀਲੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਲਾਮ ਸੁਣਾਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪੀਲੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਪੀਲੂ ਅਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੇ ਭਲੇ ਜੰਮਦਿਆਂ ਜੁ ਮੁਏ।
ਓਨਾਂ ਚਿਕੜ ਪਾਵ ਨਾ ਬੋੜਿਅ ਨਾ ਆਲੂਦ ਭਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਵਿਰੁਧ ਜਾਣ ਕੇ ਛਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਜੋ ਜੰਮਣਾ ਮਰਣਾ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਖੇਡ ਹੈ।

ਛੱਜੂ ਦਾ ਪਦਾ-

ਕਾਗਦ ਸੰਦੀ ਪੁਤਲੀ ਤਊ ਨ ਤ੍ਰਿਯਾ ਨਿਹਾਰ।
ਯੋਂ ਹੀ ਮਾਰ ਲਿਜਾਵਹੀ ਜਥਾ ਬਿਲੋਚਨਿ ਧਾਰ।

ਵੀ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ-

ਚੁਪ ਵੇ ਅੜਿਆ ਚੁਪ ਵੇ ਅੜਿਆ।
ਬੋਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਵੇ ਅੜਿਆ।

ਦਾ ਅਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਭਲਾ ਕਹਜੋ ਚੁਪ ਕਰਹੁ ਰਿਦੇ ਰਖਿ।
ਰਹਿਹੁ ਅਕੇਲੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ। (ਅੰਸ਼ੂ ੪੬)

੮. ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਏ ਦੋ ਪੰਡਿਤ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਤੇ ਹਰਿ ਲਾਲ, ਲਿਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵੱਯੇ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਏ ਆਪ ਵੇਦ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਵਜੋਂ ਰਖ ਕੇ ਬੀੜ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

੯. ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ-

ਰਾਗਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿਂ,
ਹੈ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਗਿ ਗੁਰ ਬੈਨ।

ਇਸ ਮਹਿਂ ਨਹਿਂ ਸੰਸੈ ਕਛੁ ਕਰੀਅਹਿ,
ਜੋ ਸੰਸੈ ਅਵਿਲੋਕਹੁ ਨੈਨ।
ਮਾਧਵ ਨਲ ਆਲਮ ਕਵਿ ਕੀਨਸਿ,
ਤਿਸ ਮਹਿਂ ਨ੍ਰਿਤਕਾਰੀ ਕਹਿ ਤੈਨ।
ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਨਾਮ ਗਿਨੈ ਤਹਿਂ,
ਯਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਨ ।੪੦।
ਇਹ ਸੁਧਿ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਇਹ ਗੁਰ ਨੇ,
ਕਿਧੌਂ ਸਿਖ ਕਾਹੂ ਲਿਖਿ ਦੀਨਿ।
ਰਾਗ ਨਾਮ ਸਭਿ ਜਾਨਹਿਂ ਤਾਕੀ,
ਇਹ ਕਾਰਨ ਲਿਖ ਦਈ ਪ੍ਰਬੀਨ। (ਅੰਸ਼ੂ ੪੭-੪੮)

੧੦. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਂਗਟ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾ ਸੰਗਤ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਗਰ, ਮਾਂਗਟ, ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮਾਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਗੁਰਪੁਰੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਕੋਹ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਲਾ ਕੇ ਉਹ ਉਤਾਰਾ ਆਰੰਭ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਅੱਧਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬੰ ਮਾਂਗਟ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਿਨ ਠਹਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਮੁੜਨ ਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਪੂਰਾ ਉਤਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ (ਅੰਸ਼ੂ ੪੯)।

ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੂਜਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਰੂਪ "ਸੰਮਤ ਸਲੋਹਿ ਸੈ ਇਕਸਾਠਹਿ ਭਾਦਵ ਸੁਦਿ ਏਕਮ" ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ (ਅੰਸ਼ੂ ੫੦)।

ਟਿੱਪਣੀ : ਸੂਝਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਦੀ ਇਕਾਇਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਾਠ ਮੇਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਲੇਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ' ਨਾਂ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ "ਸਾਧ" ਦਾ ਇਕ ਪਾਤ੍ਰ ਨਾ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਚਮ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਪੋਥੀ ਭਾਈ ਪੈੜਾ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਉਪਰ ਉਂਞੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ

ਚਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਸਿਵਾਇ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਕਾਵਿਕ ਛੋਹਾਂ ਦੇ, 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਹ ਪਹਲੀ ਵਾਰੀ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰੁਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' ਦਾ ਲੇਖਕ ਇਸ ਨੂੰ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਹੱਥੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ।

੭. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ

ਉਂਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਧ ਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ : ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਚਿਤ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਰਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਹੁਤ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੂਰਬਾਰਧ, ਬਿਸ੍ਰਾਮ ੧੯)। ਪਰੰਤੂ, 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' (੧੮੯੧ ਈ.) ਵਿਚ ਇਹ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਹੈ।[25] ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਫ਼ਰਕ ਵੀ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦਾ ਫਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

> ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਤਨੇ ਮਜ਼ਹਬ, ਪੰਥ, ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹਨ ਸਭਨਾ ਦੇ ਆਚਾਰਜਾਂ ਨੇ ਮਜ਼ਹਬ ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਯਮੀ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਇਕ ਪੋਥੀ ਰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਉਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਬਤਾਯਾ ਹੈ ਕਯੋਂਕਿ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਦੀ ਆਗਯਾ ਸਭ ਨੂੰ ਮੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੋਥੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਜੜ ਹੈ, ਪੁਸਤਕ ਬਿਨਾ ਮਜ਼ਹਬ ਕਾਯਮ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਦਾ ਜੈਸੇ ਮੂਸਾ ਨੇ ਤੌਰੇਤ, ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੇ ਅੰਜੀਲ, ਜ਼ਰਦੁਸਤ ਨੇ ਦਸਾਤੀਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਰਾਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੇਦ ਬਣੇ ਹੋਏ

[25]ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਹਲੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ'। ਦੋਹਾਂ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਛਪਣ ਸਾਲ ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ੧੮੯੧ ਈ. ਤੇ ੧੮੯੨ ਈ. ਹੈ।

ਹਨ, ਤੈਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੀ ਬਚਨ ਹੈ। "ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ" ॥ ਪੁਨਹ—"ਜਿਉ ਬੁਲਾਵੈ ਤਿਉ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਬੋਲੈ", ਇਤਿਆਦਿਕ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਐਸੀ ਉੱਤਮ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਕਾਯਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ, ਸੁਣਨੇ, ਮੰਨਣੇ, ਪੂਜਣੇ ਕਰ ਅਨੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਯਾਣ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਏਹ ਨਿਸਚੇ ਧਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਚੌਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰ ਕੇ ਰਾਮਸਰ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾ ਕਰ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਰਹਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਨਾਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ . . . ਪਹਿਲੇ ਹਰ ਇਕ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਫੇਰ ਦੂਸਰੇ ਤੀਸਰੇ . . . ਪੀਛੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ . . . ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੨ . . . ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਬੀਰ, ਫਰੀਦ ੨ . . . ਜੈਦੇਵ ੧੪, ਰਾਮਾਨੰਦ ੧੫ ਆਦਿਕ ਭਗਤ ਤੇ ੧੭ ਭਟ, ਸੱਤਾ, ਬਲਵੰਡ, ਸੁੰਦਰ . . . ਗੋਰਖ ੪੧, ਭਰਥਰੀ ੪੨, ਗੋਪੀਚੰਦ ੪੩, ਫੇ ਪੂਨਾ ੪੯ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਲਮ ਦੀ ੫੧—ਏਨਾ ਇਕਵੰਜਾਂ ਸਤਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਨਾਮੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਮੋਹਿਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਕੋਰੇ ਪਤ੍ਰੇ ਛਡੇ ਗਏ ਸੀ ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਚਢਾਏ ਹਨ।. . . ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਮਾਧਵਨਲ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੫੭੧ ਬਿ. ਦੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ੯੧ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਖਾਈ ਹੈ ਤੈਸੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਭੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। . . . ਕਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਆਪ ਆ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਬੇਸ਼ਕ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਏਹ ਉਸ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸੋ ਏਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਨਾਲੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਉੱਤੋਂ ਲਿਖ ਲਈ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਅੱਛੀ ਹੈ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਬਿ. ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ੧੬੬੧ ਬਿ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬੰਧੀ ਗਈ। ਜਿਲਦ ਬੰਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨਾਮ ਭਾਈਏ ਸਿਖ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਯਾ। ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਤਨਮਾਲਾ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਅਧਿਕ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਸਾਹਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਮਾਂਗਟ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਹੈ। ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਲਿਖਤਾ

ਹੋਯਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਹੈ। (ਭਾਗ ੧, ੨੦੪-੨੦੬)।

ਟਿੱਪਣੀ : ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਇਕ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਕਹ ਕੇ ਬੀੜ ਦੇ ਰਚਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਵਾਂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਮੂਲ ਖਰੜੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਕੋਰੇ ਪਤ੍ਰੇ ਰਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹੈਨ।

ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੂਜਾ

ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ

ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਸਦੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ[1] ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

> ਸੰਮਤ ੧੯੧੬-੧੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ, ਲਾਹੌਰ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਲਾਲਾ ਹਰਸੁਖ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਜੀ ਆਣ ਕੇ ਪੰਥ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ- "ਦਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਛਾਪੇ ਜਾਵਨ, ਪੰਥ ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਜੋ ਕਿਹੜੀ ਬੀੜ ਛਾਪੀ ਜਾਵੇ ? ਅਰਥਾਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਇਹ ਤਿੰਨ ਬੀੜਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਲਿਖਾਰੀ ਲੋਕ ਬਹੁਤੇ ਏਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਕੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਤੀਜੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਘਟ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਥ ਦਾਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ, ਓਹੋ ਛਾਪ ਦੇਵੇਂਗਾ"।
>
> ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਹੋਈ, ਪਰ ਅੰਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋਯਾ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਓ, ਜਿਹੜਾ ਕਾਗਜ਼ ਤਰ ਆਵੇ, ਉਸੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਗਤ ਲਿਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ, ਕਾਗਤ ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਟੁੱਬੀ ਮਾਰ ਗਏ, ਫਿਰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਤਰ ਆਯਾ। ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :
>
> "ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਛਪੇ"
>
> ਬਸ ! ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਛਪਣ ਲਗੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਾਰੀ (ਭਾਈ

---

[1]ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਵਿਦਿਆ ਮਾਰਤੰਡ" ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਲਾਹੌਰ ਛਾਉਣੀ, ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ।

ਸਾਹਿਬ ਐਸ. ਐਸ. ਲਹੌਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੯੨੧-੨੨ ਬਿ. ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ।[2]

ਰਿਵਾਇਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਉਸੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਫੁੱਟਨੋਟ ਵਿਚ ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਜੋ ੧੧੦ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਬਿਧ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਸਨ, ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਬਿਬੇਕੀ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਮਰ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ, ਸ਼ੇਰੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਤਲਾਈ ਵਿਚ, ਇਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਦਰਾ ਵਿਚ, ਨਿਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ।"

ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੰਸ਼ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਥੇ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਇਹ ਰੇਤ ਵਾਂਙੂ ਕਿਰਦੀ ਦਿਸੇਗੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਲਾਲਾ ਹਰਸੁਖ ਰਾਇ[3] ਨੇ ਇੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਜੋਖਮ ਭਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਛਾਣਬੀਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ ਵਿਚ ਛਪੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਛਪਣ ਸਾਲ, ੧੯੨੧-੨੨ ਬਿ./੧੮੬੪-੬੫ ਈ., ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਇਸ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਣ, ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈਅਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਉਠ ਖਲੋਤੀਆਂ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਮਾੜਾ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਂ ਚਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁਟਣ ਉੱਤੇ ਜੁਟ ਪਈਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਚੋਵੇਂ, ਢਾਹ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਾ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਇਆ ਸੀ,

[2]ਦੇਖੋ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਪੰਡਿਤ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ' (ਸਟੀਕ), ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ। ਪੰ. xxv xxvi (ਭੂਮਿਕਾ)।

[3]ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹਰਸੁਖ ਰਾਇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਹਿਨੂਰ ਯੰਤ੍ਰਾਲਯ (ਪ੍ਰੈਸ) ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੧੮੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ "ਕੋਹਿਨੂਰ" ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਰਿਸਾਲਾ ਵੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕੱਢਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਹ ਪ੍ਰੈਸ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿੱਥੋ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਛਾਪਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ R 2846 ਉੱਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਹਰਸੁਖ ਰਾਇ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਾਲ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅਖਬਾਰ 'ਨਵਾਂ ਦੌਰ' (ਉਰਦੂ), ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੰਬਰ (ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ ੧੯੮੦), ਲਖਨਊ, ਪੰ. ੫੨-੫੫.

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਟੇਜ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਆਪ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹੀ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਬਜ਼ਿੱਦ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਖਸੀਅਤ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰੱਦਦ ਕਰਨਾ ਪਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਉੱਥਾਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁਢ ਬੱਝਾ।

ਹੋਰ ਤਬਦੀਲੀ ਇਹ ਆਈ ਕਿ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਿਪਟ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂਆਂ, ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨ ਰਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣ ਗਇਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਾਲਿਫ, ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸੁਝਵਾਨ ਲੇਖਕ ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਦਿਮਾਗੀ ਜਾਲੇ ਲਾਹੇ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਮਤਾਂ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ, ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਮ-ਲੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੋਚ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਵੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਸ ਰੁਚੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਭਸੌੜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਸੌੜ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ੧੮੯੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਬੜੇ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ।[4] ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਆਗੂ, ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਸੰਸਥਾ, 'ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ' ਜਾਂ 'ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ', ਸਾਲ ੧੯੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅਵਲੰਬੀਆਂ ਦੇ ਅਗਿਆਨ ਕਾਰਣ ਘੁਸੜ ਆਈ ਸੀ, ਕਢ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼੍ਰਬੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨ ਸਮਝਦਿਆਂ ਬੁਝਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਕਢ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੀ ਰੱਖਣ, ਸਗੋਂ

[4]ਦੇਖੋ 'ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਰਥਾਤ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ੬ ਸੌ ਅਠਾਰਵੇਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਭੰਡਾਰ ਪੰਚਖੰਡ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਸਾਲਾਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ', ਪ੍ਰਕ.: ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਓਵਰਸੀਅਰ (ਪੰਚਖੰਡ, ੧੯੧੭), ਭੂਮਿਕਾ।

ਪਗ੍ਹਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਪੂਰਣ ਲਈ 'ਰਾਗਮਾਲਾ ਖੰਡਨ' ਤੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੰਡਨ' ਲੜੀਆਂ ਅਧੀਨ ਜੋ ਸਾਹਿੱਤ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਇਆ ਗਇਆ। ਪਰੰਤੂ, ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਇਹ ਘੋਖ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨ ਵਧੀ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਫਲਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।[5]

ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਪਸਾਰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਏ; ਇਕ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦਾ; ਦੂਜਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਧਤੀ ਦਾ; ਤੇ ਤੀਜਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਕੋਟੀ ਦਾ। ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੈ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਧਤੀ ਵਾਲੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬੀੜ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਇਸੇ ਦੇ ਅੰਗ ਬਣੇ। ਤੀਸਰੇ ਅਥਵਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਕੋਟੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਰਚੈਤਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਿੰਨੋ ਅਧਿਐਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬੇ-ਨਿਆਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਨ ਚੱਲੇ; ਸਗੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੇ। ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੰਗਯਕ ਉਸ ਕੋਟੀ ਦਾ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਹੁੰਦੀ।

੧. ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ

'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਅਤਿ ਸੁਚੱਜਾ ਉੱਦਮ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, (ਮ੍ਰਿਤੂ ੧੯੦੮ ਈ.) ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ।[6] ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਛਪੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਈ ਹੈ। ਰਚੈਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਮੁਖ ਰੂਪ

[5]ਦੇਖੋ 'ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਰਪਣ' (ਜਮੀਅਤ ਪੰਚ ਸੰਵਾਦ ਨੰ. ੩੩), ੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੧੭, ਪੰ. ੫-੧੨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁੱਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪੰਨੇ।

[6]੧੯੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਹ 'ਨਿਰਕੁਣੀਆਰਾ' ਦੇ ਟ੍ਰੈਕਟ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪਿਆ ਗਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਛਪਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਰਚੈਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, ਪਰ ੧੯੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਖੋਜ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨ ਆ ਸਕੀ। ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਸੰਸਕਰਣ ਛਾਪੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਇਆ। ਫਿਰ ੧੯੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਟ੍ਰੈਕਟ ਨੰ. ੧੦੮੦ ਤੇ ੧੦੮੧ (੫-੨੦ ਜੁਲਾਈ ਤੇ ੫-੨੦ ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੰਕਾਂ) ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕਰਕੇ ਛਾਪਿਆ। ਹਥਲਾ ਅਧਿਐਨ ਉਸੇ ਸੰਸਕਰਣ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤਕ ਪੱਖ ਵੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਉਥਾਨਕਾ ਵਿਚ ਰਚੈਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਣ ਗਏ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੇ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਮਾਂਗਟ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤਨ ਤਕ ਕਰ ਲਇਆ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰੋਕਤ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਵਾਧਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਸਰਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਇਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ [ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ "ਵਾਰ" ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ] ਵਾਧੂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ :

ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਵੇਲੜੀ ਤਹ ਲਾਲ ਸੁਗੰਧਾ ਫੂਲ ॥
ਅਧਰ ਇਕ ਨ ਆਇਓ ਨਾਨਕ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲ ॥

ਇਸ ਤੀਜੇ ਉਤਾਰੇ ਨੂੰ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਤਿੰਨੇ, ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।[7] ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਾਂਗਟ ਵਿਚ ਬੰਨੋਆਣੀਆਂ ਪਾਸ, ਸੁਰਖਿਅਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਪ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਪੰ. ੩-੮)।

'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' ਦੇ ਮੂਲਪਾਠ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ੭੪ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ। ਹਿਦਾਇਤੀ ਟੂਕਾਂ (ਸੁੱਧ, ਸੁਧ ਕੀਚੈ, ਇਤਿਆਦਿ) ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੈ। ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਵਜ਼ਾਹਤ ਹੈ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਤਥਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਯਥਾਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਵਿਵਰਣ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਮੂਨਿਆਂ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੰਡਨਕਾਰੀ ਮਤ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਕੁਛ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਦੋਂ ਸੰਭਾਲ ਲਇਆ, ਉਹੀ ਕੁਛ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਸੰਭਾਲ ਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਊਂਕੇ ਕੋਰੇ ਹੁੰਦੇ। 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰੇ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗੇ ੪੪ ਚੱਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (statistical data) ਜੁਟਾਂਦੇ ਹਨ।

[7]ਵੇਖੋ 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ', ਪਨਾ ੬, ਅਤੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਸਟੀਕ)' ਪ. xxiv (ਭੂਮਿਕਾ)।

੨. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਵਿਧੀਪੂਰਵਕ ਅਧਿਐਨ ਸ੍ਰੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ (ਮ੍ਰਿਤੂ, ੩੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੦) ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ, ਮਹਕਮਾ ਡਾਕ ਤਾਰ ਵਿਚ, ਨਿਗਰਾਨ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਖੋਜ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਜਾਂਦੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ, ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਯਤਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਵਾਦ-ਗ੍ਰਸਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਮਿਲੀ। ਇਹ ੧੯੪੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਛਪੀ ← ਤੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ।*

ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਓਂਤ : ਬੀੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਚੀਆਂ ਪੰਜ ਕੁ ਦੋ ਸੌ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਅਠੱਤੀ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ। ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਸਮੀਖਿਆ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਨ : ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤ ਪ੍ਰਗਟਾਂਦਾ ਲੇਖਕ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਮਹਸੂਸ ਹੋਈ ਕਿ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਲ ਰਹੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਸਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ (ਪੰ. ੧੦)।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਿਤ ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਹ ਕੀਹ ਵਿਸਰੇ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਪਾਸ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ (ਪੰ. ੧੨)। ਲੇਖਕ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕੁਝ ਪਤ੍ਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਦਾਤੂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਦਾ ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ। ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੈ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਕਿਆਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਬਾਬੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਕੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਠਸਤ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ (ਪੰ. ੨੩-੨੪)।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ, ਰਮਤੇ ਸਾਧੂਆਂ, ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਕਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਕੰਸੋਅ ਸੁਣ ਕੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ, ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, ਆਪ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਣਗੇ (ਪੰ. ੩੯-੪੦)।

ਸੰਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਇਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਬੇਰੀਆਂ, ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਝੁੰਡ ਹੇਠ, ਰਾਮਸਰ ਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਤੇ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਜਪ ਨੀਸਾਣ' ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਜਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਰਹਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲੇ, ਉਵੇਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਕੇ ਦੇਂਦੇ ਗਏ, ਉਹ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ "ਸੁਧ", "ਸੁਧ ਕੀਚੈ", "ਇਹ ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਅੰਤ ਪੜ੍ਹਨਾ", ਇਤਿਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਵੇਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵਰ੍ਹਾ, ਡੇਢ ਵਰ੍ਹਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇਗਾ (ਪੰ. ੬੧-੬੫)।

ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੋਢੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਕੁਲ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਸੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਹੈ ਜੋ, ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ

*ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ. ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਜ਼ਾ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਛਪੀ ਤੇ ਮਾਡਰਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ੧੬, ਮੈਕਲੌਡ ਰੋਡ, ਲਾਹੌਰ, ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ ੧੯੪੪ ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ (ਵੇਲੇ) ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਇਹ ਉਹ ਪੋਥੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਪਾਸ ਸੀ[9] (ਪੰ. ੧੯-੨੩)।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ, ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚੱਕੀ ਬਾਣੀ ਰਬਾਬੀਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਜੋ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਆਪ ਇਹ ਯਕੀਨ ਰਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਫਾਲਤੂ, ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਸਲੋਕ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ,' 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ', 'ਰਤਨ ਮਾਲਾ' ਆਦਿ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਆਪ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਟੋਟਾਇਪ (prototype) ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ[10] (ਪੰ. ੨੬-੩੦)।

ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਦੇ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਬੀੜ ਬੱਝਣ ਦੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਘੜੀ ਗਈ ਬਨਾਵਟੀ ਗੱਲ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹੱਤਾ ਦੇਣੀ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ (ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ) (ਪੰ. ੩੩-੩੭)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਅਥਵਾ ਮਿਸਲਾਂ : ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਪਰੰਪਰਾਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ; ਪਹਿਲੀ 'ਸ਼ਾਖਾ' ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ

[9]ਇਸ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩.

[10]ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩.

ਸਨ, ਅਤੇ ਇਕ ਪਦਾ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੀਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੌਂਵੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਧਾਈ ਗਈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਫਰਕਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਾਖਾਂ ਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਇਹੀ ਤਿੰਨ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ (ਪੰ. ੭੩-੭੬)।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਠੱਤੀ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮੁਢਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਚਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

(ੳ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ : ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਕਬਰ ਦੇ ੧੬੫੫ ਬਿ./ ੧੫੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਉਹ ਜਾਗੀਰ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਆਏ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਬਿ. ਤੋਂ ਕਢਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ 'ਜਹਾਂਗੀਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਨੋਟ : ਇਹ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ)। ਖੈਰ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਬਿ. ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ੧੬੫੫ ਬਿ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ (ਪੰ. ੯੮)। ਉਸ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਝਗੜੇ ਝਾਂਝੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਦੀ ਧੀਰਮਲ ਅਤੇ ਕਦੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਬਿ. ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈ (ਪੰ. ੧੦੭)।

ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਬਿ./ ੧੫੯੧ ਈ. ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਪੰ. ੧੪੮)।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਆਸ ਕਰਦਾ ਲੇਖਕ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ (੧) ਉਸ ਵਿਚ ਨੌ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿਉਂਜੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; (੨) ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; (੩) ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਸਨ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ; (੪) ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡ ਮਨ ਹਰ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ' ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਛਾਪੇ ਵਾਲੀਆਂ

ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ; (੫) ਰਹਰਾਸ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਨ; 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ; (੬) ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਵਾਕੰਸ਼ 'ਲਿਖ ਪਹੁੰਚੇ' ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ, (ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ) ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਾ ਪੋਥੀ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ; (੭) ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ (ਪੰ. ੨੩੪-੨੪੬)।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਕੀਤਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਉਤਾਰਾ (K1) ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ੧੬੮੭ ਬਿ./੧੬੩੦ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਉਤਾਰਾ (K2) ੧੭੮੧ ਬਿ./੧੭੨੪ ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਮੂਲਾਧਾਰ ਇਹੋ ਬਣਿਆ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰ ਕੇ, ਨਵਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆ ਲਾ ਕੇ, ਨਵੇਂ ਅੰਕ ਦੇ ਕੇ, ਜਾਗੀਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਲਮ ਸਬੂਤ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹੋਣ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਠੇਲ੍ਹਿਆ ਗਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੋਢੀ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਇਆ (ਪੰ. ੨੭੧-੨੭੩)।[11]

(ਅ) ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ: ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਆਦਿ ਬੀੜ' ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਸੂਰਦਾਸ ਤੇ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਏ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਿਖ ਲਏ। ਤਾਂ ਵੀ, ਉਹ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ (ਪੰ. ੧੨੫)। ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਉਹ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਦਾਸ ਤੇ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਈ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਆਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ, ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹੀ।

ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਮਿਤੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਮਿਤੀ "ਅਸੂ ਵਦੀ ੧, ੧੬੪੮" ਸੀ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਿ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੋਹਤ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਫੇਰ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੂਲ ਮਿਤੀ ਦੇ ੪ ਨੂੰ ੫ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ

[11]ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡੇ ਮਤ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩, ਬੀੜ ਨੰਬਰ ੬.

ਅੰਕ ੮ ਉਪਰ ਮਘਰੋੜੀ ਵਧਾ ਕੇ ਇਸ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ੧੬੪੮ ਤੋਂ ੧੬੫੯ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਮਾਂਗਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਦਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਨਿਰਾ ਚੌਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾ ਅਤੇ ਅੱਠੇ ਦਾ ਨਾਇਆ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ) ਹੜਤਾਲ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ 'ਧੁਨੀਆਂ' ਭੀ ਵਿਚ ਘੁਸੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ" (ਪੰ. ੧੪੬-੧੪੯)।[12]

(ੲ) ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਬੀੜ: ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ ਲੇਖਕ ਢਾਕਾ ਸੰਗਤ ਪਾਸ ਵੇਖੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ (ਪੰ. ੭੮)। ਇਹ ਬੀੜ, ਉਸ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਬਿ. ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਤੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ੧੭ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹੈ (ਪੰ. ੨੧੫)। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਠੀਕ ਥਾਵਾਂ ਸਿਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਮਾਖੋਵਾਲ (ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ 'ਦਮਦਮਾ' ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਇੱਥੇ ਅਰਥਾਤ ਮਾਖੋਵਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛਡਣ ਤਕ ਰਹੀ, ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਯਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਆਈ ਢਾਕਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਢਾਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਤਾਰਾ ਹੈ, ਚੌਥੀ ਜਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਥਾਵੇਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਵਾਲੀਆਂ, ਅੰਤ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

x

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਪੱਤ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਕੋਰੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਪੁਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰਿਚੈ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨੌਂ ਬਾਣੀਆਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਈਆਂ ਹਨ:

੧. ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫
੨. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ' ਵਾਲੇ।
੩. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧—'ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ ਖ਼ਾਕ' ਵਾਲੇ।
੪. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ਮਹਲਾ ੧
੫. ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ।

[12]ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩, ਬੀੜ ਨੰਬਰ ੧੧.

੬. ਰਾਗ ਮਾਲਾ ।
੭. ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ।
੮. ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ।
੯. ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਛੋਟੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ –

੧੦. ਨਸੀਹਤ ਨਾਮਾ ਕਾਰੂੰ
੧੧. ਪੈਂਤੀਸ ਅਖਰੀ
੧੨. ਹਾਜਿਰ ਨਾਮਾ

ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹਨ (ਪੰ. ੩੪੨) ।

ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਿਤ੍ਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚਲੀ । ਮਧਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਪਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰਾਧ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਆਮ ਸੀ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਲੋਕ ਸੰਭਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ; ਜਨਮ-ਤਿਥਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਪਇਆ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਵੱਸ਼ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਪੰ. ੩੪੩-੩੫੦) ।

ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਹੈ । ਉਸ ਇਸ ਵਿਚ ਉਲਿਖਤ ਨਾਇਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੬੭੩ ਈ. ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਕਿਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਪੰ. ੩੪੯-੩੫੦) ।

ਫਾਲਤੂ ਸਲੋਕ : 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ' ਅਤੇ 'ਬਾਇ ਆਤਸ਼ ਆਬ' ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜੁੱਟਾਂ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ (ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ) ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਿਮਾਂ ਤੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ ਤੇ ਲਖ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ' ਕਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਉਣ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ (ਪੰ. ੩੫੦-੩੫੨) ।

ਰਲੇਵਟ ਮਲਾਰ ਨਾਲ : 'ਸੁੰਨ ਮਹਲ ਕੀ ਕਥਾ' ਅਤੇ 'ਰਤਨਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਦਾ 'ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ' ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ (ਪੰ. ੩੫੨-੩੫੬) ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਿੱਸਾ 'ਮਾਧਵਨਲ ਸੰਗੀਤ' ਜਾਂ 'ਮਾਧਵਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ' ੯੯੧ ਹਿਜਰੀ (੧੫੮੩ ਈ.) ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ । ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਉਹ ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੁਣ ਸੁਣਾ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਗਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਕਿਉਂਜੋ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਹਨ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਿ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗਾਂ ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਇਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਗਿਣਤੀ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਹੈ (ਪੰ. ੩੮੬) । ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ (ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ) ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਛੰਦ' (ਪੰ. ੩੮੮) ।

ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ : ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ 'ਸਿਆਹੀ ਕਾ ਵਜਨ ਸਵਾਰਨੇ ਕਾ ਨੁਸਖਾ' ਜਾ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ' ਅਕਸਰ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨੁਸਖੇ ਨੂੰ ਗੁਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦਾ ਇਕ ਚਾਰਾ ਸੀ ।

x

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਸਤ ਜ਼ਮੀਮਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ । ਜ਼ਮੀਮਾ ਨੰਬਰ ੧ 'ਬਾਣੀ ਵੰਡ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਸਾਰਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁਟਾਂਦਾ ਹੈ । ਅੱਗੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹੈ । ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਲੇਖਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੁਆਰਾ ੧੬੭੮ ਬਿ./੧੬੨੧ ਈ. ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਵਾਰ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦਾ, 'ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰ' ਕਹਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜਨਮਸਾਖੀ-ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਲਈ ਮੌਖਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ।

ਜ਼ਮੀਮਾ ਨੰਬਰ ੨ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਲੋਕ ਰਚੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਮੀਮਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਮਾ ਨੰਬਰ ੩ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੧੩ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਂਪ੍ਰਿਤ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ੨੨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲਤੀ ਕਿਵੇਂ ਲਗ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਮਾ ਨੰਬਰ ੪ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਮਾ ਨੰਬਰ ੫ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਮਾ ਨੰਬਰ ੬ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰੀ ਜ਼ਮੀਮਾ, ਨੰਬਰ ੭, ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ' ਦੀਆਂ ਮੂਲਾਧਾਰ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਤੇ ੧੮੮੧ ਦੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਸਹਿਤ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਅਧਿਐਨ ਪਿੱਛੇ ਕਥਿਤ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਉੱਦਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਹਨ, ਤੇ ਬਾਣੀ-ਰਚੈਤਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਹੈ ਤੇ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕਵਾਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਵੀ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ; ਪਹਿਲੀ ਤਰੁੱਟੀ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੁਣ ਛਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਿਰਣੇ ਗ਼ਲਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਖੋਜ ਦੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਕਿ -

> ਜਬ ਤਕ ਨ ਦੇਖੂ ਅਪਨੇ ਨੈਣੀ
> ਤਬ ਤਕ ਨ ਮਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਹਣੀ,

ਭੁੱਲ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ; ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹਰੇਕ ਤੱਥ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਦੂਜਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਮਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਦੇ ੧੬੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਲਾਇਆ ਹੈ (ਪੰ. ੧੪੬-੧੪੯), ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕੱਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਥਿਤ ਸੰਮਤ ੧੬੪੯ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਤਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ

ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੬੯੯ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਾਲੇ ੯ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ੫ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ੪ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਭੁੱਲਾਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗੇਲ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਦੇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਿਚ ਪੈ ਗਇਆ ਲੰਮਾ ਅੰਤਰਾਲ (gap) ਹੈ। 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ੧੯੪੨-੪੩ ਵਿਚ ਲਿਖੀ, ਪਰ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਉਸ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਤੀਹ ਪੈਂਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇੰਨੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਰੁੱਟੀ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਜੇਹੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਸੰਕੋਚ-ਮਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਤਰੁੱਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋਰ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਇਆ ਅਤੇ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਸਿੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਵੱਡਾ ਜਹਾਦ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

੩. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧਨ

'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧਨ' ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ; ਇਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ।[13] ਇਹ ਇਕ ਅਜਬ ਇਤਫਾਕ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਿਕਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾ ਨ ਪੜ੍ਹਨ, ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ, ਇਤਿਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਘੋਰ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਪਰਲੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਖੰਡਨਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮੰਡਨਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਅਖਬਾਰ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਪੇਸ਼ ਪੇਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਈ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਜੋ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ,

[13] ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਲਈ ਮੂਲ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੇਖੋ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਗੱਦ ਸੌਰਭ', ਪੰ. 410-486.

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਨ ।[14] ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ ਤੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਮਗਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਸਤਖ਼ਤਾਂ ਤੇ ਉਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਫ਼ੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਇਆ ਸੀ ।

ਜੀ.ਬੀ.ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਕਾਰਣ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜੋ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੱਲਣ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਲ ੧੯੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਸਪਤਾਹਕ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਅੱਠ ਲੇਖ ਲਿਖੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਰਥਾਤ ੧੯੪੬ ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ । 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧਨ' ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਇਹੀ ਗਾਥਾ ਹੈ ।

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਢੰਗ ਉਸਟਰ-ਲੱਕੜ ਨਿਆਇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।[15] ਉਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਰਕ ਵਿਚ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦਰਸਾ ਕੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ । ਖੰਡਨ ਤੇ ਮੰਡਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਭਾਂਤ ਮਿਥ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ । ਪਹਿਲੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਕਦੀ ਝਗੜਾ ਨ ਛਿੜੇ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ (ਪੰ. ੪-੧੫) । ਦੂਜੀ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸੋਢੀਆਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਅਸਲੀ ਤੇ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ ਆਧਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਖਲੋ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤਿਬਧਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਨੇ ਜਿਸ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦਾ ਕਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਹੋ ਕਦੀ

[14]ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਿਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਿਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸਨ ।

[15]ਉਸਟਰ-ਲੱਕੜ ਨਿਆਇ : ਊਠ (ਉਸਟਰ) ਉਪਰ ਲੱਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਠ ਨੂੰ ਹਕ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਲੈਣਾ; ਵਿਪੱਖੀ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦਰਸਾ ਕੇ ਵਿਪੱਖੀ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ।

ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਵਾਕਫ਼ੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਮਸਾਲੇ ਤੋਂ ਵੀ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਿਰੀਆਂ ਬੇਥਵੀਆਂ ਤੇ ਅਸੰਗ ਹਨ (ਪੰ. ੧-੨) ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ,ਖਿਆਲ ਦੇਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਆਪ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੰਦਿਗਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਦੀ ਜੜ ਤੇ ਕੁਹਾੜਾ ਚਲਾਉਣ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ' (ਪੰ. ੪) ।

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਕਥੇਤ ਨੂੰ ਕਿ ਸਲੋਕ "ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਲਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ" ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਿਮਾਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ "ਚੰਨ ਉਪਰ ਥੁਕਣ" ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ (ਪੰ. ੧੬) ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਬਾਰੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਪੰ. ੨੦)।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਯਾਦ-ਦਾਸ਼ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮੰਨ ਲਇਆ ਹੈ (ਪ੍ਰਕਰਣ ੪) । ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਏਸ ਕਲੀਓ ਪੰਜ ਭੀੜੀਓ" ਵਾਲੇ ਜੁਟ ਦਾ ਕੋਈ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ੧੭੩੨ ਬਿ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਪੰ. ੪੯) । ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤ ਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਕੇਵਲ ਦੋਹਾਂ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹੈਰਾਨ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਵੇਦ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਵੇਦ ਵਰਗਾ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਪੁਰ ਇੰਨਾ ਜ਼ੋਰ ਕਿਉਂ" (ਪੰ. ੯੪) ?

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸਰ ਭੁੱਲ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਏ ਸੰਮਤ ੧੬੪੯ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਘੜ ਲੈਣਾ ਮੰਨੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਮਤ੍ਰ ਗਲਤ ਥਾਂ ਤੇ ਅੱਜਕਲ ਦੇ ਮੋਟੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪ੍ਰਕਰਣ ੮); ਫਲਸਰੂਪ ਭਰੋਸੇ-ਯੋਗ ਨਹੀਂ ।

ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਮਤ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

> ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸੋਧ ਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖੋਜੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਭਗਤ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਲਗ, ਕੰਨਾ ਬਦਲਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਇਸ ਅਸੂਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੁਰ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ . . . ਅਸਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵੇਰ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਅਨਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ (ਪੰ. ੧੩-੩੨)।

ਟਿੱਪਣੀ : ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ ਇਸ ਮਨੌਤ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਇਤਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ।

੪. ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਾਲ

ਇਹ ਰਚਨਾ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਸਪਤਾਹਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਸੰਪਾਦਕ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਨਿਗਹਬਾਨ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੀ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਮਹੌਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਕਿਰਦੀ ਦਿਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਆਏ। ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਰੁਧ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੰਡਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਰਨਾਂ ਪਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲੜੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੁਸਤਕ 'ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਾਲ' ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਇਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦਾ ਇਕ ਲੈਕਚਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਕਾਲ ਨੂੰ ਉਛਾਲਿਆ ਗਇਆ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਲੇਖ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਪਤ੍ਰ

ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਂਦੇ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਮਈ ੧੯੫੨ ਦੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਮੁੜ ਕੁਝ ਲੇਖ ਛਪਵਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਪਤਾਹਕ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਚਿਰ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੋਣ ਦੀ ਲੰਮੀ ਲੜਾਈ ਲੜ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਸਾਰਾ ਤਰਕ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀ (ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ) ਬੀੜ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦਉ ਵਦੀ ੧ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਸੰਪਾਦਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਪਾਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ਸੁਆਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੇਖ ਨੰਬਰ ੩ "੧੬੫੯ ਕਿ ੧੬੬੧" ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਦੇ ਸੰਮਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨੰਗਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਛੇ ਲੇਖ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਵਿਚ ਲਿਖੇ, ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਵੀਟ ਵਿਸਰੇ, ਇਹ ਲੇਖ ੧੯੫੪ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਆਏ।

ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਤ ਛਿਆ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ "ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਸੰਮਤ" ਇਕ ਦੋ ਸੰਮਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਕਿ 'ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸੰਮਤ ਅੱਟਾ ਸੱਟਾ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ'।

ਦੂਸਰਾ ਲੇਖ, "ਛਿੱਬਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਤਨਤਾ ਦੀ ਅੰਸ਼" ਨਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਛਿੱਬਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਬੇਜੋੜ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ : (੧) ਛਿੱਬਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ੧੭੫੬ ਬਿ. ਦੀ ਥਾਂ ੧੭੫੪ ਬਿ. ਵਿਚ ਘਟੀ ਦਸਦਾ ਹੈ; (੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤ੍ਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਨੂੰ ਭਤੀਜਿਓਂ ਨੂੰਹ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ; (੩) ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਨੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਦਾ ਦਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ; (੪) ਛਿੱਬਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਅਨੰਦ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ; (੫) ਅਨੰਦ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਛਿੱਬਰ ੧੫੯੩ ਬਿ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਤਾ

ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਹਾਲੀ ਆਪ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ; (੬) ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; (੭) ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ ਕੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਇਤਿਆਦਿ।

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਤੀਜਾ ਲੇਖ "ਸੰਮਤ ੧੬੫੮ ਕਿ ੧੬੬੧" ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਮਿਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਰਾਏ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਤਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਤਰਕ ਦਾ ਤੋੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਟੁਟਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ, ਭਾਵ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ, ਵਿਚ ਇਹੋ ਸੰਮਤ ਦਰਜ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਲੇਖ "ਖਤਰਨਾਕ ਰਉਸ" ਨਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਲਿਖੀ, ਬੀੜ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਲਾਹੁਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਲੇਖ, "ਵਿਪਖੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਪੱਕੇ ਸਬੂਤ" ਤੇ ਛੇਵਾਂ "ਕੀ ਲਿਖਾਰੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਲੇਖਕ ਸੀ ?" ਉਸ ਦੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲਿਖਾਰੀ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅਪੀਲ ਤੇ ਦਲੀਲ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ :

> ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਹ ਖੋਜੀ ਮਿਤ੍ਰ ਪਾਵਨ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਡਾ ਦਿੰਦੀਆ ਤਰਕ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿਉਂਕਿ ਨ ਨਿਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਪੰਥ ਵੀ ਇਸ ਕੋਝੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ . . . ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਸਿਖ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਰ ਮਾਣ ਤੇ ਫ਼ਖਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਸਾਡਾ ਹੀ ਇਕ ਸਿਖ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਇਸ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪਾਵਨ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸੁਰਖਯਤ ਹੈ . . . (ਪੰ. ੭੦)।

੫. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ੧੯੬੮ ਈ. ਵਿਚ ਛਪੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ, ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਲ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ। ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ, ਓਥੋਂ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਇਸ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦੇ ਜੋ ਨੋਟਸ ਲਏ ਸਨ, ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਨੋਟ ਬੜੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹਨ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਚਰਚਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।[19]

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਖਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਨਕਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

> ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੯੭੩ ਵੇਂ ਪਤਰੇ ਪੁਰ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਹੈ। ਪਰ ੯੭੪ਵਾਂ ਪਤ੍ਰਾ (ਜਿਸ ਪੁਰ ਅੰਕ ੯੭੪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ) ਕੋਰਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਤਰੇ ੯੭੪ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ।

ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਵਾਧੂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਪੁਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਰਤਨਮਾਲਾ ਹੈ, ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਕੀ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਇਤਿਆਦਿ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਦਿੱਤਾ :

> "ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫, ੯੭੩ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸਫ਼ਾ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਾ ਵੀ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਤੇ ਅੰਕ ੯੭੪ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਫ਼ਾ ਭੀ ਸਾਰਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੇ ਸਫ਼ੇ ਉਤੇ "ਰਾਗਮਾਲਾ" ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ : "ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਥਾ ਸਿੰਘਲਾਦੀਪ ਕੀ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ ਬਿਧਿ"। . . .
>
> ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੱਤਰੇ ਪਰਤ ਕੇ ਵੇਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਤਰੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਲਏ ਗਏ ਸਗੋਂ ਅੰਕ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਾ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੂਸਰੇ ਪਤਰੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ ਰਲਾ ਕੇ ਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ . . .
>
> ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਢੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਪਤਰਾ-ਅੰਕ ੯੭੪ ਹੈ ਤੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਅੰਕ ੯੭੪ ਹੈ।

---

[19] ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਲਏ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਟ੍ਰੇਸਿੰਗਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ।

ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅੰਗ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਥਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਸਨ।''

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ (ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ) ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

੬. ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਵਾਂਙ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਉਹ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ; ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ੧੯੬੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ੧੯੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਆਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਕੱਢਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਪੁਸਤਕ ਛਪੀ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਉਪਰ "ਭਾਗ ੨" ਲਿਖ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ੧ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਬਾਰੇ ਆਪ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਔਖ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰੀਤਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਮਿਤ੍ਰ ਸੀ। ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ-

(੧) ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ (੧. ੧੮-੧੯)। ਆਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

(੨) ਆਪ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਮੂਲ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੦੬੦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੬੫ ਤਕ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਪੁਰਸ਼ ਜਗਤ-ਉਧਾਰਕ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਸੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੇਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤਾਂ

ਹੀ ਲਾਏ ਗਏ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕਢ ਕੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਈ ਗਈ (੧.੨੫)। (ਵਿੰਗੇ ਜੇਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਇਹ ਕਹ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਮਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਕਢ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ)।

(੩) ਇਸ ਪਾਵਨ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜੋਉਂਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ (੧.੨੬)। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਚਯ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮਯ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕਤ੍ਰਿਤ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਰਚੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪਹਲੇ ਸੰਚਯ ਦੀ ਨਵੀਂ ਲਿਖਤ ਕਰਕੇ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ (੧.੬੫-੬੬)

(੪) ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਲਿਆਂਦੀ ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ (੧.੬੬)। ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਜੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਛੰਦਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨ ਪੈਂਦਾ (੧.੩੯-੪੦)

(੫) ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸੂਚਨਾ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ", ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਸ ਸੰਚਯ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ; 'ਜਪੁ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਮੁਢਲੀ ਇਕ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ; ਸਮੁਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ 'ਗੁਰੁਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ' ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

> ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਪੁ ਸਬਦ ਗੁਰ ਰਾਖਯੋ ॥
> ਸਭ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਤੁ ਮਹਿ ਭਾਖਯੋ ॥ (੧.੧੯, ੮੩)

(੬) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕਰਕੇ ਜੋ [ਲਟਕਦੇ] ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਉਸ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ-ਯੋਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਲਖਕ

ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਤਾਵਲੰਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਮਗਰੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢੇ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ੬੧ ਬਣਦੀ ਹੈ (੧.੬੩)।

(੭) ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਥਵਾ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੇਖਕ ਅਸਲੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਲੇਖਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀਆਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਰਜ ਨਹੀਂ (੧.੬੭-੬੮)।

(੮) ਲੇਖਕ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹ ਕੇ ਫਿਰ ਸਬੂਤ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਵਧਾਣ ਲਈ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਮਨ-ਘੜਤ ਸਾਖੀਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ (੧.੮੬-੮੭)।

(੯) ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਇਹ ਭਾਵ ਕਢਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਤਪੁਰਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਈ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਈ ਅਵਗੁਣ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗੁਣ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (੧.੯੪)।

(੧੦) ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ 'ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ' ਕਹਿਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ') ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਲਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੀਤ, ਪਿੰਗਲ, ਕਾਵਯ, ਕੋਸ਼, ਵ੍ਯਾਕਰਣ, ਅਰਬੀ, ਅਰਬੀ ਗ੍ਰਾਮਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਵ੍ਯਾਕਰਣ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ੍ਰਾਮਰ, ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੋਸ੍ਵਾਮੀ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ . . . ਵੇਦਾਂਤ, ਨਯਾਯ ਸਾਂਖ, ਮੀਮਾਂਸਾ, ਪਾਤੰਜਲੀ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਗੀਤਾ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ (੧.੧੬੪)।

(੧੧) ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਭਾਗ ੨ ਵਿਚ, ਜੋ ਕੋਹ ਵਿਸਵੇਂ ਸਾਲ ੧੯੭੨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ[17], ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਭਾਗ ੧ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ

[17]'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਭਾਵੇਂ ੨੧.੯.੭੦ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਪਰ ਪੁਸਤਕ ੧੯੭੨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੪ ਉਪਰ ਇਕ ਬੀੜ ਦੀ ਦੋਬਾਰਾ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ੮.੩.੭੨ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਸੰਗੀਤ, ਪਿੰਗਲ, ਪ੍ਰਸਤਾਰ, ਕਾਵਯ ਅਤੇ ਨ੍ਯਾਯ ਆਦਿ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਅਤਿ ਆਵਸ਼ਕ (੨.੧) ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਗਿਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ–

(੧੨) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਖੋਜ ਲਈ ਘਾਤਕ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਹਸ਼ਰ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਘੜਨ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਮਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਖੋਜ ਲਈ ਅਤਿ ਘਾਤਕ ਦਸਦਾ ਹੈ :

> ਗੁਰਬਾਨੀ ਕੇ ਟੀਕਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਇਛਿਆ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸੋਂ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖੋ (੧) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਜੁਦੇ ਕੀਏ (੨) ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ ਪੰਡਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਥਾ, ਉਸ ਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਮੇਂ ਗਲੀ ਹੋ ਗਈ (੩) ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗਯਾਨੀ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਤਵਾਰੀਖੋਂ ਸੇ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ, ਰਾਜੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਸੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਕਰ ਮਾਰਿਆ (੪) ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਗਯਾਨੀ ਕੁਸ਼ਟੀ ਭਯਾ (੫) ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਂਚ ਮਹੀਨੇ ਅਤਿ ਕਸ਼ਟ ਪਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰੇ (੬) ਕਵੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਮ ਪੜ ਕੇ ਮਰਾ (੭) ਅਰ ਰਾਜਾ ਫਰੀਦਕੋਟੀਏ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਪੁਰਖ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੈਸ ਪਾਖੰਡੀ ਮੰਗਤੇ ਉਦਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਏਕ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਸਭ ਹਮਨੇ ਅਪਨੇ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਸੇ ਦੇਖੇ ਹੈਂ, ਪਰ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਕਾ ਆਜ ਤਕ ਕਿਸੀ ਸੇ ਨਹੀਂ ਬਨਾ ਔਰ ਨ ਹੀ ਬਨੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਟੀਕਾ ਸੋ ਕਰੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬੋਂ ਸੇ ਅਧਕ ਅਨੁਭਵ ਬਿਦਿਆ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੋ (੨. ੨੨-੨੩, ਫੁ. ਨੋ.)।

(੧੩) ਲੇਖਕ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਜਮਨਖਤ ਸੰਖਿਪ੍ਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ (੨. ੩੩-੩੪)।[18]

(੧੪) ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛਾਪੇ ਸੰਚਯ ਵਿੱਚੋਂ ਰਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ੭੮ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ੪੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ੧੧੪ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

[18]ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਹ ਗਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਅਗਲੇ ਅਖਰ ਪੰਨਾ ੩੫ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿਰਲੇਖ ਜਾਂ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ। ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ ਖਰੜੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣਾ ਮਤ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

> ਸਾਡਾ ਉੱਦਮ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਝੂਠੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ। . . . ਖੋਜ ਕੀਤਿਆਂ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਤਾ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਵੀ ਬੀੜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਮਾਂਗਟ, ਬੋਹਤ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਭ੍ਰਮ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦੇ (੨.੯੦)।

ਸਮੀਖਿਆ : ਸ੍ਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬੁੱਝਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਪਰਿਚਯ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਕੜਾ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ (ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ) ਕੀਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਵੀ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗੀ ਜਾਲੇ ਲੱਥੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨੂੰ—ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਯਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ—ਕੋਈ ਮਹੱਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਦੰਭ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸਬਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਠੱਗਾਂ—ਰਮਾਇਣੀ ਸਾਧੂਆਂ, ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਤੇ ਖਿਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਥਿਤ ਸਿਆਣਿਆਂ ਤੇ ਮਣੀਆਂ ਦਾ ਚਕਮਾ ਦੇ ਕੇ ਲੁਟਣ ਵਾਲੇ ਪਾਜੀਆਂ—ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭੰਨਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ (੧.੧੦-੧੬)। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ "ਉਦਾਸੀ" ਦਸਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧੂਪ ਦੀਪ, ਆਰਤੀ, ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ (੧.੭੦); ਬੀੜ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਘੋਰ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ (੧.੭੧); ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਵਜੂਦ ਤੋਂ ਅਸਲੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ (੧.੮੪-੮੬); ਤਰਕ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨ ਉਤਰ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਦ ਬੰਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ-ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸ੍ਰਾਪ ਕਾਰਣ, ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਤਰਕ ਹੈ :

> "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਯਾ ਪਿੱਛੇ ਹੋਏ ਗੁਰ-ਜਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕੀਤੀ ਹੈ। . . . ਤਰਤੀਬ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਵੀ ਹੱਕ ਨ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਲਈ ਕੋਈ ਖੋਜੀ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੱਕ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੈ (੧.੧੩੦)

ਇਹ ਸਭ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਇਕ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਮਨ (enlightened mind) ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਬੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਲਈ ਕੂਰ ਨਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੂਸ਼ਿਤ ਪ੍ਰਬੁੱਧਤਾ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (ਭਾਗ ੧) ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ "ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ" ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਫੱਕਰੀਆਂ, ਉਦਾਸੀਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਪੰਡਿਤਾਂ, ਮੌਲਵੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਭਗਉਤੀਆਂ ਰਾਮਦਾਸੀਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਤਪੀਆਂ, ਸ਼ੇਖਾਂ ਅਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਦੋਈਂ, ਦੋਈਂ ਹੱਥੀਂ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਆਚਾਰਯ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਵੰਸ਼ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਆਦਿ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਨਿੰਦਿਆ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ"।

ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਤੇ ਥੋਪ ਕੇ ਕਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਰੋਸਾ ਸਿੱਖ ਮਤ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਉਘੜਿਆ ਹੈ। ਮੁਢਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਰੋਸਾ ਸਿੱਖ ਮਤ ਪ੍ਰਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :

> ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਇਕ ਐਹੋ ਜੇਹੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ—ਜਿਸ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਲਖਮੀਦਾਸ ਜੀ ਲਈ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਯਥਾ :-
>
> ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਓ ਕਰਿ ਪੀਰਹੁ ਕੰਨ੍ਹ ਮੁਰਟੀਐ।
> ਦਿਲਿ ਖੋਟੈ ਆਕੀ ਫਿਰਨਿ, ਬੰਨਿ ਭਾਰੁ ਉਚਾਇਨਿ ਛਟੀਐ ॥
>
> (ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸਤੈ ਡੂਮਿ ਦੀ, ਸਫਾ ੯੬੭,
>
> ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਖੋਤਾ ਕਹਾ ਕੇ ਵੀ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਤਯਾਗਨਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਸੁਤਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮੁਨਿ ਸ੍ਵਾਮੀ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮਦਾਸ, ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਰ ਕੀਤੇ ਹਨ (੧. ੩-੪)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਦੀ ਊਜ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਇ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੂੜ ਤੇ ਦੰਭ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ; ਸ਼ੁੱਧ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ—ਉਹ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹਨ, ਜੋਗੀ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ—ਨਹੀਂ ਭੰਡਿਆ ਗਇਆ। ਇਹ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਆਲੋਚ ਹੈ। ਸੁਧਾਰ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਨੋਰਥ ਸੁਸਥ ਸਮਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਹ ਕਿ ਅਜੇਹੀ ਮੰਡਨਕਾਰੀ ਨਿੰਦਾ ਨਾਲ ਭਰਾਂ ਪਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਪ੍ਰਤਿ ਅਵੱਗਿਆ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਵੇਂ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਵੀ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਕਹਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਅਗੰਮੀ ਖੇਡ ਕਾਰਣ ਗੱਦੀ ਖੁਸ ਜਾਣ ਦੀ ਕੌੜੀ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਇੰਝ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਲਾਏ ਮਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੇ ਰਹੇ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਡੇਰੇ ਖੁਸਣ ਦਾ ਡੰਗ ਉਪਜਿਆ ਤਾਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੱਸੀ ਹਕੀਕਤ (੧.੭) ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਉਦਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਗਏ (੧.੪ ਅਤੇ ੧.੧੬੦)। ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਨਾਂ ਸੰਕੀਰਣ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਦਾਈਆ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਗਰੂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੧) ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਰਥਾਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਅਸੀਂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪਰਤਾਂਗੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਬਾਰੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

੨) ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੇ ਮੁਢਲੇ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਠਿਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਅਰਥਾਤ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।[18] ਉੱਥੇ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ, ਮੁਢ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਬੂਤ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਿਰਤ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਟਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੩) ਤੀਸਰੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੰਗ ਕਿ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਜੀਉਂਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਹ ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਅਗਲੇ ਅੰਗ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

[18] ਵੇਖੋ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩, "ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ"।

ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨ ਮਤ ਪ੍ਰਤਿ ਕ੍ਰੂਰ ਨਿਸ਼ਠਾ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਲਿਖਵਾਉਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਚਯ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ' ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ (੧.੬੫)। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸੁਣਾਣ ਜੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਪੰਥੀ, ਰਵਿਦਾਸ ਪੰਥੀ, ਨਾਮੇ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਅਖਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਵੀ ਅਜੀਬ ਪੈਗੰਬਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਆਪਣੀ ਮ੍ਰਤੀ (ਬਾਣੀ) ਓਦੋਂ ਉਸਾਰੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਪਰਕ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਘਰ ਆ ਰਹਿਆ। ਇਹ ਇੰਨੀ ਬੇ-ਹੂਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਉੱਤੇ ਹਾਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਕੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਣ ਲਈ ਰਚੀ ਸੀ? ਲੇਖਕ ਸੰਗੀਤ, ਪਿੰਗਲ, ਕਾਵਯ, ਨਰਾਯ ਆਦਿ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਾਵਯ ਆਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਵੇਸ਼ ਦੀ ਘੜੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਤੇਜਨਾ-ਜਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕਮੀਰ', ਤੇ 'ਕੰਧੀਰ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਲੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ—ਉਹ ਕਬੀਰ ਹੈ ਜਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜਾਂ ਰਵਿਦਾਸ—ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਹਣਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਗਲਤ ਧਾਰਣਾ ਹੈ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਥਵਾ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਮੀਰ ਤੇ ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਭਗਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਮਝਕੇ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨ ਕਿ ਵੱਖਰੇ ਆਦਰਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਣ ਕੇ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੁਆਮੀ ਦਾ ਕਲਪਿਤ ਇਕ ਵੀ ਸੰਚਯ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤਰਕ ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਕਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੪) ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਦੇ ਦਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ । ਇਹ ਖਿਆਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ।

੫) ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਪਦ 'ਜਪੁ' ਸੰਪੂਰਣ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਤੇ ਵੇਦ ਤੁਲਯ ਹੈ ਭਾਵਨਾ ਮੂਲਕ ਕਥਨ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸਾਂ ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਚਿਤਾਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵਸ ਕੀਤੇ 'ਜਪੁ' ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ, "ਜਾਣਨਾ" ਨਿਰੁਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਨਿਭਦੇ । "ਜਪੁ"/ਜਪ/ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੰਗਿਆ-ਪਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਜਪਨ' ਅਥਵਾ ਮਨ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਣ ਯੋਗ ਪਦ ਵਾਕ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ । ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ "ਵੇਦ" ਜੋ "ਵਿਦ" ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਅਥਵਾ ਇਲਮ ਦਾ ਸੂਚਕ ਪਦ, ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਇਕ ਨਹੀਂ । ਪਹਲਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ—ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਚਾਹੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨ ਹੋਵੇ; ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਗਿਆਨ) ਆਪ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਬੁੱਧੀ ਅਥਵਾ ਤਰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਭਾਵਨਾ-ਮੂਲਕ ਨਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਫਲਸਰੂਪ, ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ।

੬) ਸ਼ਬਦ ਕੱਢਣ ਦੀ ਤੁਹਮਤ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ । ਪਹਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਜਾਂ ਅੰਕ ਕਹੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਾਰਣ ਨਕਲ ਹੋਏ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਦੂਜੇ, ਜੇ ਉਹ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢੇ ਗਏ । ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹੋਣ । ਆਖਿਰ ਇਹ ਅੰਕ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਤਾਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ । ਤੀਸਰੇ, ਲੇਖਕ ਗਉੜੀ ਤੇ ਆਸਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾ ਸਕਿਆ ਜਿਹੜਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨ ਆਇਆ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਗਲਤ ਤੇ ਭ੍ਰਮਿਕ ਹੈ ।

੭) ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਕਿ ਇਹ ਨਕਲ ਹਨ, ਵੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੋਥੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ, ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

੮) ਲੇਖਕ ਦੇ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕੇ ਨ ਮੰਨਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ । ਬੁਧਿ-ਬਿਬੇਕ ਦਾ ਇਹੋ ਰਾਹ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

੯) ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜੰਤ੍ਰੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਲੇਖ
ਖਾਹ ਮਖਾਹ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦ
ਖਿਆਲ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਸ੍ਰਾਧਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਣ ਵਾਲੇ
ਲੋਕ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਸੰਭਾਲ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਭੁਲੇਖਾ ਨ ਪਵੇ । ਸਾਡੇ ਖਿਆ
ਵਿਚ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ ਕਿ ਚਲਾਣ
ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਰਿਕਾਰ
ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਸੌਖਾ ਰਾਹ ਸੀ ।

੧੦) ਸ੍ਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਛਪੀ ਬੀੜ ਵਿਚ
ਰਹ ਗਈਆਂ ਤ੍ਰੁਟਾਂ ਤੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਸਮਿਆਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ
ਸੂਚੀ ਚੋਖੀ ਲੰਮੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ
ਦੀ ਸੰਧ-ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂਹਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬੁੱਝਣ ਲਈ ਬਹੁਪੱਖੀ ਗਿਆਨ
ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

੧੧) ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਤ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆ
(ਮਿਥਿਕ ਕਥਾਵਾਂ) ਸੁਤੰਤਰ ਖੋਜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਾਧਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਰੰਪ
ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਟੁਰਦੇ ਤਾਰਕਿਕਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਅਜੋੜ ਰਹਿ
ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਯਤਨ ਦਿਮਾਗੀ ਜਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖ
ਜਨ: ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨ ਛੱਡਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

੧੨) ਦਸਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ
ਹਸਤਾਖਤ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਖੋਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤਤੱਈ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾ
ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸਕੇਗਾ । ਪਰੰਤੂ ਦੀਰਘ ਕਾਲ
ਚਲੀ ਆਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ
ਰਹੀਆਂ ਤ੍ਰੁਟਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਡੂੰਘੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ
ਇਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਾ
ਕੀਤੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾ ਸਰਵੇਖਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਣ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁੱਝਿਆ ਹੈ ।

੭. ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ

'ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ' ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਇਹ ੧੯੭੦ ਈ. ਵਿ
ਛਪੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਖਰੜਾ ਬਹੁਤ ਪਹਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ । ਪੁਸਤਕ ਲਿ
ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕਰਨਾ ਪਇਆ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ, ਜਿਵੇਂ ਰਿਵਾਇਤ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨੀ ਪਈ (ਪੰ. ੫)।

੧. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸੰਬੰਧੀ 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਤੇ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥੀ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋ ਉੱਦਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਵਾਇਤ-ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਪਦੇ ਹਨ' (ਪੰ. ੨੫)। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਐਸੇ ਪ੍ਰਥਾਇਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਥਾਇਆਂ ਤੇ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਬਾਣੀ, ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸੰਭਾਲੀ (ਪੰ. ੩੩)।

੨. 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਨਾਲ ਮਿਲੀ, (ਪੰ. ੩੮)। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਟਾਕਰੇ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਥਾਵੇਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਤਕ ਅਪੜੀ (ਪੰ. ੫-੬੪)।

੩) "ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਤੂਤੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਹੈ (ਪੰ. ੯੨-੯੩)। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ (ਸਣੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਤਕ, ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜੇ, ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਤੋਂ ਚੌਥੇ ਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਵੇਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ (ਪੰ. ੧੦੮)।

੪. ਭਗਤ-ਬਾਣੀ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਤੇ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਹੇ ਉੱਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਈਨਾਮਾ ਸਮਝ ਕੇ ਤਿਆਗਣਾ ਗਲਤ ਹੋਵੇਗਾ (ਪੰ. ੧੦੯-੧੧੮)।

੫. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ-ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਥਿੱਤਾਂ, ਜੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ "ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦਰੋਂ ਵਦੀ ਏਕਮ" ਤੇ "ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਅਸੂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ" ਹਨ, ਦੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ

ਅਲਪਕਾਲੀ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਦਰਸਾਂਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਅਸਲੋਂ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਨਵੀਂ ਬੀੜ ਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ, ਇਸ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇੰਨਾ ਥੋੜਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਥ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਤਾਰੇ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਤਕ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸਨ (ਪੰ. ੧੩੪-੧੩੯)।

੬. ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ [redacted] ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ [redacted] ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਭਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ? ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਆਪ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ : "ਸਾਫ਼ ਪਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵਧਾਈਆਂ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸੰਮਤ ੧੭੫੦ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੫੮੨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ[20] (ਪੰ. ੧੮੩)। ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਤੇ ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦਾ, ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਕਤ ਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਖੀਰਲੀ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖਾਈਆਂ ਤਦ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਾ ਲਈਆਂ। ਤਰੀਕਾ ਭੀ ਉਹੀ ਵਰਤਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਕਢ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪਾ ਲਏ ਗਏ" (ਪੰ. ੧੯੮)।

੭. ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਆਪ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ : "ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਪੰਜ ਸਾਖੀਆਂ[21] ਨਿਰੰਜਨੀ ਮਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਨੇ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਵਿਚ ਰਲਾਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂ ? ਸਾਧ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ। ਇਹ ਜੁਗਾਵਲੀ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਤੇ ਰਤਨਮਾਲਾ ਆਦਿਕ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਹਨ" (ਪੰ. ੨੪੪)।

ਟਿੱਪਣੀ : ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣੀ ਆਰੰਭੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ

[20] ਭਾਵ ਹੰਦਾਲੀਆਂ ਅਥਵਾ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ।

[21] 'ਪੰਜ ਸਾਖੀਆਂ' ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਦੀ ਸਾਖੀ ਨੰ. ੧੪ (ਗੋਸਟ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ਼) ਨੰ. ੨੯ (ਬਿਸੀਅਰ ਦੇਸ, ਝੰਡਾ ਬਾਢੀ ਜੁਗਾਵਲੀ), ਨੰ. ੫੦ (ਸੁਮੇਰ ਤੇ ਅਚਲ ਪੁਰ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟ) ਨੰਬਰ ੪੭ (ਖਿਵਨਾਥ ਪ੍ਰਾਣ-ਸੰਗਲੀ) ਤੇ ਨੰਬਰ ੪੧ (ਕਲੋਜੁਗ, ਮਨਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ) ਤੋਂ ਹੈ।

ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਹਰ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਪਾਸ ਪੂਰਬਲੇ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਅਧੂਰੇ ਜਾਂ ਸੰਪੂਰਣ, ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਯਥਾਯੋਗ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ। ਪਰੰਤੂ, ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਬਾਹਰਲੀ ਗਵਾਹੀ (ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ) ਦੇਖੇ ਬਿਨਾ ਕਰਨਾ ਇਕ-ਤਰਫਾ ਕਾਰਵਾਈ ਹੀ ਮੰਨਣੀ ਪਏਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪੈਰ ਪਾਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਕਈ ਤਥ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

੮. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਲਾ

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ ਦੀ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਹ ੧੯੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਛਪੀ। 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਵਿਵਰਣਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੋ ਸੰਖੇਪ ਜੇਹੇ ਅਧਿਆਇ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਆਧਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਰਿਵਾਇਤ ਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਅਧਿਆਇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੰਕਣ-ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਸਵੱਯੇ ਅੰਕਣ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਸਿਰਲੇਖ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਘਰ ਪ੍ਰਬੰਧ', 'ਰਹਾਉ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਨਵੀਂ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਜੁਟਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਰਚਿਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ੧੯੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ ੧੯੯੦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪਦਮ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾ-ਧਿਕਾਰੀਆਂ ਪਾਸ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਉਹ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗਵਾਹੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਅਧਿਆਇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਵੇਖਣ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ੨੦ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਈ

ਹੈ—ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿ ਬੀੜ ਦਾ ਲਿਖਣ-ਸਾਲ ਕੀ ਹੈ, ਪੱਤ੍ਰੇ ਕਿੰਨੇ ਹਨ, ਢੰਗ ਕਾਹਦੇ ਤੇ ਪਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਪਈ ਹੈ। ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ, ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਚੋਖੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੂਚੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ "ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ" ਹਾਲੀ ਅਣਛਪੀ ਪਈ ਹੈ।[22]

੧੦. ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਣੈ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ੧੯੮੧ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਫਾਇ‿ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਕਿ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਸਥਾਨ ਆਦਿ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਕਾ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਪ ਖੋਜ ਦੀਆਂ ਬਿਖਮ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿੱ ਲੰਘਦਾ ਰਹਿਆ। ਇਕ ਅਧਿਆਇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਵੇਖੀਆਂ ਤੇ ਪਰਖੀਆਂ ਸਨ।

੧੧. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ

ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਾਲ ੧੯੮੭ ਵਿਚ ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਿਟਾਇਰਡ ਆਈ.ਏ.' ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਇਕ ਪੁਸਤਕ *Essays on the Authenticity of Kartarpu Bir and The Integrated Logic and Unity of Sikhism* ਮਿਲੀ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਵਾਂ ਕੋਈ ਤੱਥ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ, ਕੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਮਗ੍ ਹੀ ਤਰਕਪੂਰਣ ਵਿਆਖਿਆ ਜੁਟਾਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਅਜੇਹੇ ਲੱਛਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਉਤਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ

[22]ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਕਾਰਣ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦੀ ਸੰਗਲਿਤ ਪੁਸਤਕ "ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੰਥਾ-ਸੈਂਚੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ ਲਿਖਿਤ ਪਾਵਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ" ਛਪ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ' (ਪੰ. ੮)। ਇਹ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਥੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਉਹ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਾਂਗੇ।

69.

ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੀਜਾ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਬੀੜਾਂ

੧. ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ

(ਸੰਮਤ ੧੬੫੨)

"ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ" ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ "ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ" "ਸੰਸਰਾਮ (ਜਾਂ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ) ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ"[1] ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦੋ ਹਨ ਅਤੇ ਭੱਲਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੋ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਇਕ ਪੋਥੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ "ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ" ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਾਂਗੇ, ਇਸ ਵਕਤ ਅਹੀਆਪੁਰ ਦੇ ਭੱਲਾ ਵੰਸ਼ਜ ਬਾਬਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸ੍ਰੀ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਭੱਲਾ[2], ਜਲੰਧਰ, ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਸਵਰਗਵਾਸੀ

[1] "ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਤੋਂ ੧੯੮੧ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਚੌਬਾਰੇ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ... ਬਾਬਾ ਧਾਨਣ ਮਲ ਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ... ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੯੭ ਵਿਚ ਪੈਂਗੀ (ਜ਼ਿਲਾ ਮਰਦਾਨ) ਲੈ ਗਏ—... "ਮੋਹਨ ਪੋਥੀਆਂ—ਲੇਖ—ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ", 'ਆਲੋਚਨਾ' (ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ ੧੯...) ਪੰ. ਨ੨੬.

[2] ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸ੍ਰੀ ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ ਭੱਲਾ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਮੂੰਹੋਂ ਸਾਡੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਇੰਨੀ ਕੁ ਹੀ ਹੈ:

- ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੇ)
  - ਬਾਬਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ* (ਦਾਰਾਪੁਰ/ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੇ)
    - ਗਿਆਨ ਚੰਦ (ਮ੍ਰਿਤੂ ੧੯੯੩)
      - ਤੀਰਥ ਰਾਮ (ਮ੍ਰਿਤੂ ੧੯੮੪)
        - ਵਿਨੋਦ ਕੁਮਾਰ (ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲਿਕ)
  - ਬਾਬਾ ਧਾਨਣ ਮਲ (ਅਹੀਆਪੁਰ ...)
    - ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾ...)

*ਨੋਟ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ "ਸਿੰਘ" ਪਦ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ "ਚੰਦ" ਪਦ ਦੇ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ[3] ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰਾਂ, ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਿੰਜੌਰ ਪਈ ਹੈ।

ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੀਆਂ ਤੇ,ਹੁਣ ਵੀ ਹਨ। ਫਲਸ੍ਵਰੂਪ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ, ਖੋਜੀ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖਟਖਟਾਣਾ ਪਇਆ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਵਿਚ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਈ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਵਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਉੱਤੇ, ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੂਚਨਾ ਘਲੀ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ।[4] ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਜੋ ਨੋਟਸ ਫਰਵਰੀ ੧੯੪੫ ਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਲਏ ਸਨ, ਉਹ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਹੀਂ, ਟਾਈਪ ਹੋ ਕੇ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸਤੰਬਰ ੧੯੭੯ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।[5] ਸਾਡੇ ਬਖਤ ਨੇ ਮੁੜ ਯਾਵਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਲ ੧੯੮੮ ਤੇ ੧੯੮੯ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅਮੋਲਕ ਸੰਚਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਨ ਤੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ। ਫਲਸ੍ਵਰੂਪ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਕਤ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਆਪ ਕੀਤੀ ਪੁਣਛਾਣ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੰਦੇਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਤੇ ਬਣਤਰ : ਪਹਿਲੀ, ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ, ਤੇ ਦੂਜੀ, ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ, ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਗਪਗ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ

[3]ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਘੋਮਾਜਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਵਿਚ ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਇਹ ਪਿੰਜੌਰ ਜਾ ਵੱਸੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪੋਥੀ ''ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ'' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ''ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ'' ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੀ ਹੈ।

[4]ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਿੰਟ ਬਹੁਤ ਉਘੜੇ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਓਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਾਸ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਵੀ ਹਨ।

[5]ਇਹ ਨੋਟਸ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਤ੍ਰੈਮਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰ 'ਆਲੋਚਨਾ' (ਜਿਲਦ ੨੯, ਅੰਕ ੩, ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ ੧੯੮੪) ਵਿਚ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਾਵਾ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਘੋਮਾਜਰਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਸ ਨੂੰ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ ਨੇ ''ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆ ਪੋਥੀਆ'' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਨ ਉਹ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਦਾ ਚਰਬਾ ਹੀ।

੨੪ ਸੈ.ਮੀ. × ੩੫ ਸੈ.ਮੀ. ਤੇ ਲਿਖਤ ੧੬ ਸੈ.ਮੀ. × ੨੩ ਸੈ.ਮੀ. ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦਾ ਆਕਾਰ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਵਧ ਘਟ ਹੈ। ਸ਼ਕਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਚੌੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉੱਚਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪੱਨੇ ਉਪਰ ਲਗਪਗ ੫ ਸੈ.ਮੀ. ਚੌੜਾ ਹਾਸ਼ੀਆ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਛਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ ਸਾਦੀ ਲਕੀਰਦਾਰ ਵੇਲ ਪੱਨੇ ਦੇ ਚੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਵੇਲ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ : ਇਕ ਲਾਲ ਲਕੀਰ ਤੇ ਇਕ ਕਾਲੀ ਲਕੀਰ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ; ਦੋ ਲਕੀਰਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਰੰਗੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੀ ਚੰਗੀ ਮੋਟੀ ਧਾਰੀ। ਆਮ ਪੱਨਿਆਂ ਉਪਰ ੧੩ ਪਾਲਾਂ ਤੇ ਹਰੇਕ ਪਾਲ ਵਿਚ ੧੩ ਜਾਂ ੧੪ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਪੱਨਿਆਂ ਉਪਰ ਪਾਲਾਂ ਘਟ ਵਧ ਵੀ ਹਨ। ਲਿਖਾਈ ਮੁੱਖ ਪੋਥੀ ਦੀ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਹੈ; ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਪਤ੍ਰੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਮੋਟਾ ਕੁ ਸੈਂਟੀ ਮੀਟਰ ਤੇ ਮੋਟਾਈ ਵੀ ਇੰਨੀ ਕੁ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਇਕਸਾਰ ਕਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਧਰੇ ਫਿੱਕੀ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਗੂਹੜੀ। ਕਾਗਜ਼ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਮੋਟਾ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਕਿੱਲਰ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਘੁਣ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪਤ੍ਰੇ ਲੰਡਾ ਲਿਪੀ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਠਾਣਾ ਹਾਲੀ ਸਾਡੀ ਲਈ ਔਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਤੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਏ ਲਿਪੀ ਦੇ ਹੋਰ ਨਮੂਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਹਵਾ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਜੁਟਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ : ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਕਤ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ, ਪੱਨੇ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਤੇ, ਪੱਨੇ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ, ਪੰਜ ਲਕੀਰੀ ਵੇਲ ਦੇ-ਛੇਤੀ ਹੇਠਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਹੱਥ ਤੇ ਵਖਰੀ ਕਲਮ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੁਢਲੇ ਅੰਕ ਇਹੀ ਸਨ। ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਢ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰੇ ਖੁਲੇ ਰਖੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਪਤ੍ਰੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਿੱਜ ਗਏ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਪੋਥੀ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਾਈ ਗਈ ਅਤੇ, ਸ਼ੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਲਕੀਰੀ ਸੁੰਦਰ ਵੇਲ ਵੀ ਲਗਵਾਈ ਗਈ, ਤੇ* ਇਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅੰਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ, ਵੇਲ ਦੇ ਨਾਲ ਉਪਰਲੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਗਏ।

ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲਗੇ ਅੰਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਪਤ੍ਰਾ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[6] ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ

[6]ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਪਤ੍ਰਾ ਖੁਲ੍ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੱਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਵਾਲਾ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪੰਨਾ ਕੇ ੩ ਅੰਕ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਵੀ ੩ ਹੈ। ਪਰ ਪਤ੍ਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਧਾਰਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਅੰਕ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਲਗਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ।

ਜੁਟਾਂ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੁਟਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਠੀਕ ਅੱਠ ਤੇ ਵਿਭਾਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਤ੍ਰਾ ਨੰਬਰ ੮ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੁਜ ਅੰਕ ੧ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਤ੍ਰਾ ਨੰਬਰ ੪੦ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਉੱਤੇ ੫। ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਮੁਢ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਤ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਰੋਲ ਘਚੋਲ ਮਚ ਗਇਆ ਹੈ। ਕਾਰਣ ਜਿਲਦ-ਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦਾ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਤੇ ਫਿੱਜੇ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦਾ ਜਿਲਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਨਵੇਂ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ ਸਾਨੂੰ ਪੋਥੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਤਰਤੀਬ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਪੋਥੀ ਦੇ ਬਿਆਜ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਟੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਉੱਦਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ।

ਜਿਲਦ ਇਸ ਮੈਂਚੋ ਦੀ. ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੀ, ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਢਾਈ ਕੁ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨਵੇਂ ਲਗੇ ਅੰਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਕੁਲ ੩੦੦ ਪਤ੍ਰੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ੨੨੪। ਪਤ੍ਰਾ ੨੨੪ ਦਾ ਅੰਕ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਪਾਸਾ ਅੰਕ ਵਿਹੀਨ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਤੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਅੰਕ ੨੨੪ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁੱਠੇ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਅੰਕ ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ ਜੋ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਭਾਗ ਹੋਣਾ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਖੈਰ, ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ੫੨੪ ਪਤ੍ਰੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰੇ ਛਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਵੀਂ ਲਭੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਛਡੇ ਗਏ; ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਲਭੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਏ; ਬਾਕੀ ਕੋਰੇ ਹੀ ਰਹ ਗਏ।

ਬਾਣੀ ਤੇ ਲੇਖਕ ਕ੍ਰਮ : ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ, ਪੋਥੀ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੨੫ਵਾਂ ਰਾਗ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ-ਰਚੈਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਵਰਗੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੂਲਮੰਤਰ ਵਰਗੇ ਇਸ ਮੰਗਲ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਨੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਜੋਕੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਪਲੇਟ I, ਚਿਤ੍ਰ ੧)। ਇਕ ਤਾਂ ੧ਓ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਦੂਜੇ, ੧ਓ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦੁ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਣ ਕਰਮ—

"ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੰਭਉ"

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਦੇ ਇਸ ਮੂਲਮੰ "ਨਿਰਭਉ" ਤੇ "ਨਿਰੰਕਾਰ" ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਮੰਗਲ ਦਾ ਛੋਟ "੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਜਾਂ "੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਪਰਸਾਦੁ" ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ "ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦੁ" ੧ਓ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਮੂਢ ਮੁਢ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਬਾਣੀ-ਰਚੈਤਾ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਚੈਤਾ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ "ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ", "ਬਾਬਾ ਪਾਤ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਮਗਰੋਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋ ਸਮਝੀ; ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ 'ਮਹਲੁ ੧' ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ "ਮਹਲੁ ੩" ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਇ ਤਾਂ ਜੋ ਭੁਲੇਖੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨ ਰਹੇ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਲਗਡ ਜੇਹੇ ਰੂਪ ਵਿ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਹ ਗੁਰਵਿ... ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਰੋਂ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਨ। ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ "ਮਹਲੁ" ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, "ਮਹਲਾ" ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ "ਮਹਲਾ" ਆਇ ਉਹ ਬਾਅਦ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ।

ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਚਉਪਦਿਆਂ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਰਲਗਡ ਜੇਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਲੰਮੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ 'ਅਨੰਦ' ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ'। ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚਲਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭੰਗ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਜਾ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਲਗ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ। ਸ਼ਬਦ-ਸਮੂਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਉਹੀ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਉਪਦਿਆਂ/ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਨਾਲ ਅੰ ੩ ਆਦਿ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਚਉਪਦੇ ਜਾਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਮੁੱਕਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲਾ ਅੰਕ, ਜੋ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੀ ਹਾਲ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਅੱਗੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਗੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਏਕ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਦਾ ਜੁਮਲਾ (ਜੋੜ) ਅ

ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਵੀ ਸੂਚਿਤ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਛੰਤ, "ਸੁਖ ਸੋਹੇਲੜੀ ਧਨ ਜੇ ਭਾਵੈ" (ਪਤ੍ਰਾ ੨੩/ੳ) ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ : "ਆਵਹੁ ਸਜਨਾ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਹੁ ਤੇਰਾ ਰਾਮ" ਛੰਦ ਏਤ ਧੁਨਿ ਗਾਵਣ ਪਰਥਾਇ ਹੋਏ"। ਇਸ ਟਿੱਪਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੂਚਿਤ ਧੁਨੀ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਾਇਨ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਪਿਰਤ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਧੁਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪੰਗਤੀ ਨਾਲ "ਰਹਾਉ" ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਕ ੧ ਵੀ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਦੋ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵੀ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਰਾਗ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚੈਤਾ : ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪੱਖਵੀਂ ਪੜਤਾਲ ਪਹਿਲੀ, ਅਰਥਾਤ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ, ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅੱਠ ਰਾਗਾਂ (ਸੂਹੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਧਨਾਸਰੀ, ਬਸੰਤ, ਤਿਲੰਗ, ਭੈਰਉ, ਮਾਰੂ ਤੇ ਕੇਦਾਰਾ) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ (ਮਹਲੁ ੧, ਮਹਲੁ ੨ ਤੇ ਮਹਲੁ ੩) ਨੌਂ ਭਗਤਾਂ (ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਬੇਣੀ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਜੈਦੇਵ, ਧੰਨਾ ਤੇ ਸੈਣ) ਅਤੇ ਦੋ ਸੂਫੀ-ਸੰਤਾਂ (ਫਰੀਦ ਤੇ ਸ਼ਰਫ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਬਿਲਾਵਲ ਤੇ ਮਲਾਰ ਦਾ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਗੁਰਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਦੋ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਵੀ ਕਰਤ੍ਰਿਤ੍ਵ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲੁ ੨ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਵੀ ਆਏ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਦੂਜੀ, ਅਥਵਾ ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਚਾਰ ਰਾਗਾਂ (ਰਾਮਕਲੀ, ਸੋਰਠਿ, ਸਾਰੰਗ ਤੇ ਮਲਾਰੁ) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਹਲੁ ੧ ਤੇ ਮਹਲੁ ੩, ਅਤੇ ਪੰਜ ਭਗਤਾਂ (ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਤੇ ਭੀਖਨ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।[7]

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ ਦੀ ਜੁਟਾਈ ਸੂਚਨਾ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ, ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।[8] ਖੁਦ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ,

[7]ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ ੯੦-੯੨ ਉੱਤੇ ਸਾਰਣੀ ਨੰ. ੧ (ਭਾਗ i, ii, iii) ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੯੩ ਉਪਰ ਸਾਰਣੀ ਨੰ. ੨.

[8]ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ ਦੇ 'ਆਲੋਚਨਾ' (ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ, ੧੯੮੪) ਵਾਲੇ ਲੇਖ (ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ) ਦੇ ਪੰ. ੩੧-੩੨ ਉਤੇ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰੋ। [ਨੋਟ : ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਫੁਟਨੋਟ ਵਿਚ 'ਆਲੋਚਨਾ' ਪਦ ਆਵੇਗਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਚ ਛਪੇ ਇਸੇ ਲੇਖ ਤੋਂ ਹੋਵੇਗਾ।]

ਕਾਪਲੀ ਵਿਚ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਯਤਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(ੳ) ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ

ਇਹ ਪੋਥੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲਿਕਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤਿੰਨ ਪੰਨੇ ਬੜੀ ਅਦਭੁਤ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਨੀਲਮ, ਪੰਨੇ ਆਦਿ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਪੀਸ ਕੇ ਬਣਾਈ ਨੀਲੀ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਸੁਨਹਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਬਿਨਾ ਅੰਕ ਪਤ੍ਰੇ ਉੱਤੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ, ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਪੋਥੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ "ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਕਾਲ" ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵਰ-ਸੂਚਕ ਅੰਕ-ਰਹਿਤ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਰ ਵਾਲੇ ਅੰਕ-ਰਹਿਤ ਪਤ੍ਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਤ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਜੋ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪਾਸਾ ਅਰਥਾਤ ੧/ੳ ਹੈ, ਖਾਲੀ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ, ਅਰਥਾਤ ੧/ਅ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਰਾਗ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ੁਤੰਤਰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਨਾ ੧/ਅ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਉਪਦਾ "ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ" ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਛਪੇ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਮਹਲਾ ੧ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੋ ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਛੰਤ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਰਚੈਤਾ ਅਤੇ ਕਾਵਿ-ਭੇਦ ਦੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਫਰਕ ਨਾਲ। ਦੂਸਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਖਾਸਾ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੈ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਥੋੜੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰੇ, ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਵੀ ਹਨ।

ਹੁਣ ਫਰਕਾਂ ਦਾ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਦੇਖੋ—

ਪਹਿਲਾ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਉਪਰ-ਕਥਿਤ "ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਦੋ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ "ਜੋਗੁ ਨ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ" ਵਾਲਾ, ਤੇ ਦੂਜਾ "ਕਉਣ ਤਰਾਜੀ ਕਵਣੁ ਤੁਲਾ" ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਹਲੁ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਕੇ

ਦੇਖਾਂਗੇ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ? ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ "ਜੋ ਦੀਸੈ ਗੁਰ ਸਿਖੜਾ" ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਥਾਕੇ ਨੈਨ ਸਰਵਣ ਸੁਣਿ ਥਾਕੇ" ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ; ਇੱਥੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਦੂਜਾ, ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ "ਜਪੁ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧੁ ਬੇੜੁਲਾ" ਮਹਲੁ ३ ਦਾ, "ਜਿਨ ਕਉ ਭਾਂਡੈ ਭਾਉ" ਮਹਲੁ ੨ ਦਾ ਅਤੇ "ਭਾਂਡਾ ਹਛਾ ਸੋਇ" ਮਹਲੁ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਿੰਨੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਦੋ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ "ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ" ਅਤੇ "ਜਿਉ ਆਰਣਿ ਲੋਹਾ" ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਚੇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਿਪਟ "ਸੂਹੀ ਦਖਣੀ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਹਲੁ ੩ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਮਹਲੁ ੩ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਢੋਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਉਹ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਦੋ ਛੰਤ—"ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਤਿਨਿ ਦੇਖਿਆ" ਅਤੇ "ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਗੁਣ ਰਵੈ"—ਨਿਪਟ "ਸੂਹੀ ਛੰਦ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਪਰ ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਮਗਰ ਆਏ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਭੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਤੀਜਾ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :—

[ਪਤ੍ਰਾ ੩੯/ਅ] ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲੁ ੩ ਜਿ ਗੁਰੂ (ਦੁਨੀਆ ਨ ਸਾਲਾਹ)
[ਪਤ੍ਰਾ ੪੪/ੳ] ਸੂਹੀ ਜਿ ਗੁਰੂ ਦਖਣੀ (ਮਨਹੁ ਨ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰ)
[ਪਤ੍ਰਾ ੪੫/ੳ] ਸੂਹੀ ਜਿ ਗੁਰੁ ਮਹਲੁ ੩ (ਹਰਿ ਜੀਉ ਸੂਖਮੁ ਅਗਮੁ ਹੈ)
[ਪਤ੍ਰਾ ੬੧/ਅ] ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਜਿ ਗੁਰੁ (ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤਨੁ ਮਨੁ ਜਾਲਿਆ)

"ਜਿ ਗੁਰੂ" ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ 'ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ। ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਨਾਲ "ਮਹਲੁ ੩" ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ (ਮਨਹੁ ਨ ਨਾਮ ਵਿਸਾਰ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਪਹਲੇ ਦੋ ਵੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਪਟ

"ਜਿ ਗੁਰੂ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਬਾਹਰੋਂ ਹੈ ਤੇ ਮਹਲੁ ੩ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਪਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ
ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਜਿ ਗੁਰੂ

ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਤਨੁ ਮਨੁ ਜਾਲਿਆ ॥ ਤਿਹ ਸਰਜਣਿ ਕਉਲ ਨ ਪਾਇਆ
ਮੋਹੀ ਛਾਲ ਨ ਮੇਤਿ ਮਸਤਾ ਮਾਲੀਆ ॥ ਕਚੀ ਕਲੀ ਨ ਡੋਤ ਮਸਤਾ ਮਾਲੀ
॥ ਰਹਾ
ਜਿਸ ਕਾਰਣਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਹਉ ਸਹਾ ॥ ਢੂਢੇਦੀ ਮਾਣਕ ਨ ਲਹਾਂ ॥੨॥
ਫਿਟਕਾਇਨ ਦੰਗਾ ਕੂੜੀਆ ॥ ਸਹੁ ਬਾਝਹੁ ਗਾਲੀ ਕੂੜੀਆ ॥੩॥
ਕਿਦ ਵੰਞਹਿ ਆਪਿ ਗਰਬਿਆ ॥ ਤਨੁ ਖਾਕੁ ਸੇਤੀ ਗਡਿਆ ॥੪॥
ਕਿ ਵਤਹਿ ਆਵਲ ਬਾਵਲਾ ॥ ਦੀਬਾਣੁ ਨਾਇਲਾ ਸੰਵਹਿ ਰਾਵਲਾ ॥੫॥
ਜੇ ਇਸੈ ਸੰਦਿ ਵਖਾਣੀਐ ॥ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣੀਐ ॥੬॥
ਢੂਢੇਦੀ ਮਾਣਕੁ ਪਾਇਆ ॥ ਇਛ ਪੁਨੀ ਸਹੁ ਘਰੁ ਆਇਆ ॥੭॥
ਸੇਖ ਸਰਫ਼ ਨ ਹੋਹੁ ਉਤਾਵਲਾ ॥ ਇਕਤ ਸਟ ਨ ਥੀਵਹਿ ਚਾਵਲਾ ॥੮॥
(ਪਤ੍ਰਾ ੬

ਇਹ ਛੰਤ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਲਮ ਦਾ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੰਤ ਦੇ ਅੰਤ ਆਏ ਪਦ "ਸਰਫ਼" ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ਼ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਤੇ ਉ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ਼ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ਼ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਹਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।[1]

ਜੇ ਪਦ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ਼ ੬. ਕਾਫ਼ੀ ਉਪਰ ਇਹ ਨ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗਲਤੀ ਨਾਲ

[1]ਦੇਖੋ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.) 'B 40 ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ', ਦੂਜਾ ਸੰ (ਪੰ. ੧੪੩) ਜਿੱਥੇ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਸਰਫ਼ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ (ਛੰਤ) ਕਹਾਈ ਹੈ :
ਨਿਤ ਪੂਛਉ ਪੰਡਤ ਜੋਇਸੀ ॥ ਪ੍ਰਿਅ ਕਬਹੂ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇਸੀ ॥
ਦੁਖ ਦਰਦ ਵਿਛੋੜਾ ਖੋਇਸੀ ॥੧॥ ਤਪ ਰਹੀਅਸੁ ਨੀ ਮਾਏ ਜੋਉ ਕਲੇ ॥
ਮੈ ਕੰਤੁ ਨ ਦੇਖਿਆ ਦੁਇ ਨੈਨ ਭਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਨਿਤ ਕਾਗੁ ਉਡਾਵਨੁ ਬਨਿ ਰਹੀ ॥ ਜਿਸ ਤਾਰੇ ਗਣਦੀ ਸੇ ਨ ਸਕੀ
ਜਿਉ ਸਵੈ ਪਪੀਹਾ ਤਿਉ ਤਿਉ ਕਹਉ ॥੨॥
ਮੈ ਪੀਉ ਬਿਨੁ ਪਲੁ ਨ ਵਿਹਾਵਈ ॥
ਜਿਉ ਵਿਛੁੰਨੀ ਕੂੰਜ ਕੁਰਲਾਵਈ ॥ ਜਿਉ ਜਲ ਬਿਨ ਮੀਨੁ ਤਰਫਰਾਵਈ ॥੩॥
ਸੇਖ ਸਰਫ਼ ਨ ਹੋਹਿ ਉਤਾਵਲਾ ॥ ਇਕ ਫੇਟ ਨ ਥੀਵੈ ਚਾਵਲਾ ॥
ਕਿਆ ਦਰਸਨ ਕੁਸਲੁ ਬਾਵਲਾ ॥੪॥

ਗਇਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਦਾ ਭਾਵ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ "ਚੋਗਰ" ਦਾ ਵਿਗੜਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ, ਵੱਖ ਵਿਸਰੈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਕਿਸੇ ਬਿਆਜ਼ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਬਿਆਜ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ "ਸੂਹੀ ਚੋਗਰ" (ਸੂਹੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ) ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਪੜ੍ਹ ਲਇਆ ਤੇ ਉਸੇ ਹਿਸਾਬ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ "ਸੂਹੀ ਦਖਣੀ" ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਪਦ "ਦਖਣੀ" ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ "ਜਿ ਗੁਰੂ" ਦਾ ਭਾਵ "ਸੂਹੀ ਪੱਛਮੀ" (ਚੋਗਰ = ਪੱਛਮ) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬ-ਹਰ ਹਾਲ ਇਹ ਇਕ ਕਿਆਸ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਹੈ।

ਚੌਥਾ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਛੰਤ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ; ਕੇਵਲ "ਸੂਹੀ ਛੰਦ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਛਾਪ ਇਸ ਦੀ "ਨਾਨਕ" ਹੀ ਹੈ :

ਸੂਹੀ ਛੰਦ ਦਖਣੀ

ਕਰਿ ਲਾਲਚ ਮਨੁ ਲੋਭਾਣਾ ਕਿਉਕਰਿ ਛੁਟੀਐ ਜੀ ॥
ਇਹੁ ਸਾਕਤੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ਦਰਗਹ ਚੁਣ ਸੁਟੀਐ ਜੀ ॥
... ...
ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਕਬਹੂ ਨ ਵਿਸਰੈ ਜਾ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣਾ ॥
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਟੇਕ ਟਿਕਾਈ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮਨੁ ਮਾਨਾ ॥੧੧॥

('ਸ਼ਿਕਾਰੰਗ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਤੋਂ ਲਿਆ) (ਪਤ੍ਰਾ ੩੦/ਅ-੩੨/ੳ)

ਗਿਆਰਾਂ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਛੰਤ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸੋ ਸੰਦੇਹ-ਯੁਕਤ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਲਗੱਡ ਜੇਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ; ਜਿਵੇਂ "ਸੂਹੀ ਕਮੀਰੁ ਨਾਮਾ ਭਗਤ", "ਪਰਭਾਤੀ ਕਬੀਰੁ ਨਾਮਦੇਉ" ਜਾਂ "ਧਨਾਸਰੀ ਕਮੀਰ ਨਾਮੇ ਕੀ ਬਾਣੀ"।

ਛੇਵਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਰਾਗ (ਸੂਹੀ) ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ (ਸਣੇ ਰਵਿਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ) ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ("ਥਾਕੇ ਨੈਨ ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਨਿ ਥਾਕੇ" ਅਤੇ "ਏਕ ਕੋਟ ਪੰਚ ਸਿਕਦਾਰਾ") ਨਹੀਂ ਆਏ, ਉਹ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, ਤੇ ਇਕ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵੀ, ਪੋਥੀ **ਵਿਚ** ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ

"ਕੁਸਲ ਕੁਸਲ ਕਰਿ ਸਭਿ ਜਗ ਬਿਨਸੈ", ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ "ਜੀਵਤ ਪਿਤਰ ਨ ਮਾਨੈ ਕੋਊ" ਦੀ ਸਿਰਪੰਗਤੀ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਦੂਜਾ, "ਜੈਸੇ ਰੰਕੁ ਸੁਪਨੈ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ਮਨ ਹੀ ਮਨੁ ਸਮਾਨਾ" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਮਾਤਾ ਕਹੈ ਮੇਰੇ ਪੂਤਰਾ ਘਰਿ ਅੰਨਿ ਕਿਉ ਸਰਸੀ ॥
ਜਿਨਿ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ਸੋ ਚਿੰਤਾ ਕਰਸੀ ॥੧॥
ਕਰਮ ਕਰਾਂ ਕੈ ਕਰਮ ਕਰਤਾ ਬਰਜੁ ਹੀ ਮਾਈ ॥
ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਮਹਿ ਸੇਵਿਆ ਜਿਨਿ ਸਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਦੀਪ ਕੈ ਬਿਨੁ ਮੰਦਰੁ ਕੈਸਾ ਸਿਸੀਅਰ ਬਿਨੁ ਰੈਣੀ ॥
ਬਿਨੁ ਮਾਤਾ ਬਾਲਿਕੁ ਕੈਸਾ ਤਿਉ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੀ ॥੨॥
ਕਾਹੂ ਕੈ ਮਨਿ ਕੋਊ ਵਸੈ ਕਾਉ ਕਿਛੁ ਸੁਹਾਈ ॥
ਨਾਮਦੇ ਕੈ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ ਛੀਪਾ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਈ ॥੩॥੧੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੬੧/ੳ)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ, ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ :

ਜੈਸੇ ਰੰਕੁ ਸੁਪਨੈ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ਮਨ ਹੀ ਮਨੁ ਸਮਾਨਾ ॥
ਨਾ ਉਹ ਰੰਕੁ ਨਾ ਹੀ ਸੋਈ ਧਨੁ ਫਿਰਿ ਪਿਛੈ ਪਛਤਾਨਾ ॥੧॥
... ...
ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਅਧਕੀ ਜੇਵੜੀ ਭੂਲਿ ਪੜੇ ਜਮ ਫਾਹੀ ॥
ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਸੋਈ ਜਨ ਉਬਰੇ ਇਕੁ ਰਾਮੁ ਜਿਨਾ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥੪॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੫੫/ਅ)

ਸਤਵਾਂ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ, ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ" ਦੋ ਵਾਰੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪਾਠਾਂ ਸਹਿਤ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਹਲੇ ਨੂੰ ਜੋ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਵਿਗੜਿਤ ਸੀ, ਕਾਨੀ ਫੇਰ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪਾਠ ਉਸੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ, ਇੱਕੇ ਦੁੱਕੇ ਪਾਠਾਂਤਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਦੇ ਵਖਰੇ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ, ਦੋ "ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਤੇ ਇਕ "ਸੂਹੀ ਸਦਾ ਸੇਵਕ"

ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿਰਨਾਵਿਆਂ ਹੇਠ ਆਏ ਰਾਗ ਬਸੰਤ, ਭੈਰਉ ਤੇ ਸੋਰਠਿ ਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਤੇ ਚਰਚਾ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ[19], ਪਤ੍ਰਾ ਖਾਲੀ ਛਡੇ ਬਗੈਰ, ਪੰਨਾ ੬੨/ਅ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੨੭ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ੭ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਕ ਪੰਜਪਦਾ (ਆਪੇ ਭਾਂਤਿ ਬਣਾਏ ਬਹੁਰੰਗੀ) ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ਭੁੱਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਰਲਗਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਉਂਞ ਹੈ ਸਾਰੀ ਮੌਜੂਦ, ਸਗੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵਧ ਹਨ : "ਬਾਬੈ ਨੈਨ ਸਰਵਣ ਸੁਣਿ ਬਾਕੇ" ਤੇ "ਏਕੁ ਕੋਟੁ ਪੰਚ ਸਿਕਦਾਰਾ"। ਦੋਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਦੋ ਚਉਪਦੇ ("ਕਵਨੁ ਤਰਾਜੀ ਕਵਨੁ ਤੁਲਾ" ਅਤੇ "ਜੋਗ ਨ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗ ਨ ਡੰਡੈ") ਵੀ "ਪਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਸ਼ਬਦ "ਪਰਭਾਤੀ ਗੁਲਾਮ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਵੀ ਛਾਪ ਦੋਹਾਂ ਦੀ "ਨਾਨਿਕ" ਹੈ।

ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਰਤੀ (ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ) ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ "ਹਮ ਭੀਖਕ ਭੇਖਾਰੀ ਤੇਰੇ" ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਙ ਅੰਤ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੋ ਚਉਪਦੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਚਉਪਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ :

ਧਨਾਸਰੀ ਪਸਤੋ

ਮਰੂ ਗੜਾਉ ਮਹਲੁ ਪੰਜਵਾ ੫

ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ ਮੈ ਹਰਿ ਦਰਸਨਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥

ਹਮਰੀ ਵੇਦਨ ਤੂ ਜਾਨਤਾ ਸਾਹਾ ਅਵਰ ਕਿਆ ਜਾਨੈ ਕੋਇ ॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੩੬/ਅ)

[19]ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਜੋੜ ਸਭ ਥਾਂ ਇੰਞ ਹੀ ਹਨ, "ਪ੍ਰਭਾਤੀ" ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਪਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਦਖਣੀ", "ਲਲਤਾ" ਆਦਿ ਪਦ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਆਏ ਹਨ।

"ਧਨਾਸਰੀ ਪਸਤੋ" ਦੀ ਸਮਝ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ "ਮਰੂ ਗੜਾਉ" ...
ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। "ਮਹਲੁ ਪੰਜਵਾਂ" ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਉਕਾਈ ਖਾਧੀ ਹੈ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ
ਉਂਞ "ਧਨਾਸਰੀ" ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ (ਮ...
ਮਹਲੁ ੫) ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੀ, ਬਾਅਦ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਫੌਰੀ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਅਸ...
ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ "ਮਹਲੁ" ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਿਪਟ "ਰਾਗ ...
ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ...
ਵੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਲਇਆ ਹੈ; ਤੇ ਹੈ ਵੀ ਇਹ ਠੀਕ ਪੰਜਵੇਂ ...
ਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹੈ :

ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਰਸ ਭੋਗ ਕਰਤ ਅਨੇਕ ਬਿਖਿਆ

ਬਿਕਾਰ ਦੇਖ ਸਗਲ ਹੇਠੀ ਰੇ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ "ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਭਲੋ ਰੇ ਭ...
ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੭੯ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਉਪਰ-ਵਰਣਿਤ ਸ਼ਬਦ ("ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ" ਵਾਲੇ) ਤੋਂ ਬਿਨਾ
ਸ਼ਬਦ "ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ਚਉਥਾ ੪" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ, ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁ...
ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ਚਉਥਾ ੪" ਬਾ...
ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਪਹਲਾ ਸਿਰਲੇਖ ਨਿਪਟ "ਧਨਾਸਰੀ" ...
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ :

ਕਾਮੁ ਕਰੋਧੁ ਮਾਇਆ ਮਦੁ ਮੀਠੇ ਦਲ ਬਦਲ ਜਿਉ ਉਨਵਰਤੇ ॥

ਗੁਰੂ ਵੀਚਾਰਿ ਅਚਾਰੁ ਕਮਾਇਆ ਮੈ ਅੰਧੁਲੇ ਨਾਮੁ ਮੈ ਤਨੁ ਲਹੈ ॥੧॥

... ...

ਕੀਰਤਿ ਕਰਨੀ ਹਰਿ ਗੁਰ ਰਸੁ ਚਰਨੀ ਅਹਿਨਿਸ ਮੰਜਨੁ ਸੁਰ ਗਿਆਨੇ।

ਨਾਨਿਕ ਮਾਣੁ ਨਿਮਾਣੇ ਸਾਬਾ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਰ ਧਿਆਨੇ ॥੪॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੭/ਅ - ੧

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ, ਨ...
ਦੇ ਪੰਜ, ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਦੋ, ਸੈਣ ਦਾ ਇਕ ਤੇ ਇਕ ਹੀ ...
ਕੁਲ ਸੋਲ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਉਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹ...

ੳ) ਰਾਮ ਸਿਮਰਿ ਰਾਮ (ਕਬੀਰ)

ਅ) ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ (ਪੀਪਾ)

ੲ) ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ (ਧੰਨਾ)

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਪੋਥੀ ਵਿਚਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੰਤਰੇ ਸੁਰਸਰੀ ਵਸਤਾ ਸੁਰਸੁਰੀ" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ "ਨਾਰਾਇਣ ਨਿੰਦਸਿ ਕਾਇ ਭੂਲੀ ਗਵਾਰੀ" ਦੀ ਸਿਰੋਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਦੇਹੁਰੀ ਭੀਤਰਿ ਸੁਰਸਰਹਿ ਭੀਤਰਿ" ਵੀ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ, "ਜਿਨਿ ਮਾਤਾ ਕੇ ਉਦਰ ਉਦਰ ਮਹਿ" ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਏ ਹਨ। ਪਿਛਲਾ "ਰੇ ਚਿਤ ਚੇਤਸਿ ਕੀਨ ਦਯਾਲ ਦਮੋਦਰ" ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਧੀਨ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ" ਤੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ "ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ" ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕੱਟੇ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਦੋ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾ-ਵਿਹੀਨ, ਲੰਡਿਆ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪੰਨੇ ਦਾ ਫ਼ੋਟੋ-ਚਿਤ੍ਰ ਪਲੇਟ II, ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ੳ) ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁਚੇ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਤ ਪਲੇਟ III, ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ਅ) ਵਿਚ ਲੰਡਾ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਾਲ-ਬ-ਪਾਲ ਉਤਾਰਾ ਅਜੋਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਪਲੇਟ IV ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ੨ (ੲ) ਉੱਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਬਹੁਤ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਇਸੇ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ : ਇਕ ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ "ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੈ" ਵਾਲਾ (ਪਤ੍ਰਾ ੧੯੫/ੳ); ਦੂਜਾ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ "ਮਨੁ ਮੰਦਰੁ ਤਨੁ ਵੇਸ ਕਲੰਦਰ" ਵਾਲਾ (ਪਤ੍ਰਾ ੧੯੬/ੳ) ਤੇ ਤੀਜਾ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚਲਾ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ "ਆਲਾਵੰਤੀ ਇਹ ਭ੍ਰਮੁ ਜੋ ਹੈ" (ਸੇਵਉ ਤੂੰ ਨ ਬਿਸਾਰਿ) ਵਾਲਾ।

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਦੋਂ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਇੱਥੇ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਲਇਆ ਗਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਲਟਾਇਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਇਆ? ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਤੇ ਇਸ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ

ਮਹੱਤ੍ਵਪੂਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁਰਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਗਇਆ। ਪਰ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ।

ਰਾਗ, ਬਸੰਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ ੧੬੯/ਅ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩, ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ, ਸਿਵਾਇ ਕਬੀਰ ਦੇ "ਸੁਰਹ ਕੀ ਜੈਸੀ ਤੇਰੀ ਚਾਲ" ਵਾਲੇ ਦੇ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਪਰ ਕ੍ਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਦਿਆਂ ਦਾ ਰਚੈਤਾ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਹੈ;

ਰਾਤੇ ਸਾਚਿ ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਸੁਨਹੁ ॥
ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰੇ ਸਾਜਿ ਮਨ ਭੂਲੋ ਭਰਮਸਿ ਆਇ ਜਾਇ ॥

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਿਮਨ-ਲਿਖਿਤ ਤੋਲ ਵਾਲਾ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕਿਸਨ ਬਸੰਤ ਭਲੇ ਤੁਮਿ ਆਏ ਦੁਆਦਸਿ ਬਨ ਤਨ ਫੂਲੇ ॥
ਨਾਭਿ ਕਵਲ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਪਜੇ ਤ ਤੁਮਿ ਕੈਸੇ ਭੂਲੇ ॥੧॥

... ...

ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ ਗਹੁ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਲਹੁ
ਬਦਤਿ ਨਾਮਦੇਉ ਕਿਸਨ ਮਤੀ ॥੩॥

ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਵੀ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਗੋਚਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਪਦਾ, "ਸੋਇ ਖਸਮ ਹੈ ਜਾਇਆ" ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਦੇਖੋ ਲੋਕਾ ਕਲਿ ਕਾ ਭਾਉ" ਸਿਰੋਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨਿ ਭਇਉ ਉਮੰਗ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਲੀ ਤੁਕ "ਕਤ ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ" ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤਿੰਨ ਸਫ਼ੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅਗੇ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਚਲਦਾ ਹੈ।[11] ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲੁ ੧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ("ਇਕ ਅਰਜ ਗੁਫਤਮ", "ਭਉ ਤੇਰਾ ਭਾਂਗ" ਤੇ "ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ

[11]ਦੇਖਿਆ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੁਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਇਹ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਜੜਾ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਬਾਣੀ") ਅਤੇ ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ("ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਤਿਨਿ ਦੇਖਿਆ") ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਦੋ ਚਉਪਦੇ ("ਇਹ ਤਨੁ ਮਾਇਆ ਪਾਹਿਆ" ਤੇ "ਇਆਨੜੀਏ ਮਾਨੜਾ") ਅਤੇ ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ("ਹਰਿ ਕੀਆ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ") ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ, "ਨਾਨਿਕਾ" ਛਾਪ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਤਿਲੰਗ

ਅਲਹੁ ਏਕੁ ਕਰੀਮੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੁ ਕਾਦਰੁ ਪਾਕੁ ॥
ਸਰਗਸਤ ਬਾਜੀ ਖਲਕ ਸਾਜੀ ਹਮੁ ਹੋਸੀ ਖਾਕੁ ॥੧॥
ਦੁਨੀਆ ਮੁਕਾਮੇ ਫਨਾਹਿ ॥
ਅਲਮਉਤ ਅਜਰਾਈਲੁ ਹਾਜਰੁ
ਕਬਜ ਕਰਿ ਲੈ ਜਾਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਜਨ ਮਾਦਰਿ ਪਿਦਰਿ ਫਰਜੰਦ ਬਿਰਾਦਰਾ ਮਹਲ ਮੰਡਿਪ ਊਚ ॥
ਚੰਦਨ ਅਲਾਮ ਜਾਇਸੀ ਮੁਕਾਮੁ ਖਾਨੇ ਕੂਚ ॥੨॥
ਅਰਦਾਸ ਬੰਦੇ ਬਕਉ ਨਾਨਿਕ ਤੁਮਿ ਮਿਹਰਵਾਨੁ ਖੁਦਾਇ ॥
ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਤਰਕੇ ਹਮੁ ਰਾਜੁ ਪਨਹ ਬੰਦੇ ਲਾਇ ॥੩॥੫॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੯੪/ੳ)

ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਇਫਤਰਾ ਭਾਈ" ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, "ਮੈ ਅੰਧੁਲੇ ਕੀ ਟੇਕ" ਅਤੇ "ਹਲੇ ਯਾਰਾ ਹਲੇ ਯਾਰਾ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਸੂਚਨਾ ਗਲਤ ਹੈ।[12] ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ "ਦਰੋਗ ਪੜ ਖੁਸੀ ਹੋਏ" ਨਾਂ ਦੇ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਪਰਲੇ "ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਇਫਤਰਾ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਅੰਗ ਹੈ, ਵਖਰਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸੰਗ ਸਾਥ (ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ) ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਇਥੇ, ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਰਹ ਗਇਆ ਹੈ।[13]

ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਦੇ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ[14]। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ? ਹਾਂ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਭਗਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੈ", ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਲੰਡੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ।

[12] ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਦੇਖੋ, 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੫੬.
[13] ਦੇਖੋ ਉਪਰ, ਫੁਟਨੋਟ ਨੰਬਰ ੧੧.
[14] ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਵੇਰਵੇ ਲਈ ਦੇਖੋ, 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੫੬.

ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ । ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਵਲਗੜ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ। ਭਗਤਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੧੩ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਸਤ ਨਹੀਂ ਹਨ :

੧.	ਉਲਟਿ ਜਾਤਿ ਕੁਲ	(ਗੁ. ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕ	੭)
੨.	ਨਿਰਧਨ ਆਦਰੁ ਕੋਈ	(,,	੮)
੩.	ਸਤਰਿ ਸੈਇ ਸਲਾਰ	(,,	੧੫)
੪.	ਸਭੁ ਕੋਈ ਚਲਨ ਕਹਤ	(,,	੧੬)
੫.	ਕਿਉ ਲੀਜੈ ਗਢੁ ਬੰਕਾ	(,,	੧੭)
੬.	ਗੰਗ ਗੁਸਾਇਨਿ ਗਹਿਰ	(,,	੧੮)
੭.	ਕੋਟਿ ਸੂਰ ਜਾ ਕੈ	(,,	੨੦)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਇਹ ਧਨ ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਕੋ ਨ ਵਿਚ "ਨਾਉ ਮੇਰੇ ਖੇਤੀ" ਦੀ ਸਿਰੰਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਆਉ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵਾ" ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਇਆ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪੂਛੇ ਸੁਨੁ ਬੇ ਨਾਮਾ", ਇੱਥੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ, "ਹਿੰਦੂ ਗਰਦਨ ਮਾਰਉ ਨੇ "ਸੁਲਤਾਨੁ ਪੂਛੈ ਕਹੁ ਰੇ ਨਾਮਾ" ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੇਠਲੇ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

ਸੰਤਨ ਕੈ ਇਕੁ ਰੋਟੂ ਜਾਚੂਲਾ
ਸੋ ਰੋਟ ਲੇ ਨਾਠੌ ਬੀਠੁਲਾ ॥
ਘਿਰਤੁ ਲੇਹੁ ਜੀਉ ਤੁਮਿ ਘਿਰਤੁ ਲੇਹੁ ॥
ਘਿਰਤੁ ਲੇਹੁ ਮੋ ਕਉ ਦਰਸਨ ਦੇਹੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕੂਕਰ ਹੋਇ ਨਾ ਵਸੈ ਉਜਾੜਿ ॥
ਘਿਰਤ ਸੰਗ ਰੋਟ ਖਾਧੂ ਮੁਰਾਰਿ ॥੨॥
ਊਤਮ ਜਾਤਿ ਨ ਦੇਖ ਅਲੱਲੀ ॥
ਨਾਮਦੇ ਕੈ ਹਥਿ ਘਿਰਤਾ ਕੀ ਡੱਲੀ॥੩॥੨੪॥

(ਪਤ੍ਰ

ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕਉ ਨਾਉ" ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਵਿਚ ਅੰਕਿ ਸ਼ਬਦ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਵੀ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹ

ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਮੁਕਾ ਕੇ, ੨੭੩/ੳ ਪਤ੍ਰੇ ਉੱਤੇ ਪਿੱਛੇ ਕਥਿਤ ਲੰਡ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ "ਨਿਰੰਕਾਰ" ਦੀ ਥਾਂ "ਨਿਰਵੈਰ" ਆਇਆ ਹੈ। ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕੁਝ ਮੁਟੇਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਪਦ ਬ ਕ ਲ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਉਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ "ਬ-ਕਲਮ ਖ਼ੁਦ" ਲਿਖਕੇ ਆਪਣਾ ਬਹੁਪਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਗਇਆ ?

ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਤ੍ਰਾ ੨੭੬/ਅ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਢ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹਾਊ ਉੱਤੇ ਰੋਖੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕੇਦਾਰਾ ਕੱਟ ਕੇ ਮਾਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਰਾਗ ਦੀ ਥਾਂ ਝੇ ਦੋ ਹੋ ਗਏ। ਫੇਰ, ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮਹਲੁ ੧ ਤੇ ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ, ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਸ ਚਉਪਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਪਹਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ("ਮਾਇਆ ਮੁਈ ਨ ਮਨੁ ਮੂਆ", "ਸੰਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨਾਮੁ" ਅਤੇ "ਅਹਿਨਿਸ ਜਾਗੈ ਨੀਂਦ") ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚਾਰ ("ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਨ ਥੀਐ", "ਪਿਛਲੇ ਗੁਨਹ ਬਖਸਾਇ", "ਸਚਿ ਰਤੇ ਸੇ ਟੋਲਿ ਲਹੁ", "ਮਾਰੂ ਤੇ ਸੀਤਲੁ ਕਰੇ") ਨਹੀਂ। ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਦੋ ਪਦੇ "ਇਹ ਧਨੁ ਸਰਬ ਰਹਿਆ" ਅਤੇ "ਸੂਰ ਸਰੁ ਸੋਸਿ ਲੈ" ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਸੋਹਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਟਪਦੀ ਜਾਂ ਸੋਹਲਾ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਸੋਹਲਿਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।[15]

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ("ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜਾ ਕਉ ਫੁਰੀ", "ਜਿਨਿ ਗੜ ਕੋਟ ਕੀਏ", ਅਤੇ "ਅਨਭਉ ਕਿਨੈ ਨ ਦੇਖਿਆ"), ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਾਲਾ ਬਦਲਿਆ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ; ਇਕ ("ਬਨਹਿ ਬਸੇ ਕਿਉ ਪਾਈਐ") ਕੇਦਾਰਾ ਮਾਰੂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰ, ("ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਪੜੇ ਕਾ", "ਪੰਡੀਆ ਕਵਨ ਕੁਮਤਿ ਤੁਮ ਲਾਗੇ", "ਉਦਕ ਸਮੁੰਦ ਸਲਲ ਕੀ", ਅਤੇ "ਦੇਹੀ ਗਾਵਾ ਜੀਉ ਧਰ") ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਹੇਠ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਚਾਰ ("ਰਾਜਨ ਕਉਨੁ ਤੁਮਾਰੈ", "ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ", "ਦੀਨੁ ਬਿਸਾਰਿਓ ਰੇ" ਅਤੇ "ਰਾਮ ਸਿਮਰ ਪਛੁਤਾਹਿਗਾ") ਹਨ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, "ਚਾਰਿ ਮੁਕਤਿ ਚਾਰੈ ਸਿਧਿ", ਵੀ ਕਿਦਾਰਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਜੈਦੇਵ ਦਾ "ਚੰਦ ਸਤ ਭੇਦਿਆ" ਇੱਥੇ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, (੧) ਐਸੀ ਲਾਲ ਤੁਝ ਬਿਨ ਅਤੇ (੨) ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰੁ ਚਿੰਤਾਮਣੀ, ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ

[15]ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਵੇਖੋ, 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰਨਾ ੫੮.

ਨਹੀਂ ਹਨ; ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਬਿਨਾ ਘੋਖ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਨੋਟਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।[16]

ਰਾਗ ਕਿਦਾਰਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜ ਬੰਦਾਂ ਦਾ "ਸਚਾ ਸੇਵਕ/ਗੁਲਾਮ" ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਕੱਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰੂ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਚਾਰਿ ਦਿਨ ਅਪਨੀ ਨਉਬਤ" ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਇਕ ਹੇਠਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ, ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ :

ਕੇਦਾਰਾ ਕਮੀਰੁ ਨਾਮਾ

ਚਾਲੀ ਅਚਲ ਭਈ ਥਿਰਿ ਪਾਈ ਜਹਾ ਕੀ ਤਹਾ ਸਮਾਈ ॥
ਅਬ ਮੋਹਿ ਹਾਰਿਓ ਰੇ ਭਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕਰਨ ਭੇਖ ਭਰਮ ਅਰ ਪਖੰਡ ਲੇ ਲੇ ਸੇਖ ਉਪਾਈ ॥
ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ਜਰਿ ਗਏ ਕਾਮ ਸਰਿ . . . ਮਿਲਾਈ ॥੧॥
ਨਾਹੀ ਉਰਵਾਰੁ ਪਾਰੁ ਨਾਹੀ ਪਰਮਿਤਿ ਕਤ ਆਵਉ ਕਤ ਜਾਵਉ ॥
ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੈ ਅਵਸਰੁ ਪਾਇਆ ਬਹੁਰਿ ਨ ਫੇਰਿ ਬਜਾਵਉ ॥੨॥੧੩॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੨੯੦/ੳ)

ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਉੱਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਨਜ਼ਰ

ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਚਿੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਾਰਣੀ ੧ ਜੋ ਤਿੰਨ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰਕੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਾਫੀ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਿਹਰਾ ਹੈ; ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਿਹਰਾ ਅਗੇ ਸਾਰਣੀ ੨ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

[16]ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਦੇਖੋ 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. 59.

ਸਾਰਣੀ ੧

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ : ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਖੰਡ (i)

ਹੇਠਾਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਚੋਰਸ ਬ੍ਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚੈਤਿਆਂ ਦੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਹੋਰ ਸੂਚਨਾ ਸਾਰਣੀ ਖੰਡਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਦਰਜ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਰਚੈਤਾ	ਰਾਗ ਸੂਹੀ			ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ		ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ		
	ਚਉਪਦੇ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ
ਮਹਲਾ ੧	੪	੪	੭	੧੯[4]	੭	੯	੨	੩
ਮਹਲਾ ੨	੧							
ਮਹਲਾ ੩	੨	੨+੩[1]	੭+੧[2]	੮		੬		
ਮਹਲਾ ੪						੧		
ਮਹਲਾ ੫						੨[7]		
ਗੁਲਾਮ/ ਸਦਾ ਸੇਵਕ			[੪][5]	[੨][5]		[੧][5]		
ਕਬੀਰ	੩+੨			੭[6]		੪		
ਨਾਮਦੇਵ	੧			੩		੫		
ਰਵਿਦਾਸ	੩					੩		
ਫਰੀਦ	੨							
ਫੁਟਕਲ		੧(ਜਿ ਗੁਰੂ 'ਸ਼ਬਦ')		੧(ਬੇਣੀ)		੨(ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ) ੧(ਧੰਨਾ) ੧(ਸੈਣ)		

[1]ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ 'ਮਹਲੁ ੩ ਜਿ ਗੁਰੂ' ਆਇਆ ਹੈ।

[2]ਇਹ ਛੰਤ (ਕਰਿ ਲਾਲਚ ਮਨੁ ਲੋਭਾਣਾ ਜੀ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਮਗਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੈ।

[3]ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ।

[4]ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਨੀ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

[5]ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਨਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕੇ ਚੋਰਸ ਬ੍ਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

[6]ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਤ ਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

[7]ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ : ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ (ਚਲਦਾ)

ਰਚੈਤਾ	ਬਸੰਤ		ਤਿਲੰਗ		ਭੈਰਉ	
	ਚਉਪਦੇ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਅ... ਪ...
ਮਹਲਾ ੧	੯+੩[1]	੭+੧[2]	੩+੧	੧	੭	
ਮਹਲਾ ੨					੧	
ਮਹਲਾ ੩	੧੭+੧[1]				੧੯	੬
ਮਹਲਾ ੪						
ਗੁਲਾਮ/ ਸਦਾ ਸੇਵਕ	[੨][3]				[੩][5]	
ਕਬੀਰ	੫		੧		੧੩	
ਨਾਮਦੇਵ	੩[4]				੧੨+੧[6]	
ਰਵਿਦਾਸ	੧				੨[7]	
ਫੁਟਕਲ	੧(ਰਾਮਾ-ਨੰਦ)					

[1]ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ੩+੧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹਲੁ ੩ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਤੇ ੬ ਮਹਲੁ ੧ ਦੇ ਸਿਰਲਾਵੇਂ ਥਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੪ ਕ... ਕੇ ਇਕ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੩ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ੧ ... ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀ...

[2]ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਸੀ ... ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ।

[3]ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

[4]ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ।

[5]ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

[6]ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮ: ੧ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਹੀ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਹਨ।

[7]ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ : ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ (ਚਲਦਾ) ਖੰਡ(iii)

ਰਚੈਤਾ	ਮਾਰੂ			ਕੇਦਾਰਾ		ਰਾਗ (ਫੁਟਕਲ)	
	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਸੋਹਲੇ	ਚਉਪਦੇ	ਅਸਟ-ਪਦੀਆਂ	ਚਉਪਦੇ	ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ੧	੭					੧(ਵਡਹੰਸ)³ ੧(ਬਿਲਾਵਲ)³	੩(ਵਾਰ ਆਸਾ, ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ)
ਮਹਲਾ ੩	੩¹						
ਗੁਲਾਮ/ ਸਦਾ ਸੇਵਕ				[੧]²			
ਕਬੀਰ	੪			੫¹			
ਨਾਮਦੇਵ				੧		੧ (ਮਲਾਰ)³	
ਰਵਿਦਾਸ				੬¹			
ਫੁਟਕਲ	੧ (ਸੰਦੇਸ)					੧(ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ-ਗੁਜਰੀ)³	

¹ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਉਪਰ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਕੇਦਾਰਾ ਤੇ ਮਾਰੂ ਦੋਵੇਂ ਆਏ ਹਨ।
²ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਦਾ ਚਉਪਦਾ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
³ਇਹ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰਹਿਤ ਲੰਡਾ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।

(ਅ) ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ

ਦੂਜੀ, ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ, ਪੋਥੀ ਸਾਨੂੰ ੧੯੮੮-੮੯ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ। ਮਾਲਿਕਾਂ ਵਲੋਂ ਹਰ ਵਾਰ ਕੇਵਲ ਡੇਢ ਕੁ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਣ, ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਵੇਰਵਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੇ ਨੋਟਸ ਤੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ, ਆਂਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਹਿਤ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰ ਨਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ (ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ) ਵਿਚ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਰਾਗ

ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਡੌਲ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਤ੍ਰਾ ੧/ੳ (ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ) ਖਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਤ ਪਤ੍ਰਾ ੧/ਅ (ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਤ ੧/ੳ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰੇ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਇਸ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ, ਸੱਜੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ੴ
ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦ
ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਅ
ਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ
ਸੰਭਉ ਗੁਰੂ ਪੂਰੇ ਕੇ ਪਰ
ਸਾਦੁ ॥

ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ "ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੀਕਾਰ" ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਅੰਦਰ ਇਸੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਮੰਗਲ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਮੁਢਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਪਤ੍ਰਾ ਅਤੇ ਅਗਲਾ, ਪਤ੍ਰਾ ੨/ਅ ਵੀ, ਸੁਨਹਰੀ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਹਨ। ਪਹਲਾ ਪਤ੍ਰਾ ਇੱਥੇ ਵੀ, ਫਿਰ ਕੇ, ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪੋਥੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਿਖਾਈ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀ ਚੌੜਾਈ, ਬੇਲ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਲੀ ਪੋਥੀ ਵਾਂਙ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਅੱਖਰ ਕੱਟ ਕੇ, ਲੀਕਾਂ ਫੇਰ ਕੇ, ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਗੇਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅੰਕ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਇਕ ਪੰਨੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ, ਉਪਰ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ, ਪੰਨੇ ਦੀ ਸੱਜੀ ਨੁੱਕਰ ਨਾਲ। ਵੇਲ ਵੀ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਤਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ, ਖੁਲ੍ਹੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਉਤੇ, ਅੰਕ ੨੨੪ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਅੰਕ ਨੇ ਹੀ ਮੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛਡੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਲੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਪਟ ਚਾਰ ਰਾਗਾਂ—ਰਾਮਕਲੀ, ਸੋਰਠਿ, ਮਲਾਰ ਤੇ ਸਾਰੰਗ—ਦੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲੁ ੧ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅਥਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਨੌਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲੁ ੩ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਤੇ ਪੰਜੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਲੁ ੧ ਦਾ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਅਤੇ ਮਹਲੁ ੩ ਦਾ 'ਅਨੰਦ' ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਇੱਥੇ ੭੨ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੭੩ ਹਨ। ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਦੀ ੭੩ਵੀਂ ਪਉੜੀ ("ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਤੂਹਿ ਜਾਣਹਿ, ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ ਵਖਾਣੈ") ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਸੀ।[17] ਇਹ ਸੰਪਟ ਰੂਪ ਪਉੜੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੁਆਰਾ "ਸਭ ਜਗ ਆਪ ਵਰਤਦਾ" ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰਿਵਾਇਤ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਬਾਵਾ ਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ੩੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ("ਇਹੁ ਸਾਚਾ ਸਹਿਲਾ ਸਾਚੈ ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ") ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਲੀ ("ਅਨੰਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ") ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ,[18] ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਤਮ ਵਜੋਂ ਰਚੀ।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਲਗਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ; ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅੱਠ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਚਾਰ ("ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦੁ ਗਾਇਤ੍ਰੀ", "ਤਰਵਰੁ ਏਕੁ ਅਨੰਤ ਡਾਰ੍ਹ", "ਜਿਹ ਸਿਮਰਨਿ ਹੋਇ ਮੁਕਤਿ" ਅਤੇ "ਦੁਨੀਆ ਹੁਸੀਆਰ ਬੇਦਾਰ") ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ; ਪਰ ਰਵਿਦਾਸ ਤੇ ਬੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਅੰਤਰਿ ਮੈਲ ਜੇ ਤੀਰਥ ਨਾਵੈ", ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਬੀਰ ਦੇ ਰਲਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨੌਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਸਿਰੋਪੰਗਤੀ ਵਾਲਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ—

ਪੰਧਾ ਕਰਤ ਚਰਨ ਕਰ ਥਾਕੇ ਜਨਮ ਰਹਿਆ ਤਨ ਖੀਨ ॥
ਥਾਕੇ ਨੈਣ ਸਰਵਣ ਸੁਣ ਥਾਕੇ ਕਪਟ ਰਹਿਆ ਮਨ ਲੀਨ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਕੀ ਲਲਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦ "ਥਾਕੇ ਨੈਨ ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਨਿ ਥਾਕੇ" ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ

[17]. ਦੇਖੋ 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੩੨, ਟਿੱਪਣੀ ਨੰਬਰ ੩੮.

[18]. ਉਹੀ, ਟਿੱਪਣੀ ੩੯.

ਸ਼ਬਦ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ, ਪਰ ਪੋਥੀ [illegible] ਹਨ। ਉਹ ਹਨ :

(੧) ਮਦਰ ਚਲਤ ਮਾਸ ਦਸ ਲਾਗੀ ॥

(੨) ਡਾਇ ਬਡਾਗੀ ਸੁਨ ਰੇ ਡੋਰਾ ਸਿੰਘ ਰਹਿ ਬਨ ਘੇਰੀ ॥

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਦੋਹਾਂ, ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰ[illegible] ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਇੰਵ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਰਦੁ ਕਹੈ ਸੁਨਹੁ ਨਾਰਾਇਣ ਬੈਕੁੰਠ ਵਸੈ ਕਬ੍ਰਿਲਾਸਾ ॥ (ਨਾਮਦੇਵ)
ਰਾਜਾ ਰਾਵਣ ਸੁਣੋ ਬੇਨਤੀ ਕਹੇ ਦਮੋਦਰ ਰਾਣੀ ॥ (ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ)

ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਚਾਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ੩ ਦੇ ਬਾਰਾ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੋ[illegible] ਅਨੁਸਾਰ ਰਲਗਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ [illegible] ਨੌਂ ਸ਼ਬਦ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਪਰ ਦੋ ("ਬਹੁ ਪਰਪੰਚ ਕਰਿ" ਅਤੇ "ਭੂਖੇ ਕੀਜੈ") ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ, ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇ[illegible] ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗ[illegible] ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

(੧) ਜਾ ਕਾ ਠਾਕਰ ਨੀਕਾ ਹੋਏ ॥

(੨) ਮਾਟੀ ਖੋਦ ਕੈ ਭੀਤਿ ਉਸਾਰੀ ਪਸੂ ਕਹੇ ਘਰ ਮੇਰਾ ॥

ਪਹਲੇ ਦਾ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਸੰਭਵ ਹੈ, ਇਹ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ "ਜਾ ਕਾ ਠਾਕੁਰ ਨੀਕਾ ਹੋਈ" ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਤ ਸੁਨਿ ਕੈ" ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁ[illegible] ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" ਹੀ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ [illegible] ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ("ਜਲ ਕੀ ਭੀਤਿ ਪਵਨ ਕਾ ਥੰਭਾ") ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ("ਜੇ ਤੁਮ ਨਹੀਂ ਤੋਰਉ ਤਉ ਹਮ ਨਹੀਂ ਤੋਰਹਿ") ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ "ਜਉ ਤੁਮ ਗਿਰਵਰ ਤਉ ਹਮ ਮੋਰਾ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਚਮਰਟਾ ਗਾਂਠਿ ਨ ਜਨਈ ਲੋਗੁ ਗਠਾਵੈ ਪਨ[illegible] ਦੂਜੀ ਤੁਕ "ਆਰ ਨਹੀਂ ਜਿਹ ਤੋਪਉ, ਨਹੀਂ ਰਾਂਬੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ" ਨਾਲ ਆ[illegible]

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ("ਜਬ[illegible] ਗਾਵਾ") ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਦੋ ("ਪਾੜ ਪੜੋਸਣਿ ਪੂਛਿਲੇ" ਅਤੇ "ਅਣਮ[illegible] ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪੋਥੀ ਵਿ[illegible]

ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵਾਲੇ, ਲਿਖ ਕੇ ਕਲਮ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਹੋਏ, ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹਨ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਚਉਪਦਾ, ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਜਬ ਲਗ ਦਰਸ ਨ ਪਰਸੈ ਪ੍ਰੀਤਮ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ "ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਰਹੀਐ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਦਾ ਪਾਠ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ "ਹਰਿ ਬਿਨ ਕਿਉਂ ਜੀਵਾ" ਦੀ ਬਜਾਇ "ਹਰਿ ਕੀ ਪਿਆਸ ਪਿਆਸੀ ਕਾਮਨਿ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ, "ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਧੀਰੈ", ਦੀ ਬਜਾਇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤੀ, "ਕ੍ਰੋਧ ਨਿਵਾਰਿ ਜਲੈ ਹਉ ਮਮਤਾ" ਨਾਲ ਉਲਿਖਿਤ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੩ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀ ਪੰਗਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਬੀਰ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ("ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਸਹਾਈ") ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦੋ ("ਕਹਾ ਨਰ ਗਰਬਸਿ" ਅਤੇ "ਰਾਜਾ ਸ੍ਰਮ ਮਿਤਿ") ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਨਹੀਂ। ਸੂਰਦਾਸ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਪਤ੍ਰਾ ੨੨੩ ਉਪਰ "ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਨਾਮਾ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਕ ਸ਼ਬਦ, "ਆਪਨ ਦੇਵ ਦੇਹੁਰਾ ਆਪਨ, ਆਪ ਲਗਾਵੈ ਪੂਜਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲੁ ੧ ਦੀ ਬਾਣੀ "ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਾ ਦਖਣੀ" ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੌਂ ਦੇ ਨੌਂ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ; ਇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ (ਅਖਲੀ ਊਡੀ ਜਲੁ ਭਰ ਨਾਲਿ) ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਲੁ ੩ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਮਲਾਰ ੩ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕੀ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਈ ਹੈ। "੩ ਗੁਰ ਬਾਬੇ" ਤੋਂ ਭਾਵ ਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੇਰਾਂ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਪਦੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤਿੰਨੇ ਦਰਜ ਹੋਣੋਂ ਰਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਜਾ ਕੈ ਘਰਿ ਦਿਗ ਦਿਸੈ ਸਰਾਇਚਾ" ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਇਹ "ਸੇਵੀਲੇ ਗੋਪਾਲ ਰਾਇ" ਦੀ ਸਿਰਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ("ਮੋ ਕਉ ਤੂ ਨ ਬਿਸਾਰਿ") ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਮੋਹਿ ਲਾਗਤੀ ਤਾਲਾ ਬੇਲੀ" ਵਾਲਾ

ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗੌਂਡ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਹੈ, ਫਰਕ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਬੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪੋਥੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, "ਜੈਸੇ ਮੀਨ ਪਾਨੀ ਮੈ ਰਹਤਾ, ਤਾ ਕਾਊ ਜਲ ਕੀ ਸੁਧ ਨ ਲੇਤਾ", ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਗੇ ਸਾਰੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਉਪਰਲੇ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਜੈਸੇ ਮੀਨ ਪਾਨੀ ਮਹਿ ਰਹੈ" ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ :

ਕਾਏ ਰੇ ਮਨ ਬਿਖਿਆ ਬਨ ਜਾਇ ॥
ਭੂਲੌ ਰੇ ਠਗ ਮੂਰੀ ਖਾਇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

... ...

ਜੈਸੇ ਮੀਨੁ ਪਾਨੀ ਮਹਿ ਰਹੈ ॥
ਕਾਲ ਜਾਲ ਕੀ ਸੁਧਿ ਨ ਲਹੈ ॥

... ...

ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੱਟਿਆ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠ ਸੀ ਜੋ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਇਆ। ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਅੱਗੇ ਸਾਰਣੀ ੨ ਵਿਚ ਦੇਖੋ :

ਸਾਰਣੀ ੨

ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ : ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ

ਨੋਟ : (੧) ਇਹ ਸਾਰਣੀ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਬਿਓਰਾ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

(੨) ਸਾਰਣੀ ਵਿਚ ਚੌਰਸ ਬ੍ਰੈਕਟਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕ ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਦੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ।

(੩) ਤਾਰਾ (*) ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਹਨ।

ਰਚੈਤਾ	ਰਾਮਕਲੀ		ਸੋਰਠਿ		ਸਾਰੰਗ		ਮਲਾਰ	
	ਚਉਪਦਾ/ ਹੋਰ ਬਾਣੀ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀ	ਚਉਪਦਾ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀ	ਚਉਪਦਾ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀ	ਚਉਪਦਾ	ਅਸ਼ਟ-ਪਦੀ
ਮਹਲਾ ੧	੧੧ + ਓਅੰਕਾਰ + ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ	੯	੧੨	੪	੩	੨	੯	੪
ਮਹਲਾ ੩	੧¹ + ਅਨੰਦ	੫	੧੨	੩		੩	੧੩	
ਮਹਲਾ ੪								
ਸਦਾ ਸੇਵਕ			[੨]					
ਕਬੀਰ	੯¹ + ੨*		੯ + ੨*		੧ + ੧*			
ਨਾਮਦੇਵ	੪ + ੧*		੧				੧ + ੧²	
ਰਵਿਦਾਸ			੬					
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ	੧*							
ਭੀਖਨ			੨					

¹ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ।

²ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗੌਂਡ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲਾਂ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਉਪਰ ਵਖ ਵਖ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਜੋ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

੧) ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਭ ਥਾਂ ਕਵੀ-ਛਾਪ ਵਜੋਂ "ਨਾਨਿਕ" ਆਇਆ ਹੈ, "ਨਾਨਕ" ਨਹੀਂ।

੨) ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ" ਪਦ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ "ਮਹਲੁ ੧", "ਮਹਲੁ ੩" ਆਦਿ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ, ਬਾਣੀ ਰਚਣਹਾਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਦ,

ਜਿਵੇਂ "ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ", "ਬਾਬਾ ਪਾਤਸਾਹ", "ਗੁਲਾਮ", "ਸਦਾ ਸੇਵਕ", "ਨਾ ਬਾ- ਆਦਿ। ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ "ਬਾਬੇ ਪਾਤਸਾਹ ਕਾ ਬੋਲਣਾ" ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੇ "ਦਖਣੀ" ਪਦ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ "ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ" ਦੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। "ਦਖਣੀ" ਇਥੇ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਵਜੋਂ ਆਇਆ — ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ "ਮਲਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਾ ਦਖਣੀ" ਵਿਚ ਮਲਾਰ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ "ਦਖਣੀ", ਜਾਂ "ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਖਣੀ" ਵਿਚ "ਦਖਣੀ"।

੩) ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਘਰਾਂ ... ਉ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿ... ਤੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਾਲੇ ਖੰਡਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਚਲਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨਾਂ... ਗਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵੀ ਮਿਥਿਆ ਗਇਆ।

੪) ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿ... ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਵਿਭਾਜਣਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ, ਛੋਟੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਹ... ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਆਰੂਪ (format) ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ।

੫) ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਹੈ; ਚਉਪ... ਬੰਦਾਂ ਨਾਲ ੧, ੨, ੩, ੪, ਆਦਿ ਲਿਖ ਕੇ, ਚਉਪਦੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ॥੪॥ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ... ਦਾ ਗਿਣਤੀ-ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ ... ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਚਉਪਦਿਆਂ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਰਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਾਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿ... ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਅਡ ਅਡ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਰਚਨਾਂ ਦੇ ... ਰਚੈਤਿਆਂ ਦੇ ਰਲਗਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਾਰਣ, ਇਕ ਸਮੂਹ (ਜੋੜ) ਵਜੋਂ ਹੀ ਕਈ ... ਹੈ।

੬) ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਪਲੇਟ V, ... ਦੀ ਡੋਲ ਤੇ ਤਿੰਨ ਲਕੀਰਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬ... ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ 'ਲਕੀਰ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਅੰਕ ਗੁਰੂ-ਵਿਅ... ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਥਵਾ ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੋਂ ਤਕ ਮਹਲਾ ੧ ... ਹਨ'।[1] ਇਹ ਖਿਆਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ... ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅੰਕ ਸਿਲਸਲੇ ਵਾਰ (੧, ੨, ੩, ੪, ...) ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ...

[1]ਦੇਖੋ 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੩੧, ਟਿੱਪਣੀ ੩੭.

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰਲਾ ਅੰਕ ੧੧ ਹੈ। ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਕ ੧੧ ਕਿਸੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਦੇ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ੧, ੨, ੩, ੪, . . . ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੀਂਦਾ ਅੰਕ ਵਧਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੧੨, ੧੩, ੧੪ . . . ਅਥਵਾ ਚੱਲਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੭ ਤਕ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਤੇ ਕਿਦਾਰਾ ਅਤੇ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚਲੀ ਗਿਣਤੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਢੇਰਾ ਮੱਥਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਿਖਾਈ ਹੋ ਚੁਕਣ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜੇਹੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਘਸੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਮਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਜਾਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲਣ ਲਈ ਲਾਏ ਗਏ ਪੜਤਾਲੀਆ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਾ ਅੰਕ ਹਨ।

੭) ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਹੁਤੇ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਪਦ "ਦਖਣੀ" ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਛੰਦ ਦੱਖਣੀ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ, ਭੈਰਉ ਦਖਣੀ, ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਖਣੀ ਜਾਂ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ। ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨੂੰ "ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ" ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ "ਦਖਣੀ" ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ "ਮਲਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਾ ਦਖਣੀ" ਵਿਚ "ਦਖਣੀ"।

੮) ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬੱਧੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਧੁਨੀਆਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ :

ਮਹਲੁ ੩ ਸੂਹੀ ਹਮ ਘਰਿ ਸਾਜਨ ਆਏ

ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਛੰਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ "ਸੁਖੁ ਸੋਹਿਲੜਾ ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ਰਾਮ" ਹੈ। ਉਪਰਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਛੰਤ ਨੂੰ ਉਪਰਲੀ ਧੁਨੀ ਤੇ ਗਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਛੰਤ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਪਰਥਾਇ
ਸੂਹੀ ਛੰਦ ਮਹਲੁ ੩ ਆਵਹੁ ਸਜਨਾ ਹਮ

"ਪਰਥਾਇ" ਤੋਂ ਇਥੇ ਭਾਵ "ਧੁਨੀ ਪਰਥਾਇ ਹੀ ਹੈ"। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਆਵਹੋ ਸਜਨਾ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਹੁ ਤੇਰਾ ਰਾਮ
ਛੰਦ ਏਕੁ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣ ਪਰਥਾਇ ਹੋਵੈ ॥

੯) ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾ ਇਕਸਾਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਕਿਧਰੇ "ਕਮੀਰ" ਹੈ ਕਿਧਰੇ "ਕਬੀਰ"। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਧਰੇ "ਨਾਮਾ" ਹੈ ਕਿਧਰੇ "ਨਾਮਦੇਉ"। ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲੇ, ਓਵੇਂ ਸਾਂਭ ਲਏ ਗਏ ਲਗਦੇ ਹਨ।

੧੦) ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸਭਨੀਂ ਥਾਈਂ (ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂਵਾਂ ਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ) "ਭੈਰੋ" ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਲੌਕਿਕ ਰੂਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਨਾਲ ਵੀ "ਬਿਭਾਸ" ਪਦ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਭਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ "ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਲਲਤਾ" ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

੧੧) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਤੇ ਕਿਦਾਰਾ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਲੰਮਾ ਭੇਦ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਜਿਹੜੇ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਹੇਠ ਸੂਚਿਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗ ਵਜੋਂ "ਕਿਦਾਰਾ" ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਾਨੀ ਫੇਰ ਕੇ "ਮਾਰੂ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਸਭ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਰਾਗ "ਕੇਦਾਰਾ" ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

੧੨) ਪਹਿਲੀ ਅਰਥਾਤ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੨੬੩/ਉ ਉਪਰ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ :

ਭੈਰੋ ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ ਭਗਤ ਬਾਬੇ ਕੇ

ਅੱਗੇ ਪਤ੍ਰਾ ੨੯੨/ਉ ਉਪਰ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ :

ਕੇਦਾਰਾ ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਭਗਤ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸਿਖ ਜਗਤ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

੧੩) ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਪੁਰਾਤਨ' ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਕਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ "ਸਚੇ ਪਾਤਸਾਹ" ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਵਰਤੀਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।[20] ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਪਾਤਸਾਹ" ਪਦ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਲਈ ਕਈ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਖਿਆਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਦੀਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਮੰਨੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ।

[20]ਵੇਖੋ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ' ਜਨਵਰੀ, 1951.

੧੪) ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੦੦ ਉਪਰ ਆਏ ਸ਼ਬਦ "ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਸੁਨਹੁ ਭਾਈ" ਉਪਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

> ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਦ ਪੂਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਪਦ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ "ਗੁਰਮਨ ਮਾਰਿਓ ਕਰਿ ਸੰਜੋਗ ॥" ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਸਿਰਫ ਇਨਾ "ਅਹਿ" ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕਾ ਇਕ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਕ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ : ਅਹਿਨਿਸਿ ਰਵੈ ਭਗਤਿ ਜੋਗੁ ॥[21]

ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਛਾਣਬੀਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ ੩੦੦ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਖੜ ਕੇ ਅੰਤ ਤੇ ਜਾ ਲਗਿਆ। "ਨਿਸਿ ਰਵੈ ਭਗਤਿ ਜੋਗੁ" ਵਾਲੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤੁਕ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ ੧੯੭/ੳ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਤ੍ਰਾ ੩੦੦ ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪਾਠ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

੧੫) ਦੂਜੀ, ਅਥਵਾ ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ, ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੯੩/ਅ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ (ਪਲੇਟ IX, ਚਿਤ੍ਰ ੬)। ਇਹ ਦਸਤਖ਼ਤ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਇਕ ਤਾਅ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਗੰਮੀ ਵੇਗ ਵਿਚ "ਗਲਾਮ ਮਸਤ ਤਫ ਜਠ ਚਦ" (ਗੁਲਾਮ ਮਸਤ ਤੈਂਡਾ ਜੇਠ ਚੰਦ) ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤਾਅ (sheet) ਚੌਹਰਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਹਸਤਾਖਰ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਆ ਗਇਆ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਖੜਵੇਂ ਰੁਖ ਹੈ। ਇਹ ਫਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਲਈ ਬੜੀ ਗੌਰਵ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਗੁਲਾਮ ਮਸਤਾਨ ਜੇਠ ਚੰਦ" ਕਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹ ਲਇਆ ਹੈ।[22] ਇਹ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸੰਸੇ ਦੇ "ਗੁਲਾਮ ਮਸਤ ਤੈਂਡਾ ਜੇਠ ਚੰਦ" ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨੌਜਵਾਨ ਜੇਠ ਚੰਦ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

੧੬) ਲਿਖਤ—

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਗੁਰ
ਮੁਖੀ ਅਖਰੁ ਬਨਾਏ
ਬਾਬੇ ਦੇ ਅਗੇ
ਸਬਦੁ ਭੇਟ ਕੀਤਾ

[21]ਦੇਖੋ 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰਨਾ ੬੭, ਟਿੱਪਣੀ ੫੯.
[22]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੬.

ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ, ਭਾਵ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੨੧੫/ਅ ਉਪਰ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਰੂਪੀ ਮੰਗਲ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤ੍ਰਿੱਛੀਆਂ ਜੇਹੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਜਿਸ ਵੱਲ ਇੱਥੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ 1 ਰਚਿਆ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਹੈ :

ਪੂਰਨ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਪਰਮੇਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਾਨ ਹਮਾਰੇ ॥
ਮੋਹਨ ਮੋਹ ਲੀਆ ਮਨੁ ਮੇਰਾ ॥
ਸਮਝਸਿ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
... ...
ਭੂਖ ਭਵਿਖ ਨਾਹੀ ਤ੍ਰਿਮ ਜੈਸੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰਾ ॥
ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਰਤੀ ਸੋਹਾਗਨਿ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਭਤਾਰਾ ॥੪॥੨॥[23]

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਉਪਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਅ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਹਉ ਚੇਰੀ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅੰਕ ੨ ਹੈ। ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਟੂਕ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਉੱਧ੍ਰਿਤ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ) ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਨੇ ਇਹ ਲਇਆ ਹੈ :

> ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦੁ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਬਦੁ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਆ ਜੀ ਤੋਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਬਾ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਦ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੁਲਾਂਦੇ ਸਨ।[24]

ਅਸਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਟੂਕ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਾਚੀ ਹੈ ਉਸ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਟੂਕ ਸਹੰਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਟੂਕ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਏ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁਕੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਕਰਕੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅ ਜੀ ਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਸੇ ਰਿਵਾਇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

[23]ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ "ਅਪੁਨੇ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਹਉ ਚੇਰੀ, ਚਰਨ ਗਹੇ ਜਗ ਜੀਵਨ ਹਉਮੈ ਮਾਰ ਨਿਬੇਰੀ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਪੰ. ੧੧੯੭,
[24]ਦੇਖੋ 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੩੦, ਟਿੱਪਣੀ ੩੦.

ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ : ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ "ਗੁਲਾਮ" ਤੇ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖ ਕੇ, ਲੀਕਾਂ ਫੇਰ ਕੇ, ਕੱਟੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ :

(੧) ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਪਿਰ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਤੀ ਸੋਹਾਗਣਿ ਅਨ ਦਿਨੁ ਰਲੀਆ ਮਾਣੈ ॥
ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਰਤੀ ਸਦਾ ਬੈਰਾਗਣਿ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੈ ॥੧॥
... ...
ਮੈ ਸੀਗਾਰੁ ਬਹੁਰੂਪ ਅਕਾਰ . . . (ਅਧੂਰਾ ਹੈ)[25]

(ਪਤ੍ਰਾ ੫੩/ਅ)

(੨) ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮੁ

ਮੈਂ ਅਵਗਣਿਆਰੀ ਕੋ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ॥
ਬਿਨੁ ਗੁਣ ਭੇਟੇ ਮਿਲਣੁ ਨ ਪਾਹੀ ॥੧॥
ਨ ਮੈ ਚਜ ਆਚਾਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥
ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥
... ...

(ਪਤ੍ਰਾ ੫੪/ੳ)

×××

(੩) ਸੂਹੀ [ਗੁਲਾਮ] ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਪਿਰ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਤੀ ਸੋਹਾਗਣਿ ਅਨਦਿਨੁ ਰਲੀਆ ਮਾਣੈ ॥
ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਰਤੀ ਸਦਾ ਬੈਰਾਗਣਿ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੈ ॥੧॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ ॥
ਹਰਿ ਦਰਸਣ ਬਿਨੁ ਰਹਿਣ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਤੂ ਦਿਆਲ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਮੈ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ ਵਡਾਈ ॥
ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਦੇਹਿ ਮਸਤ ਜਨ ਕਉ ਭਾਜਿ ਆਇਆ ਸਰਣਾਈ ॥੨॥
ਜਿਨ ਹਰਿ ਕਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਚਾਖਿਆ ਸੇ ਭੂਖ ਮੂਏ ਬਿਨੁ ਪਾਣੀ ॥
ਜਮਦਰਿ ਬਧੇ ਚੋਟਾ ਖਾਵੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਹੀ ਪਰਾਣੀ ॥੩॥
ਜਿਸ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਇ ਜਨ ਪਾਵੈ ਇਕ ਤਿਲ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥
ਨਾਨਿਕ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਤਾ ਸਹਜੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ ॥੪॥੨॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੫੪/ਅ)

---

[25] ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਪਦਾ ਪੋਥੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਕੇ ਦੋਬਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ।

×××
[ ] ਵਿਚ ਲੀਗਨ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

(੪) ਸੂਹੀ ਗੁਲਾਮ

ਧਰੇ ਮੰਡਪ ਮਹਲ ਮਹਲਤ ਜਾਰਾ ॥
ਖਿਨ ਮਹਿ ਜਾਤ ਨ ਲਾਗੈ ਬਾਰਾ ॥੧॥
... ...
ਭਨਥ ਨਾਨਿਕ ਜਗ ਸਗਲਾ ਸੋਇਆ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਜਨ ਮੁਕਤੁ ਹੋਇਆ ॥੪॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੫੫/ੳ)

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

(੫) ਪਰਭਾਤੀ ਗੁਲਾਮੁ

ਸਹਜ ਭਾਇ ਮਿਲਾਇਆ ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਖੋਈ ॥
ਸਦਾ ਅਲਿਪਤੁ ਰਹੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਪੂਰਨੁ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ ॥੧॥
... ...
ਅਉਗਣਿ ਸਹਿਗੁਣ ਗੁਰੁ ਦਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਮਨੁ ਰਹਿਆ ਠਾਈ ॥
ਨਾਨਿਕ ਗੁਰੁ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੪॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੨/ੳ)

(੬) ਪਰਭਾਤੀ ਗੁਲਾਮੁ

ਆਪਣੈ ਵਸਿ ਕੀਤੋਨੁ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਰਸ ਹਥਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਚਰਣੀ ਲਾਗੈ ਮਨਮੁਖ ਆਵੈ ਜਾਹੀ ॥੧॥
... ...
ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਏਕੋ ਪਸਰਿਆ ਦੂਜਾ ਅਵਰ ਨ ਕੋਈ ॥
ਨਾਨਿਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਵਿਚਹੁ ਹਉਮੈ ਖੋਈ ॥੭॥੨॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੩/ਅ)

ਹੁਣ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਮਿਲਦੇ (ਪਰ ਲੀਕਾਂ ਫੇਰ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ) ਸ਼ਬਦ ਦੇਖੋ :

੧ਓ

(੧) ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਸਤਿਗੁਰੁ

ਧਨਾਸਰੀ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪੈ ਜਨੁ ਕੋਈ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਗਤਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ॥
... ...
ਨਾਨਿਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੪॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੪੯/ਅ)

ੴ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦੁ

× × ×

(੨) ਬਸੰਤ ਗੁਲਾਮ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਆਪੇ ਹੀ ਸੰਤੁ ਭਗਤੀ ਲਾਇਓ ਆਪੇ ਦੇਤ ਚਿੜਾਇਆ ॥
ਆਪੇ ਹੀ ਸੰਤ ਕੀ ਕਰਹਿ ਤੂ ਰਖਿਆ ਆਪੇ ਦੁਸਟ ਪਚਾਇਆ ॥੧॥
... ...
ਸੰਤ ਜਨ ਕੀ ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਕਰੇ ਸੋ ਪਰਭ ਆਪਿ ਭੁਲਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜੀ ਨਾਹੀ ਅੰਤਰੁ ਜਾ ਹਰਿ ਕੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥੪॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੨੧੧/ਅ)

(੩) ਰਾਗ ਬਸੰਤ

× × ×

ਗੁਲਾਮ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਜੇਤਾ ਕਾਪੜ ਅੰਗਿ ਹੰਢਾਇਆ ॥
ਭਲੇ ਭਲੇ ਤੈ ਭੋਜਨ ਖਾਇਆ ॥
... ...
ਤੁਧ ਆਪ ਹੀ ਸਿਰਿ ਦਿਤਾ ਭਾਰਾ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਡੁਬਿ ਮੂਆ ਸੰਸਾਰਾ ॥੫॥੨॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੨੧੧/ਅ)

(੪) ਭੈਰਉ ਸਦਾ ਸੇਵਕੁ

ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਸਬਦੇ ਖੋਈ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਈ ॥੧॥
... ...
ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਪਾਇਆ ਪੂਰੇ ਭਾਗ ॥
ਅਨਦਿਨ ਸਬਦੇ ਰਹਿਆ ਜਾਗ ॥੪॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੨੫੫/ੳ)

(੫) ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਸੋਈ ਪੰਡਿਤ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥
ਸੋਈ ਪੰਡਿਤ ਜਿ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਵੈ ॥
... ...
ਭਨਥ ਨਾਨਕ ਜਨੁ ਕਰੇ ਕਰਾਇਆ ॥
ਸੋਈ ਮੁਕਤ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੨੫੫/ੳ)

(੬) ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਨਾਮੁ ਦਿੜਾਇਆ ॥
ਅਉਗਣ ਮੇਟਿ ਗੁਣੀ ਬਕਸਾਇਆ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਮੈ ਨਵਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥
ਸਤਗੁਰ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਮੋ ਕਉ ਭਏ ਦੇਆਲਾ ॥
ਸਤਗੁਰ ਕੇ ਹਮ ਬਾਲਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
... ...
ਤਿਸ ਸਤਗੁਰ ਤੇ ਇਕੁ ਸੇਵਕੁ ਭਇਆ ॥
ਤਿਨਿ ਸੇਵਕਿ ਸਭ ਜਗੁ ਉਧਰਿਆ ॥੨॥
ਤਿਸੁ ਸਵਕਿ ਕਉ ਸਦਾ ਬਲਿਹਾਰੀ ॥
ਜਿਨਿ ਡੁਬਤਾ ਜੋਉ ਲੀਆ ਉਬਾਰੀ ॥
ਓਹੁ ਸੇਵਕੁ ਓਹੁ ਸਤਗੁਰੁ ਪੂਰਾ
ਸਰਬ ਕਲਾ ਰਾਖੇ ਭਰਪੂਰਾ ॥੩॥
ਆਪੇ ਸੇਵਕੁ ਸਤਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ॥
ਅਨਹਤ ਸਬਦੁ ਵਜਾਵੈ ਤੂਰਾ ॥
ਅਨਘਤਿ ਰਾਤੇ ਮੈ ਬੈਰਾਗੀ ॥
ਨਾਨਕ ਸੇਵਕ ਏਕਾ ਲਿਵਲਾਗੀ ॥੪॥੨॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੨...

(੭) ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਸੇਵਕ [ਗੁਲਾਮ]

ਕੇਦਾਰਾ

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝਹੁ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ
ਸਭ ਥਕੀ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥
... ...
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਸਿਆ
ਤਾਂ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੫॥੧॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੨...

(ਪਿੰਜੋਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ)

(੮) ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਨਾ ਬੇੜੀ ਨਾ ਤੁਲਹਾ ਭਾਇ ਕਿਨਿ ਵਿਧਿ ਪਾਰਿ ਪਾਇ ॥
... ...
ਨਵਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਪਲੈ ਪਵੈ ਭਾਈ ਤਾ ਸਹਜੇ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥੪॥੧॥
(ਪਤ੍ਰਾ ੧...

(ੳ) ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੇਵਕ

ਮਨ ਰੇ ਸਾਚੀ ਲਿਵ ਰਹੁ ਤੂ ਲਾਗੁ ॥

... ...

ਆਪ ਗਇਆ ਤਾਂ ਸਤਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ

ਨਾਨਿਕ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ ॥੪॥੨॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੬੦/ੳ)

"ਗੁਲਾਮ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਮਿਲਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮਿਲਦੇ ਨੌ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਲੀਕ ਫੇਰ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਦੋ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਚੌਦਾਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੋਥੀ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਕਿਤੇ ਛੇਕਿਆ ਗਇਆ।

"ਗੁਲਾਮ" ਤੇ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਨਾਂ ਥਲੇ ਰਚੇ ਗਏ "ਨਾਨਿਕ" ਕਵੀ ਛਾਪ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਚੈਤਾ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕੋਈ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸਾਡਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਪਰ "ਗੁਲਾਮ" ਤੇ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੋਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਂਞ ਵੀ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਹੀ ਪਰਯਾਇਵਾਚੀ ਪਦ ਹੈ।

ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਸਤਾਖ਼ਰਾਂ (ਗੁਲਾਮ ਮਸਤ

ਤ੍ਰੇ [redacted] ਸਤ ਚਦ) ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾ "ਗੁਲਾਮ" ਕਹ ਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਆਯੂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੋਣ। ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਕਵੀ ਛਾਪ ਵਜੋਂ "ਨਾਨਿਕ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਜੇਠ ਚੰਦ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਵਰਤਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਭ੍ਰਮ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਇਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੱਚੀ ਅਰਥਾਤ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਥਲੇ ਰਚੀਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਜੇਠ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨੋਂ ਲਾਹੁਣ ਲਈ, ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਦ੍ਵੈਖੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ/ਸਦਾ ਸੇਵਕ ਨਾਂ ਹੇਠ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਕਿਆਸਾਂ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਇਹ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਤੇ ਨਕਲ ਵੀ ਇਹ ਗੁਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਹਕੀਕਤ ਖੁਲਣ ਤੇ ਇਹ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਕਾਲ : ਪਿੱਛੇ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਫਲਾਦੇਸ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਗੇ ਅੰਕ-ਰਹਿਤ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਪਲੇਟ VI, ਚਿਤ੍ਰ ੪ (ੳ) ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਪਲੇਟ VII ਚਿਤ੍ਰ ੪ (ਅ) ਦੀ ਸ਼ੈਲ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਚਿਤ੍ਰ ੪ (ਅ) ਵਿਚ ਬਾਰੀਕ ਟੇਢੀ ਲੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਫਿਰ ਕੇ ਮੁੜ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਕੀਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਦੋਬਾਰਾ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਪਰ ਮਿਤੀ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਵੀ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਟੂਕ ਵਿਚ ਆਈ ਮਿਤੀ "ਸਮਤ ੧੬੫੨ ਮਾਘ ਵਦੀ ੧" ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਲੰਮੀ ਟੂਕ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ :

ੳ) ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਸੰਮਤ ੧੬੨੮ (੧੬੨੭ ?) ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਵਾਜੇ ਹੋਏ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਹੜੀ ਖੁਲ੍ਹਿਆਂ ਪੰਨਿਆਂ ਪਰ ਵਖੋ ਵਖ ਥਾਏਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਆਗਰ ਕੰਠ ਸੀ ਯਾ ਜੇਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਰਬਾਬੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਆਪਦੇ ਕੰਠ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਤਾਰ ਤਾਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕੋਰੇ ਵਰਕੇ ਛਡੇ ਜਾਣ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਿਖ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਸਿਆਮ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਯਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਦ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਵਨ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾ ਦੇਣ। ਸੋ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੇ ਤਕ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।[26]

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪਿੰਜੌਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਇਹ ਲਿਖ ਆਏ ਸਨ :

(ਅ) ਇਹ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ। ਬਾਬਾ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ।

[26]ਦੇਖੋ, 'ਆਦਿਕਥਾ', ਪੰ. ੬੭, ਟਿੱਪਣੀ ਪ੫.

ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੨੭ ਅਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੨੯ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਦੀ ੧੦ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ।[27]

ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮਿਤੀਆਂ "ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਬੰਸ ਕੀਆਂ" ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਇਹ ਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਤੇ ਨ ਛਪੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਸਾਡੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਆਈ ਹੈ। ਭੱਲਾ ਵੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਗੀ ਵਰ-ਰੂਪ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਏ ਪਦ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅੰਬਿਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਵਾ ਜੀ ਇੰਞ ਕਰਦੇ ਹਨ :

> ਬਾਬਾ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਬਾਬੇ (ਦਾਦੇ) ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਲਿਖਵਾਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰਵਾਈ ਆਪਣੇ ਅੰਸ (ਪੋਤੇ ਤੋਂ)।[28]

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਟੂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ "ਲਿਖੀ" ਹੈ, "ਲਿਖਵਾਈ" ਨਹੀਂ, ਤੇ "ਲਿਖਣ" ਅਤੇ "ਲਿਖਵਾਣ" ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਟੂਕ ਵਿਚ ਸੂਚਨਾ ਇਹ ਹੈ : "ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਗੁਰ ਅੰਬਿਰ ਬਾਬੇ"। "ਅੰਬਿਰ" ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ 'ਅਮਰ' ਦਾ ਕ੍ਰਮੀਨ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੋਥੀ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਟੂਕ ਨਾਲ ਆਈ ਮਿਤੀ "ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਮਾਘ ਵਦੀ ੧" ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਨ ਦੇਂਦੀ। ਓਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ "ਲਿਖੀ" ਦੀ ਥਾਂ "ਲਿਖਵਾਈ" ਬਣਾ ਕੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ। ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨਾਲ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਗੌਰਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨ ਇਕ ਜੁਗਤ ਹੈ; ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਵਰ ਰੂਪ ਪਤ੍ਰਾ ਆਸੇ ਪਾਸੇ, ਹੇਠੋਂ ਉਤੋਂ, ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਆਸਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫਿਸ ਜਾਂ ਟੁਕਿਆ ਗਇਆ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰੇ ਨਾਲ ਚਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਪਤ੍ਰੇ ਉੱਤੇ ਉਂਗਲੀ ਫੇਰਨ ਨਾਲ, ਛਿੱਜਣ ਉਪਰਾਂਤ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੋਹਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ (ਪਲੇਟਸ VI ਤੇ VII) ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ) ਕਿ "ਸੰਮਤੁ ੧੬੫੨ ਮਾਘ ਵਦੀ ੧ ਪੋਥੀ

[27] ਉਹੀ, ਪੰ. ੨੫, ਟਿੱਪਣੀ ੧੩.

[28] ਵੇਖੋ, 'ਆਲੋਚਨਾ', ਪੰ. ੬੭, ਟਿੱਪਣੀ ੫੭.

ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਅੰਬਰਿ ਬਾਬੇ" ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਲਿਖਤ ਹੈ; ਇਹ ਪਹਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰਥਕ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸੌਖ- ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਸ੍ਰਾਪ "ਜਿ ਕੋਈ ਅਸਾਡੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਛਡਿ ਕੇ ਦੂਯੇ ਲਗੇਗਾ, ਸੋ ਅਵਸ ਨਰਕਿ ਜਾਇਗਾ" ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੮/ਅ ਉਪਰ ਪੋਥੀ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਆ ਇਹ ਯਾਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਪਲੇਟ VIII, ਚਿਤ੍ਰ ੫) :

> ੴ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰ ੴ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖ ਬਾਬਾ ਨਾਨਿਕ ਅੰਗਦ ਅ
> ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹਾ ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਬਾਣੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਨਾਲਿ ਲਾਇ ਏਦੂ ਹੋਰੁ ਉ
> ਕੋਈ ਨਾਹੀ ਜਿਸ ਨੋ ਤੂ ਦੇਹਿ ਤਿਸ ਨੋ ਮਿਲੈ ਬਾਬਾ ਪਾਤਸਾਹ [॥]

ਵਰ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਯਾਚਨਾ ਵਾਲੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਵਰ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੀ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ (ਪਤ੍ਰਾ ੬੦/ੳ) ਤੇ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ (ਪਤ੍ਰਾ ੧੮੧/ਅ) ਦੀ ਲਿਖ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਰ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਚਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਰ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਵਿਚ ਨਾਂ "ਗੁਰੂ ਅੰਬਿ ਆਇਆ ਹੈ। ਫਲਸ੍ਵਰੂਪ ਯਾਚਨਾ ਤੇ ਵਰ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ, ਦੋਵੇਂ, ਇਕ ਹੀ ਵਿਅ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਪੋਥੀ ਦਾ ਲਿਖਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ; ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕੇਵਲ ਜੁੜ ਗਈ ਹ

ਸ੍ਰਾਪ ਹਡੀ ਵਿਚਹੁ ਗੁਰੂ ਛਡਿ ਕੈ ਦੁਯੈ ਲਗੇਗਾ ਅਵਸਿ ਨਰਕਿ ਜਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਕਲੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋ "ਗ਼ੁਲਾਮ" ਤੇ "ਸਦਾ ਸੇਵਕ" ਦੀ ਸੰਗਿਅ- ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਲੀਕੇ ਜਾਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਸੋ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਵਰ ਕਹ ਲਓ ਜਾਂ ਸ੍ਰਾਪ, ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਇਹ ਵੀ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਦੇਰ ਚਿਰ ਤਕ ਗੱਦੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ

[29] "ਹਡੀ" ਸ਼ਬਦ 'ਹੱਦੀ' ਜਾਂ 'ਹੱਥੀ' ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੱਥੀ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ । ਫਲਸਰੂਪ, ਸ੍ਰਾਪ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪਤ੍ਰੇ ਸਹਿਤ ਇਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੰਦਿਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਸਰੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ।

ਪੋਥੀ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਪਰ-ਉੱਧ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ (ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ, ਅੰਗਦ ਤੇ ਅਮਰਦਾਸ) ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ । ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ, ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਤੇ ਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਗੱਦੀਦਾਰ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜਾਂ ਸਹੰਸਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੋਥੀ ਲਿਖੀ ਜਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਈ ਨਾਮਿਤ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪਦੇ ਰਚੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਮਗਰੋਂ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਥਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ "ਨਾਨਕ" ਨਾਮ ਥਲੇ ਰਚੀ ਗਈ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ "ਸੀ ਆਇਆ" ਆਖਿਆ । ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਬਾਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਝਾਇਆ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ, "੧੬੨੭ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੇ ੧੬੨੯ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤੀ", ਗਵੇਸ਼ ਉਪਰ ਹੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਆਦੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕ, ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਖਿਚ ਖੜਦੇ ਹਨ । ਫਲਸਰੂਪ 'ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ਬਿ. ਮਾਘ ਵਦੀ ੧ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਮਿਤੀ ਸੰਚ ਸਮਾਪਤ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਪੋਥੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਹੈ ।

੨. ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ

(ਕਥਿਤ ਮੁੱਢਲੀ ਪੋਥੀ)

ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ "ਮੀਣਾ" ਕਹ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਢੀ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਜੀਵਨ ਮਲ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਉਸ ਦੀਨਾ ਖਾਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ 'ਤੇ ੧੮੯੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋਢੀ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ।[1] ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਹਥ-ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਤੇ ਇਕ ਮਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੱਦੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਦਸਦੇ ਸਨ । ਇੰਝ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਾਵਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕਾਰਣ ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਨਤਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ, ਸਾਲ ੧੯੭੦ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲਿਕ, ਸੋਢੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਪਿੱਛੋਂ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਆ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਅੱਜ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ ।

ਖੇਦ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਹੋਰਨਾਂ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਸਿਵਾਇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ । ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪ ਵੇਖਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨ ਲੈ ਸਕਿਆ ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵੱਲ ਮਿਰਜ਼ਈਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਮੁਜੱਦਦੇ ਆਜ਼ਮ' ਵਿਚ ਇਹ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਖਿੱਚਿਆ ਗਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋ

---

[1]ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀਆਂ ਅਥਵਾ ਮੀਣਾ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ : ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ)→ ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ (ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ)→ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਜੀ→ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕੌਪਾਲ→ਗੁਰੂ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ→ਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਮਲ→ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ→ਗੁਰੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ→ ਗੁਰੂ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ→ਗੁਰੂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ→ਗੁਰੂ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ→ਗੁਰੂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ→ਗੁਰੂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ→ਗੁਰੂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਵਰਤਮਾਨ ਵਾਰਿਸ) ।— ਦੇਖੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ, 'ਰਉਸਾਇ ਪੰਜਾਬ' ਪੰਨਾ ੮; ਤਾਰੀਖ਼ ਮਖ਼ਦੂਮ (ਸੰਖਿਪਤ), 'ਤਾਰੀਖ਼ ਮਖ਼ਜ਼ਨ ਪੰਜਾਬ' ।

ਕਿਤਾਬ ਢੂੰਢੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸਫ਼ਰੀ ਕਾਪੀ ਸੀ।[2] ਮਿਰਜ਼ਈ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਬਿਓਰਾ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੁਟਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਉਸ ਸਜਨ ਨੇ ਜੋ ਲੇਖ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :—

"੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੪, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ "ਪੋਥੀ" ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿਚ ਇਹ 'ਪੋਥੀ' ਹੈ, ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਲਈ ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ ਇਹਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇਂਦੇ ਨੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚੋਗਾ ਤੇ ਸੇਲ੍ਹੀ ਟੋਪੀ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਪੋਥੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ ਨੇ। . . .

"ਇਹਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਹੈ। ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ, ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰਜ ਵਖਰਿਆਂ ਵਖਰਿਆਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਤਾਰੀਕਾਂ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਥੋੜੀ ਲਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲੀ ਤਾਰੀਕ ੧੫੯੫ ਅਖੀਰਲੀ ੧੬੬੧ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਾਈ ਸਾਫ਼ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਵਰਕੇ ਪਾਟੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ . . .। 'ਪੋਥੀ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸੌ ਕੁ ਵਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋੜੇ ਗਏ ਦਿਸਦੇ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਵੀ ਬਾਕੀ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। . . . ਕਿਤਾਬ ਸਾਰੀ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖਿਤ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਲਿਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਥਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਫ਼ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਥਾਂ ਇਬਾਰਤ ਜੁੜਵੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਈ ਥਾਂ ਹਰਫ਼ ਅਲਗ ਅਲਗ ਹਨ, ਤੇ ਲਗ ਮਾਤਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ। . . .

"ਪੋਥੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਖ਼ਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਔਂਧੇ ਪਚੌਂਧੇ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਪੋਥੀ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਚੀਜ਼ ਹੈ।"[3]

ਇਸ ਨੋਟ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ "ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ" ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹ "ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ

[2]ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰ. ੧੮.
[3]ਉਹੀ, ਪੰ. ੨੨-੨੩.

ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨ ਉਹ ਪੋਥੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਬਾਨ' ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਦੱ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦਸ ਕੇ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੁਰ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ।[4] ਪਰੰਤੂ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਗਵੇੜ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਸਾਰਾ ਹੀ ਗਲਤ ਨਿਕਲਿਆ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਨ ਸਾਡੇ ਮੰਦੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੱਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਡੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾਂਦੀ। ਇਹ ਲਗਦੀ ਵੀ ਅਟਕਲ ਪੱਚੂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਐਪਰ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ "ਨ ਇਸ ਅਮੋਲਕ ਸੰਚੇ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮਵਾਦ ਪਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਰੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਫੋਟੋ-ਚਿੱਤ੍ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਬਚਨ ਦਿ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਘਲਣਗੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਛਾਪ ਦਿਆਂਗੇ। ਲਗਾਤਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ੨੯ ਅਗਸਤ ੧੯੮੮ ਮਿਤੀ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਕੁ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ, ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾ ਥੋੜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਮੀਹਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ... ਦੇ ਕਰਮ ਬਾਬਤ ਦਸਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਜਰਜਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਮੂਲ ਦੇ ਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ ਲਭ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਨਣਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਛਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੀ। ਅ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਲੇਖ[5] ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਜੋ ਨਮੂਨਾ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਪਲੇਟ X ਚਿਤ੍ਰ ੮ (ੳ) ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਜੋਕੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਪਲੇਟ XI ਚਿਤ੍ਰ ੮ 'ਅ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਵਿਚ "ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ" ਗ

[4]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧.
[5]ਦੇਖੋ, 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਜਿ. ੨੪, ਅੰਕ੨੮੦, ੨੨ ਅਗਸਤ ੧੯੭੧), ਮੁਖ ਪੰਨਾ ਤੇ ਪੰਨਾ ੪-੬.

ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੂਲਭੂਤ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ ਜੋ ਆਪਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਟਪਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਹੱਥ ਲਗੀ ਸੀ।[6] ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਗੁਰ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਪਰ ਪਲੇਟ X ਚਿਤ੍ਰ ੮ (ੳ) ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ :

੧ਓ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ॥ ਪਦਾ ਗੁਸਾਈ ਕਬੀਰ ਕਾ ॥

ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ "ਗੁਸਾਈਂ" ਆਇਆ ਹੈ, "ਭਗਤ" ਨਹੀਂ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ "ਭਗਤ" ਕਰਕੇ ਹੀ ਚਿਤਾਰਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, "ਗੁਸਾਈਂ" ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਬੀਰ ਜੀ "ਭਗਤ" ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿਤਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ "ਗੁਸਾਈਂ" ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਚਿਤ 'ਗੋਸਟਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੀਆਂ' ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਿਅ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਹ ਪੋਥੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਠੀਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ।

ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਏ ਕਬੀਰ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੰਚਿਆ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵੇਖੋ :

ਪੋਥੀ : ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਵਡਾ ਹੋਵਤੁ ਹੈ ॥
ਗੁ. ਗ੍ਰੰਥ : ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੋਤੁ ਹੈ ॥
ਪੋਥੀ : ਇਏ ਨਾਹੀ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨੁ ਦਿਨ ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥
ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. : ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥
ਪੋਥੀ : ਮੋਰੋ ਮੋਰੋ ਕਰਿ ਅਧਕ ਲਾਡੁ ਧਰਿ ਮਨ ਮਹਿ ਖਿਲਸੈ ॥
ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. : ਮੋਰ ਮੋਰ ਕਰਿ ਅਧਿਕ ਲਾਡੁ ਧਰਿ ਪੇਖਤ ਹੀ
ਪੋਥੀ : ਤਿਸੁ ਦੇਖਤ ਹੀ ਜਮ ਕੋ . . . ਹਸੈ ॥੧॥
ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. : ਜਮਰਾਉ ਹਸੈ ॥੧॥
ਪੋਥੀ : ਐਸਾ ਤੈ ਜਗਤ . . . ਭੁਲਾਇਆ ॥ ਕੈ . . .
ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. : ਐਸਾ ਤੈਂ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਲਾਇਆ ॥ ਕੈ . . .

[6]ਉਹੀ, ਪੰ. ੩.

ਇੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਾਖਾ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਪਾਠ ਮੰਨੇ ਬਿਨਾ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹ ਜਾਂਦਾ।

ਫੁਟਕਲ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਜੁਟਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸੋਮਾ ਬੜਾ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਦਿਸ ਆਇਆ ਸੀ। ੧੯੬੮ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ 'ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪੋਥੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਿਚ ਜੇ ਜੰਤ੍ਰੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਥਿਤਿ ਦਸਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਅਸੂ ਸੁਦੀ ੧੦ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਦਾ, ਅਤੇ ਸਾਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ੧੫੯੫ ਕਿ ੧੫੯੬ ? ਇਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਲਭ ਕੇ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।[7] ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿੱਟਾ ਕਢਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਇਆ।

'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ', ਅਗਸਤ ੧੯੭੯, ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਇਕ ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ (ਪਲੇਟ IX) ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਤ ਬੜੀ ਸੰਖੇਪ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਨੀ ਕੁ :

੧ਓ ਸਚੁਨਾਮ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ

"ਸਤਿਨਾਮ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਚੁ ਨਾਮ" ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਵੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰਲਾ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖੀ ਨਵੀਂ ਪੁਸਤਕ 'ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਮਾਰਚ ੧੯੯੦) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਇਆ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੁਟਾਈ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"...ਪੋਥੀ ਦੇ ਇਕ ਪੱਤਰੇ ਤੇ ਦਸ ਤੇ ਦਸ ਤੋਂ ਵਧ ਲਕੀਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੋਥੀ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ, ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਕ ਨਵੀਨ। ਨਵੀਨ ਭਾਗ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਵਾਂ ਤਤਕਰਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਕਲਮ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ [ਫਰੀਦ ਦੇ] ਨਵੀਨ ਭਾਗ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ।

"ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਆਦਿ ਪੋਥੀ ਇਹੋ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝ ਕੇ ਸੌਂਪੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।...

[7]ਵੇਖੋ 'ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ', ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ 14-75.

"...ਮੂਲ ਪੋਥੀ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਭਾਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ, ਜਪੁਜੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟ, ਓਅੰਕਾਰ, ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਆਦਿ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅਤੇ ਅਗੇ ਦਿੱਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਵਖੋ ਵਖਰੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਵਾਧੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ

"੧੬੬੫ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੀ ਇਹ ਨੀਸਾਣ ਪੋਥੀ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਮਹਿਜ਼ ਸੂਚਨਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਤਤਕਰਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

੧੬੬੫ ਜੇਠ ਸੁਦਿ ਚੋਥ ਸੀ

ਸੰਬਤੁ ੧੬੯੨ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧ ਤਤਕਰਾ ਨਵਾਂ ਲਿਖਿਆ।

ਨੀਸਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾ ॥੭॥੫॥[8]

ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤਰਾ ੬੬੪ ਉੱਤੇ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ : "੩੮ ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ।"[9]

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮੰਗਲ, "੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ", ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਲੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਦੂਜੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਛੱਤੀ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਲੋਕ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਨੇਕ-ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ; ਬਾਕੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਮਸਲੇ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ"।[10]

ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੭੧੦ ਉਪਰ ਗੱਦ ਦੀ ਇਸ ਟੂਕੜੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਚਲਦਾ ਹੈ :

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਸ੍ਰੀ ਠਾਕਰ ਜੀ ਪਹਿ ਆਇਆ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ। ਲਾਗੇ ਮੁਜਰਾ ਕਰਨ। ਸ੍ਰੀ ਠਾਕਰ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ। ਪਹਲਾਂ ਸੋਹਿਲਾ ਗਾਇਆ। ਜੈ ਘਰਿ ਕੀਰਤ ਆਖੀਅਹਿ

[8]ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 'ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ'—ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਭਾਗ, ਪੰਨਾ ੩੨੦.
[9]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੧.
[10]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩.

ਕਰਤੇ ਕਾ ਹੋਇ ਬੀਚਾਰੋ। ਇਹ ਸੋਹਿਲਾ ਗਾਇ ਕਰ ਫਿਰ ਕੀਰਤਿ ਗਾ
ਆਸਾ ਰਾਗ ਮਹਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਠਾਕਰ ਜੀ ਕੀ ਕੀਰਤਿ ਕਹੀ ॥ ਮ: ੧॥ ਘਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਤੌਂ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ ਤਕ ॥ ਪ੍ਰਮੇਸਵਰ ਜੀ ਇਹ ਆਰਤੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕਹੀ ॥ ਰਾਗ ਧਨਾਸਿਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਗਗਨ ਥਾਲ ਰਵਿ ਚੰਦ...ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਜਗਜੀਵਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ...।"[11]

ਇਹ ਟੂਕੜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਚਿਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ... ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਦੀ ਮਲਕ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਆਰਤੀ ਸੋਹਿਲਾ ਦੇ ੧੬੯੨ ਬਿ. ਤੋਂ ਪਹ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਹੱਥੀਂ (ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਲਿਖਾਰੀ ਖਿਆਲ ਹਨ) ਪਰਮਾਰਥ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

"ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ।"[12]

[11]ਉਹੀ, ਪੰ. ੭੦੭.
[12]ਉਹੀ, ਪੰ. ੫੮੪.

੩. ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ

੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

ਇਹ ਪੋਥੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇੰਦਰਾਜ ਸਦਨ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੰ. ੬ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਦਨ ਵਾਲਿਆਂ "ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ" ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਹੋਵਾਲ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਬੇਦੀ ਬੰਸ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਹੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ (ਵੇਖੋ ਰਿਸਾਲਾ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ' ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੪)। ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਈ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ 'ਚਿਟ'[1] ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੋਥੀਆਂ ਨਾਲ ੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ। ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ?—ਇਸ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ "ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੀ" ਇਹ ਪੋਥੀ ਕਥਿਤ ਸੰਸਥਾ ਪਾਸ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

ਪੋਥੀ ਸਚਮੁਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖਸਤਾ ਹੈ; ਹੱਥ ਲਾਇਆਂ ਭੁਰ ਭੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਦਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਮੀਨੇਟ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਪਰ "ਤਾ ਤਰਯਾਕ ਅਜ਼ ਇਰਾਕ ਆਵੁਰਦਾ ਸ਼ਵਦ, ਮਾਰ-ਗੁਜ਼ੀਦਹ ਮੁਰਦਾ ਸ਼ਵਦ" ਵਾਲੀ ਕੈਫੀਯਤ ਹੈ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੇਸ ਵਿਚ ਪਈ ਪਈ ਦੇ ਵਾਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ

[1]ਚਿੱਟੇ ਸਫੈਦ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਟੁਕੜੇ ਉਪਰ ਫੌਨਟੇਨ ਪੈੱਨ ਨਾਲ ਨੀਲੀ ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਇਹ ਚਿਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦੀ ਹੈ : "ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਅਮਾਨਤ ਹਨ ਬੇਦੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦਾ (?) ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪੇਟੀ ਵਿਚ ਪਈ ਹੈ ਵਾਪਸ ਦੇਣੀਆਂ ਹਨ ਸਭ" — ਵੀਰ ਸਿੰਘ (੧੦.੧੨.੧੯੪੯)। ਮਗਰੋਂ, ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਸਭ ਪੋਥੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਗਏ—ਵੇਖੋ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, "ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ" 'ਖੋਜ' (ਮਾਰਚ ੧੯੮੦), ਪੰਨਾ ੧੬.

ਮਿਲੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਰਹ ਗਏ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ੈ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਖੋਜ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ।

ਬਾਵਾ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇਰੇ, ਬਾਬਾ ਸਿਰੀਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਉਦੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਪੋਥੀ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਚੌੜਾ ਇਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਤੇ ਉਚਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਆਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਮਿਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ੨੪ ਸੈਂ. ਮੀ. × ੩੩ ਸੈ. ਮੀ. ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ ਲਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹਾਸ਼ੀਆ ਛਡਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਕਈ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਬਾਅਦ ਦੇ, ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ। ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ 'ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ' ਕੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਧੀ ਕੁ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲਿਖਤਾਂ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਤੇ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ—ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ, ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਲਿਖਾਵਟ ਤਾਂ ਦਮਦਮੀ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ, ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਮੇਂ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਣ ਲਈ, ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪੋਥੀ ਦੇ ਕਈ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ, ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਇਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਥੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਸਿਆੜ ਰੂਪ ਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨ ਤਾਂ ਕ੍ਰਮ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਾਲਾ ਹੈ; ਨ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਮੰਗਲ ਨਿਰੂਪਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਗੋਂ (ਅਧਿਕ ਅੰਸ਼ ਵਿਚ) ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸਮੇਂ ਚਲਦੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ; ਨ ਸਾਰੇ ਰਾਗ

ਦਰਜ ਹਨ ਤੇ ਨ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠਲੀ ਸੂਚੀ ਤੇ ਬਾਣੀ-ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ :–

੧. ਸਿਰੀ ਰਾਗ	੭. ਤੁਖਾਰੀ	੧੩. ਗੋਂਡ
੨. ਮਾਝ	੮. ਕਿਦਾਰਾ	੧੪. ਤਿਲੰਗ
੩. ਗਉੜੀ	੯. ਜੈਤਸਰੀ	੧੫. ਬਸੰਤ
੪. ਰਾਮਕਲੀ	੧੦. ਬਿਹਾਗੜਾ	੧੬. ਕਾਨੜਾ
੫. ਆਸਾ	੧੧. ਨਟ ਨਰਾਇਣ	੧੭. ਵਡਹੰਸ
੬. ਮਾਰੂ	੧੨. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	੧੮. ਬਿਭਾਤੀ ਪ੍ਰਭਾਸ

੧੯. ਸੋਰਠਿ (ਅਤੇ) ਵਾਰਾਂ (ਗੂਜਰੀ ਮ: ੩, ਗਉੜੀ, ਮਾਝ, ਬਸੰਤ, ਕਾਨੜਾ, ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫, ਜੈਤਸਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਆਦਿ) । ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਵਖਰੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰਲੀਆਂ ਹਨ ।

ਜੋ ਰਾਗ ਸਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਪਏ (ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੋਣ) ਇਹ ਹਨ :

੨੦. ਧਨਾਸਰੀ	੨੩. ਸਾਰੰਗ	੨੬. ਟੋਡੀ
੨੧. ਸੂਹੀ	੨੪. ਮਲਾਰ	੨੭. ਬੈਰਾੜੀ
੨੨. ਭੈਰਉ	੨੫. ਕਲਿਆਨ	੨੮. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ।

ਦੋ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਅਧੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ । ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਜੋ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਤਕ ਤਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਅਤੇ ਮੰਗਲ-ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੂਪ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਬਦਲ ਗਇਆ ਹੈ । ਫਿਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਾਂ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ, ਮੰਗਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿੱਸੇ ਤਿਤ ਸਮੇਂ ਚਲਦੇ ਨਿਜੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ, ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹਨ । ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਜੋ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ । ਫਲਸ੍ਵਰੂਪ ਭੱਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਜੋ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਬਿਲ ਰੂਪ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇੰਞ ਹੈ :–

ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ (੨੪੩), ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ (੧੩੦), ਸਵੱਯੇ ਮੁਖ ਬਾਕ (੨੦), ਸਵੱਯੇ ਭਟਾਂ ਕੇ (੪੩), ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (੧੫੩), ਸਲੋਕ ਸਹ[illegible] ਕ੍ਰਿਤੀ (੬੭), ਸਲੋਕ ਗਾਥਾ (੨੪), ਚਉਬੋਲੇ (੧੧), ਫੁਨਹੇ (੨੩) ਅਤੇ ਰਾਗਮ[illegible] ਜੋ ਪਤ੍ਰਾ ੯੯੧/ੳ ਉੱਤੇ ਮੁਕਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਧੀ-ਨਿਸ਼ੇਧ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਆਦੇਸ਼ (ਪੰਜ ਕੰਮ ਕਰੈ, ਪੰਜ ਕੰ[illegible] ਕਰੈ, ਆਦਿ) ਵੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ । ਇਹ ਇੱਥੇ "ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦ[illegible] ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ "[illegible] ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕੀ", "ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕਾ ਬੋਲਣਾ', "ਸਾਖੀ ਮਹਲਾ ੫" ਸਿਰ[illegible] ਅਧੀਨ ਆਏ ਹਨ ।[2]

ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਾਲੇ ਦੀ, ਇਕਸਾਰ ਨ[illegible] ਮੁਢਲੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਉਪਰ ਅੰਕ ਖੁਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕ[illegible] ਕੋਨੇ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਅੰਕ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । [illegible] ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਨਵੇਂ ਪਤ੍ਰੇ ਪਾਣ ਜਾਂ ਪਾਟ[illegible] ਪਿੱਛੋਂ ਕਢਨ ਕਾਰਣ ਲਾਣੇ ਪਏ ਲਗਦੇ ਹਨ ।

ਤਤਕਰਾ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੱਧਾ ਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ [illegible] ਵੇਖਾਂਗੇ, ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੯੯੧/ੳ [illegible] ਅੰਕ ਮੁਕ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਪੰਨਾ/ਅ/ ਉੱਤੇ ਜੋ ਖਾਲੀ ਹੈ, ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ [illegible] ਹੋਏ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਪਤ੍ਰਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਲ[illegible] ਹੈ; ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋ[illegible] ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ :–

੧) ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ ੧ (ੳ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ [illegible] ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਮੰਗਲ ਹੈ : "੧ਓ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਿਸਾਦਿ" [ਪਲੇਟ XII, ਚਿਤ੍[illegible] ਇਸ ਦੇ ਅਗੇ "ਸਲੋਕ" ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ, "ਆਦਿ ਸਚੁ . . . ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ । "ਜਪੁ" ਪਦ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ । ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਪੁ ਜ[illegible] ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਇਆ ਤਾਂ ਇਹ "ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । [illegible] ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੌੜਤਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ 'ਵਿਲਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕਿਤ ਬੀੜ[illegible]

[2] ਦੇਖੋ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ,' ਪੰਨਾ ੨੮੬ (ਬੀੜ ਕਟੀ ਕ੍ਰਮ) ੨੯੦, (ਬੀੜ [illegible] ਕੇ ਪੰਨਾ ੩੭੩-੭੪, ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭਾਟੀਆ, 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਹੈਂ' ਪੋਥੀਆਂ ਪੰਨਾ ੧੩-੨੦.

ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਵਕਤ ਚਲਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਨਿਠ ਕੇ ਮੇਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਪਾਠ-ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਕੁ ਜੋ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਨੋਟ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕੇ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ :—

ਜਪੁ ਦੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਤੁਕ ਨੰਬਰ	ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ	ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਾਠ
੨.੧	ਹੁਕਮੀ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ	ਹੋਵਨਿ
੨.੨	ਹੁਕਮੀ ਹੋਏ ਜੀਅ	ਹੋਵਨਿ
੨.੬	ਹਉਮੈ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ	ਹਉਮੈ ਕਹੈ
੩.੬	ਜੀਅ ਲਏ ਫਿਰਿ ਦੇਇ	ਲੈ ਫਿਰ ਦੇਹ
੩.੯	ਕਥਨੀ ਕਥਾ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟ	ਕਥਨਾ ਕਥੀ
੩.੧੦	ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਹੀ ਕੋਟ	ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ
੪.੪	ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ	ਮੁਹੌ
੧੬.੭	ਧਉਲ ਧਰਮ ਦੈਆ ਕਾ ਪੂਤ	ਧੌਲ ਧਰਮੁ ਦਇਆ
੧੬.੧੮	ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕਉਣ ਕੂਤ	ਕੌਣ ਕੂਤ
੧੭.੭	ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੂਹਿ ਭਖਹਿ ਸਾਰ	ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ
੨੦.੪	ਦੇ ਸਬੂਣੀ ਲਈਐ ਉਹ ਧੋਇ	ਸਬੂਣ ਲਈਐ
੨੪.੫	ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੇਤਾ ਆਕਾਰ	ਕੀਤਾ
੩੨.੧	ਇਕਦੂ ਜੀਭਹੁ ਲਖ ਹੋਹਿ	ਜੀਭੌ
	ਲਖੀਹੁ ਲਖ ਬੀਸ	ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ
ਸਲੋਕ	ਪਉਣ ਗੁਰੂ	ਪਵਨ ਗੁਰੂ
ਸਲੋਕ	ਥਲੋ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ	ਗਏ ਮਸਕਤਿ

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਜਾਣੇ ਹੀਣੇ ਹੈ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਉਕਾਈ ਕਰਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਕ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ → ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਕਥਿਤ 'ਜਪੁ' ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪਾਠ ਵਾਲੇ 'ਜਪੁ' ਵੀ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਸਨ। ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ" ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਆਪ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਵੀ ਪਾਠ ਚਾਹ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਹਥਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ 'ਜਪੁ' ਵਿਚ ਕੰਨੇ ਲਈ ਗੋਲ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਧੀ ਡੰਡੀ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ (ਬਿੰਦੀ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਕਤਾ ਅੱਖਰ ਨਾਲ /ਓ/ ਲਾ ਕੇ ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਲੈਣੀ ਪੁਰਾਣੀ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ, ਦੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

੨. ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਨ "ਸੋਦਰ" ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਨ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ। ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਸੋ ਪੁਰਖੁ (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਦੇ ਦਰਜ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਝ ਤਾਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ "ਸੋਦਰੁ" ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਹ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਹਰਾਸ ਵਜੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਅਗੇ ਪਤ੍ਰਾ ੧੦ ਤੋਂ ੧੩ ਤਕ ਖਾਲੀ ਹਨ।

੩. ਪਤ੍ਰਾ ੧੪ ਉਪਰ ਬੜੀ ਮੋਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਸਫੇਦ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖਿਆ "ਗ ਰ ਹ ਖ ਗ" ਚਮੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। [ਪਲੇਟ XIII, ਚਿਤ੍ਰ ੧੦] ਇਹ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਗੁਰੂ ਰਖੇਗਾ" ਇਹ ਇਥੇ ਤਬੱਰੁਕ ਵਜੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਲਾਇਆ ਗਇਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਅਸੀਸ ਇਹ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਅਕਸਰ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਕੇ ਡਰੌਲੀ ਜਿਹੜੇ ਹੁਕਮ-ਨਾਮੇ ਪਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਉਪਰ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹੋ ਅਸੀਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

੪. ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਪਹਲਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਹੁਣ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਦੀ ਭੰਨ ਤੋੜ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੂਪ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

ਗੁਰੂ ਸਤਿ	ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ
੧ ਗੁਰੂ ਸਤਿ	੧ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ੳ ਗੁਰੂ ਸਤਿ	੧ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
੧ੳ ਗੁਰੂ ਸਤਿ	
ਗੁਰੂ ਸਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ	੧ੳ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਿਸਾਦਿ

"ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਤੇ "ਗੁਰੂ ਸਤਿ" ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਲਤਾ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਗਿਣ ਕਣ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਹ ਕਹਣ ਵਿਚ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਿ "ਗੁਰੂ ਸਤਿ" ਦੀ ਵਾਰੰਵਾਰਤਾ ਕੋਈ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੰਗਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਢੰਗ ਸੀ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕੋਲਬਰੁਕ ਵਾਲੀ ਅਥਵਾ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਭਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੫. ਬਾਣੀ ਰਚੈਤਾ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ "ਮਹਲੁ" ਪਦ ਨਾਲ ਅੰਕ ਲਿਖ ਕੇ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ

"ਮਹਲਾ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ "ਮਹਲੁ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੀਤਿ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ "ਮਹਲੁ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਅੰਕਿਤ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਲਗਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਕਾਰਣ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪਖ ਤੋਂ ਇਹ ਪੋਥੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਚਲੀ "ਮਹਲਾ" ਵਰਤਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ, ਦੋਹਾਂ, ਦੀ ਧਾਰਣੀ ਹੈ।

੬. ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਰਹਾਉ ਪਦ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ ੧ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਾਝ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮੇਰਾ ਮਨ ਲੋਚੈ" ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ "ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ" ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰ ਆਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਹਰ ਪਦ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛਪੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੭. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਦਿਸ ਆਈ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧, ੨, ੩ ਨਾਲ . . . , ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ੬ (ਛੇ) ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ "ਛਕਾ ੧" ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਗਿਣਤੀ ਮੁੜ ੧, ੨, ੩ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਛੇ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋੜ ਵਜੋਂ "ਛਕੇ ੨" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਅਦ ਛਕਾ-ਅੰਕ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਛਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਛਕੇ ੧੬" ਆਇਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਚਉਪਦੇ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੬ × ੬ + ੩ = ੯੯ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰੀਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਵੀ ਛਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸਿਰੀਰਾਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਗ ਮਾਝ ਤੇ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਗਤਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਮਹਲਾ ੫ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਵਧਦੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਵੀ ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ [ਪਲੇਟ XIV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੧]। ਛਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਾਢ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇੰਵ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਰੀਤਿ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਹੁੰਦੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜੋੜ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਢੰਗ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਛਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਲੈ ਲਇਆ। ਛਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹ

ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਇਕ ਮੁਢਲੇ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰ ਹੋਰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

੮. ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਨਿਪਟ "੧ਓ ਸ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ "੧ਓ" ਨੂੰ ਹੜਤਾਲ ਕੇ ਉ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੰਤਲਾ ਹਿੱਸਾ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਤੇ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੱਥ ਆਉਣ ਕਾਰਣ ਪਿੱਛੇ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਹੈ ਅੱਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ "ਆਪਹਿ ਕਰਾਇਆ ਆਪੇ ਕਰਨੈ ਜੋਗ"। "ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ" ਵਾਲਾ ਸਲੋ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਮੁਢ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੯. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੇ ਮਗਰ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਤਰਤੀਬ 'ਸੋਦਰੁ', 'ਸੁਣ ਵਡਾ', 'ਆਖ ਜਿ ਦਰ ਮਾਂਗਤਿ', ਫਿਰ 'ਤਾਲ ਮਦੀਰੇ' ਆਦਿ ਠੀਕ ਹੈ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ" ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ।

ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਨਾਲ, ਜੋ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਧੁਨੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ, ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮ ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਤੇ ਕਾਨੜੇ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ ਵੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ ਰਾਗ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਬਿਰਾਹਮ ਧੁਨੀ" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ. "ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਕੀ ਧੁਨੀ"। ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ; ' ਪੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਧੁਨੀ"।

੧੦. ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧ ਕੀਚੈ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੧. ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ, "ਮੋਰੀ ਰੁਣ ਝੁਣ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ–

ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਭਾਣੀ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਈ ਨਾਨਕ ਸੰਗ ਸਮਾਣਾ ॥

ਜੋ ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਚਿਤ 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' ਦੇ ਪੋਥੀ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ।

੧੨. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਧਿਓ ਮਾਈ" ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਪਿਛਲੇਰੇ ਕਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰੋਚਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ "ਮਾਰੂ ਮੁਕਾ" ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਅੰਤ ਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਚਰਨ ਕਮਲ ਹਿਰਦੈ ਨਿਤ ਧਾਰ" ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਚਿਆ ਗਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵੀ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗ ਬਸੰਤੁ ਨਾਲ "ਹਿੰਡੋਲ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ" ਅਤੇ ਇਕਤੁੱਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ", ਦੋਵੇਂ, ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਕੁਝ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ "ਭੇਟ ਪਹਲੀ", "ਭੇਟ ੪", "ਭੇਟ ੬" ਪਦ ਆਏ ਹਨ। "ਭੇਟ" ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਲਈ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਭਜਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਦ ਹੈ। ਉਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਇਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੧੪. ਪਾਠ-ਭੇਦ ਕਈ ਬੜੇ ਰੋਚਕ ਹਨ। ਕੁਝ ਉਪਰ "ਜਪੁ" ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਹੋਰ, ਜੋ ਤਰਦੀ ਤਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :

ਪੋਥੀ ਵਿਚਲਾ ਪਾਠ	ਛਾਪੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਭੇਦ
ੳ) ਸਬਦ ਰੰਗਾਏ ਹੁਕਮਿ ਬੁਝਾਏ ॥	ਸਬਾਦਿ (ਪੰ. ੧੦੯)
ਸਚੀ ਸੇਵਾ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ ॥	ਦਰਗਹ ਹੈ ,,
(ਅ) ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਕਹੈ ਬੇਨੰਤੀ ਜੀਉ ਸਚੁ ਮਿਲੈ ਗੁਣ ਗਾਵਣਿਆ ॥	ਬੇਨਤੀ (ਪੰ. ੧੦੯)
(ੲ) ਇਕ ਅਰਜ ਗੁਫਤਮ ਪੇਸਿ ਤੋ	ਪਾਕ (ਪੰ. ੭੨੧)
(ਸ) ਜਿਸੁ ਥਾ ਕਣਕਿ ਜਿਨਿ ਰਾਖਿਆ ਤਿਸੁ ਤਿਲੁ ਨ ਬਿਸਾਰਿ ॥	ਥਾਨਹੁ ਜਿਨਿ ਰਖਿਆ (ਪੰ. ੭੦੬)

ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਦੁਕੱਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ; /ਣ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਨ/ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ /ਨ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਣ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵੀ ਉੱਘੇ ਹਨ : ਭਾਖਾਈ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ "ਅੰਮ੍ਰਿਤ" ਨੂੰ "ਅੰਬ੍ਰਿਤ", "ਵਿਸਾਰਿ" ਨੂੰ "ਬਿਸਾਰ", "ਆਗੈ" ਨੂੰ "ਅੱਗੈ", "ਸਿਫ਼ਤ", ਨੂੰ "ਸਿਪਤ", ਆਦਿ ਲਿਖਣ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਰਤਿਤ੍ਵ ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।

੧੫. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ, ਛਡੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ।

੧੬. ਸਿਰਲੇਖ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਕ ਭੇਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਗੇ ਹੋਏ। ਕਿਧਰੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ "ਮਹਲੁ" ਪਹਿਲਾ (ਜਾਂ ੧) ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲੁ" ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਉਸ "ਮਹਲੁ" ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਇਆ, ਉਹ ਉਸ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਕਿਰਿਆ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਉਦੋਂ ਹੀ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ, ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ।

੧੭. ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਭੇਦ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦਰਜ ਹਨ; ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਵੰਨਗੀ (ਚਉਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ, ਆਦਿ) ਸਭ ਥਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਉਪਦੇ ਇੰਞ ਹੀ, ਬਿਨਾ ਸੂਚਨਾ ਦੇ, ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਨਾਲ "ਹਿੰਡੋਲ" ਪਦ ਦਾ ਲਗਪਗ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਗਉੜੀ ਵੀ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਭੇਦਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ। ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ "ਚਉਪਦੇ", "ਘਰੁ" ਆਦਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਬਾਣੀ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ :

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲੁ ਪਹਿਲਾ
ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧
ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲੁ ੧
ਰਾਗ ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ॥
ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲੁ ਪਹਿਲਾ ॥੧॥
ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ॥ਮਹਲਾ ੫॥
ਰਾਗ ਜੈਤਸਿਰੀ ਘਰੁ ੧ ਮਹਲਾ ੪
ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧
ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ॥ ਮਹਲੁ ੧॥ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ॥
ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲਿ ॥
ਰਾਗ ਕਿਦਾਰਾ ਮਹਲਾ ੪

੪. ਬੀੜ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ

(ਸਮਾਂ : ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)

ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।[1] ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬੀੜ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਸੈਦਪੁਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਾਵਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਉਜੜੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨਾਲ ਪਹਾੜਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪਹੁੰਚੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋੜ ਆਰਾਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਬਲਾਕ XV, ਮਕਾਨ ਨੰ. ੮੬੪੫, ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਲ ੧੯੫੮-੫੯ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਨੰਬਰ ੮੩੧੫, ਗਲੀ ਨੰਬਰ ੫, ਮੁਲਤਾਨੀ ਟਾਂਡਾ (ਨਿਕਟ ਐਨਥੋਨੀ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਨੰਦ ਰਾਣੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਓਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਥੋੜੀ ਜਿੰਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰ ਸਕੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਥਹੁ ਪਤਾ ਇਸ ਵਕਤ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸ. ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਫਿਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਹਨ।[2]

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ : ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਮਾਈ ਵੀਰੋ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਪੱਥਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿਖ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਉਸਮਾਨ ਖਟੜ ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਿ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਮਾਨ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਆਪ ਦਸਤਖਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ।

[1] ਦੇਖੋ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰ. ੨੦੫-੨੧੫.

[2] ਸਾਲ ੧੯੭੬ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁੜ ਵਾਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ (ਸ਼ਾਇਦ ਬਕਰ ਮੰਡੀ) ਜਾ ਵਸੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਫ਼ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋ... ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ ਪਤ੍ਰੇ ੧੭੦੫ ਹਨ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਮੋਟਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਪਤਲਾ; ਕਿਧਰੇ ਚਿੱਟਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ। ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਹੈ; ਕਿਧਰੇ ਕ ਹੈ ਕਿਧਰੇ ਬਾਰੀਕ। ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੀ ਨਹੀਂ। ਪਤ੍ਰੇ ਵੀ ਕੋਰੇ ਛਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਾਸ਼ੀਆ ਵੀ ਅਨੇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵਾਂ ਲੱਗਾ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਭਾਗ ਨੇ ਮਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਅੰਨਮਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕ੍ਰਿਤ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਆਤਮ ਪ੍ਰਬੋਧਨ ਨਿਰੰਤ੍ਰ ਕਥਾ', ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਸਤੋਤਰ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰਯ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ, ਜੁਗਾਵਲੀ, ਆਦਿ। ਇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬਰਾਬਰ ਰਖ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ[3] ਤਾਂ ਵੀ, ਆਪਣ ਪਖੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਾਰਣ ਜੋ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਤੇ ਸੁਟ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੰਮ ਦੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਬੱਧੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਬਾਣੀ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਏ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਲਿਖੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੰ ਖਾਤਰ ਜਿਲਦ ਅੰਦਰ ਟਾਂਕ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ : ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਤੋਂ ਲੈ ੧੭੦੧ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਦਸਵੇ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਛੇਵੇਂ, ਸਤਵੇਂ, ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ[4] ਇਸ ਦੇ ਛੇਵੀਂ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਾ ਕਾਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਤਰਤੀਬ : ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਬੜੀ ਦੁਖਲੀ ਹੈ, ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

[3] ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ, ਪੰਨਾ ੨੦੭.

[4] ਵੇਖੋ ੧੩੩੧ ਦਾ ਮਰਕਲਾ ਅੰਕਹੀਨ ਪਤ੍ਰਾ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ... ਪਤ੍ਰਾ ਨੰਬਰ ੧੩੩੨ ਅਤੇ ੧੩੩੫ (ਛੇਵੇਂ, ਸਤਵੇਂ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਲਈ)।। ਨਾਲ ਉਤਾਰੇ ਵਾਲੇ ਰੂਪਾਂ ਲਈ ਦੇਖੋ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੨੦੮ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ।

ਵਰਤਦਿਆਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਿਵੇਂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ (੧੩੬), ਮਾਝ (੧੦੦), ਗਉੜੀ (੨੮੧), ਆਸਾ (੨੧੪), ਬਿਲਾਵਲ (੪੫), ਗੌਂਡ (੨੮), ਰਾਮਕਲੀ (੧੧੧), ਸੂਹੀ (੧੦੦), ਬਿਲਾਵਲ (ਫੇਰ) (੧੧੦), ਆਸਾ (ਫੇਰ) (੧੮੬), ਗੂਜਰੀ (੬੧), ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ (੪੦), ਸੂਹੀ (ਫੇਰ) (੩੦), ਮਾਰੂ (੧੪੨), ਕਿਦਾਰਾ (੧੯), ਤੁਖਾਰੀ (੧੧), ਧਨਾਸਰੀ (੯੬), ਟੋਡੀ (੩੩), ਬੈਰਾੜੀ (੭), ਭੀਮ ਪਲਾਸੀ(੬), ਜੈਤਸਰੀ (੨੦), ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ [ਦੇ ਮੂਹੋਂ] ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ।[5] ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ (੧੬), ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠ(੧) ਬਸੰਤ (੧), ਤਿਲੰਗ (੨੩), ਮਾਲੀਗੌੜਾ (੧੪), ਭੈਰੋ (੯੯), ਬਸੰਤ (ਫੇਰ) (੬੯), ਸੋਰਠ (ਫੇਰ) (੧੩੭), ਬਿਹਾਗੜਾ (੧੬), ਸਾਰੰਗ(੧੬੫), ਕਾਨੜਾ(੭੦), ਕਲਿਆਨ (੨੪), ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ (੨੫), ਵਡਹੰਸ (੫੨) ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ (੫੯) ਚਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ (੨੧੪), ਸਲੋਕ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਕੇ (੧੪੦) ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ (੨੬੯), ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਸੁਖਮਨੀ, ਮਾਲਕੌਂਸ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਰਜ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜੁਮਲਾ (੨੨), ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਤਤਕਰਾ, ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ (੨੭ ਧਿਆਇ), ਸਵਈਏ (੨੦), ਸਲੋਕ ਸਹਸ-ਕ੍ਰਿਤੀ (੬੯), ਗਾਥਾ (੨੪), ਫੁਨਹੇ (੨੩) ਤੇ ਚਉਬੋਲੇ (੫) ਹਨ ਤੇ ਛਤਨਮਾਲਾ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।[6]

੬. ਉਪਰਲਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਿਆਰ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕੇਵਲ ੧੬ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੈ ਨਿਰਿਆਸੂ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਇਕਤ੍ਰ

[5]ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੦੮ ਉਤੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ "੩੮੩ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਆਂ' ਹੋਣ ਦੀ ਜੋ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਉਕਾਈ ਖਾ ਗਏ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ "ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ" ਅਰਥਾਤ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤੀ ੩੮੩ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਸ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਸਦੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਓਸ ਵਰਕ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚਲੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਹੀ ੧੩ ਬਚਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੂਹੋਂ' ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੨੪)

[6]ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਸਾਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੧੨ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਫੁਟਨੋਟ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ "ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ" ਤੋਂ ਲਈ ਹੈ।

ਕਰਦੇ ਰਹੇ; ਇਹ ਵਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਮੂਹਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

੧. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ 'ਟਿੱਕੇ ਕੀ ਵਾਰ' ਜੋ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸੱਤੇ ਡੂਮ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਆਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਚੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ :

ਪੰਚਾਇਣਿ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਬਾਦਿ ਛੇਵੋਂ ਕੀਉਨ ਨਿਵਾਸ ॥
ਉਤਰਿਆ ਉਤਾਰ ਲੈ ਬਾਲ ਰੂਪੀ ਸਭ ਗੁਣ ਤਾਸੁ ॥
ਪਿਛੈ ਕੁਦਰਤਿ ਘਤੀਉਨਿ ਧਰਿ ਤਕ ਤੋਲਿਓਨ ਆਕਾਸ ॥
ਦਿਨਸ ਚੜਾਇਉਨੁ ਰਾਤਿ ਘਤਿ ਕੁਦਰਤ ਕੀਉਨ ਪ੍ਰਗਾਸ ॥
ਆਇ ਵਾਉ ਨ ਡੋਲਦੀ ਪਰਬਤ ਜਿਉ ਕਉਲਾਸੁ ॥
ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੂੰ ਰਾਮਦਾਸ ॥
ਪੰਚਾਇਣ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਬਾਦਿ ਛੇਵੀ ਕੀਉਨ ਨਿਵਾਸ ॥੯॥

ਅੰਬਰ ਧਰਤਿ ਵਿਛੋੜਿਉਨ ਵਿਣ ਥੰਮਾ ਗਗਨ ਖਲੋਆ ॥
ਬਾਬੇ ਤੂੰ ਵਡਿਆਇਉਨ, ਸੁਵੰਨੀ ਖਿਵੈ ਚੰਦੋਇਆ ॥
ਚਉਦਹਿ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਉਨ ਕਲਿ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਹੋਆ ॥
ਅਗੋ ਡਬੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਮੇਦਨੀ ਤੂੰ ਹਥੀ ਆਪ ਖਲੋਆ ॥
ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਭੀ ਆਪ ਖਲੋਆ ॥
ਪੰਚਾਇਣ ਆਪੇ ਵਰਤਿਆ ਛਿਆ ਪੁਰਖ ਭੀ ਆਪੇ ਹੋਆ ॥੧੦॥[7]

ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪਖੋਂ ਦੋਵੇਂ ਪਉੜੀਆਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਹਰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿੱਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਨੇ ਲਿਖ ਲਈਆਂ।

੨. ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ" ਦੀਆਂ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਹੀਆਂ ਹੇਠ ਲਕੀਰੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ :

ਬਿਖੈ ਬਾਚੂ ਹਰਿ ਰਾਚੁ ਸਮਝੁ ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ,
ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ ॥
ਨਿਰਭੈ ਹੋਇ ਨ ਹਰਿ ਭਜੇ ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ,
ਗਹਿਓ ਨ ਰਾਮ ਜਹਾਜੁ ॥

[7]ਦੇਖੋ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ੨੧੪.

੩. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, "ਗਹਰੀ ਕਰਕੇ ਨੀਵ ਖੁਦਾਈ", ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਇੱਥੇ ਪਾਠ "ਡੂੰਘੀ ਕਰਕੇ ਨੀਵ ਖੁਦਾਈ" ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ।

੪. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਪਾਠ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੀ ਠੀਕ ਮਿਲਿਆ ਹੈ :

ਸਭ ਪਵੈ ਪੈਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇਰੀ
ਜਿਥੈ ਗੁਰੂ ਆਪ ਰਖਾਇਆ ॥
ਕੋਈ ਕਰਿ ਬਖੀਲੀ ਨਿਵੈ ਨਾਹੀ
ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਣ ਨਿਵਾਇਆ ॥

੫. 'ਸ੍ਰੀ ਸੰਕਰਾਚਾਰਯ ਵਿਰਚਿਤ ਸ਼ਬਦੀ ਸਤੋਤ੍ਰ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੰਗਾਦਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੰਮਤ ੧੬੯੩ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ।* ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

*ਉਹੀ, ਪੰ. ੨੦੯.

੫. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ
(ਸਮਾਂ : ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ)

ਇਹ ਬੜੀ ਵਿਲੱਖਣ ਬੀੜ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯ੍
ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ, ਐਕਸੇਸ਼ਨ ਨੰ. ਐਮ-ਐਸ. ੧੨੪੫ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ
ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ੧
ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਵਿਕ੍ਰੇਤਾ ਮੈਸਰਜ਼ ਹਰ
ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਇਸ ਪੱਖ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਣ ਦ
ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਆਕਾਰ : ਬੀੜ ੧੭ ਸ.ਮ. × ੨੭ ਸ.ਮ. (ਲਿਖਤ ੧੪ ਸ.ਮ.
ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਿਆਂ ਉਤੇ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਨੁਹਾਰ ਇਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ। ਕਹਣ
ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੇਂਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉੱਚਾਈ ਲੰਮੀ ਹੈ। ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ, ਦੋ
ਉੱਤੇ ਛੇ ਸਤ ਬਾਰੀਕ ਰੰਗਦਾਰ ਲਕੀਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟੀ ਸੁਨਹਰੀ ਲਕੀਰ ਨਾਲ
ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪਤੇ ਦੇ ਆ
ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ, ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਲ ਪਤ੍ਰੇ ੧੨੬੭ ਹਨ। ਇੰਞ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ
ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ /ੳ/ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ, ਜੋ ਖੁਲ੍ਹੀ ਬੀੜ
ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ /ਅ/ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿ ਪੰਨਾ ੧੯ ਪ
ਪਾਲ ਵਿਚ ੯ ਤੋਂ ੧੩ ਤਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਜਿਲਦ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਦੋਬਾਰਾ ਬ
ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਟੁੱਟੀ ਭੱਜੀ ਹੈ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿ.

ਤਤਕਰਾ : ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਜਪੁ' ਪਤ੍ਰਾ ੨੭ /ਅ/ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ
੨੬ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਤਤਕਰੇ ਲਈ ਛੱਡੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ,
ਤਤਕਰਾ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ
ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਮਹੂਰਤੀ ਸ਼ਲੋਕ : ਇਸ ਵਕਤ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਲੇ, ਅੰਕਹੀਣ ਪਤ੍ਰੇ
ਪਾਸੇ ਇਕ ਅਧੂਰੀ ਜੇਹੀ ਪਰ ਰੰਗੀਨ ਬੇਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੋਥੀ ਦੀ ਲੈ ਕੇ
ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ, ਪੰਨਾ ਖ਼ਾਲੀ ਤੇ ਅੰਕਹੀਣ ਹੈ। ਉ
ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਅਸ਼ਟਭੁਜੀ ਫੁੱਲ, ਛੋਹਾਂ ਨੁਕਰਾਂ ਤੇ ਬਣੀ ਵੇਲ

ਬਰੰਗੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ, ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਹੇਠਾਂ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ, ਬਣੀ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰੰਗੀਨ ਵੇਲ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ, ਕਿਸੇ ਬਹੁਰਗ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਬਿਹਾਗੜੇ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ, ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ, ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੇਵਹਿ ਸਦਾ ਸਾਚਾ, ਅਨਦਿਨੁ ਸਹਜਿ ਪਿਆਰਿ ॥
ਸਦਾ ਅਨੰਦਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਸਾਚੇ, ਅਰਧਿ ਉਰਧਿ ਉਰਧਾਰਿ ॥
ਅੰਤਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਵਸਿਆ ਸਾਚਾ ਧੁਰ ਕਰਮ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤਾਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਆਪਿ ਮਿਲਾਇਅਨੁ ਆਪੇ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥[1]

ਨੀਸਾਣ : ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਇਸ ਮਹੂਰਤੀ ਸਲੋਕ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ ਮਗਰਲਾ ਪੰਨਾ ਫਿਰ ਖ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ (ਪਲੇਟ XV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੨) ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਲਗੀ ਬੜੀ ਚੌੜੀ ਰੰਗੀਨ ਵੇਲ ਨਾਲ ਸੱਜਾ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਚਮੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਨੀਸਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਚਮੋੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆਂ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਵੀ ਅੰਕਹੀਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫ਼ੌਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਅਗਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਤੇ ਅੰਕ ੧੫ ਛੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਕ ਪੋਥੀ ਦੀ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦ ਕਰਾਣ ਸਮੇਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਛਾਪਿਆ ਗਇਆ ਜਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਦਾ ਪੱਤ੍ਰਾ ਨੰਬਰ ੫੨੨ ਹੈ, ਜੋ ਦੋਬਾਰਾ ਜਿਲਦ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਲਗਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ[2] ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਜਿਲਦ ਬੰਧਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਆਸ ਹੈ ਇਹ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਪਤ੍ਰੇ (ਨੰਬਰ ੧੬, ੧੭, ੧੮, ੧੯ ਤੇ ੨੦) ਗੁੰਮ ਹਨ। ਅੱਗੇ ੨੧, ੨੨, ੨੫ ਤੇ ੨੬ਵੇਂ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਪਤ੍ਰੇ ਖ਼ਾਲੀ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਕ ੨੩ ਤੇ ੨੪ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪਤ੍ਰੇ ਫਿਰ ਗੁੰਮ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ : ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ ੧੭ /ਅ/ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾ ੧ਓ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ

[1] ਨੀਸਾਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਇਹ ਸਲੋਕ ਲਗੀ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਪੰਨਾ 551 ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਭੇਦ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਇਕ ਵਿਆਪਕ ਗੁਣ ਹੈ।

[2] ਇਹ ਬੀੜ ਕਾਫ਼ੀ ਖ਼ਸਤਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਤਿ ਦੁਰਲਭ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਹਨ।

ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ, ਤਿੰਨ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ। ਇਸ ਵਿਚ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਇਹੀ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਗਉੜੀ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸਮਾਪਤੇ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰ, ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦਾ ਛੋਟਾ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਥੇ ਵੀ 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਪੁ : ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਗਿਆ, ਜਪੁ ॥ ਮਹਲ਼ ॥੧॥, ਨਵੇਕਲੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਪੁ ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ, 'ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ", ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਉੜੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਸ਼ਲੋਕ "ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥" ਨਹੀਂ ਹੈ (ਪਲੇਟ XVI, ਚਿਤ੍ਰ ੧੩)। ਇਹ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਬੜੀ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾਰਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ 'ਸਚੁ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਭ ਥਾਂ 'ਸਤਿ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਤਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੱਚ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਲੋਕ ਠੀਕ ਪਹਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੁੜਿਆ ਇਹ ਜਪੁ ਨਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਏ ਗਏ। ਜਪੁ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ, ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ ਦੇ ਰਚੈਤਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ "ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਰ" ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨਕਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜੇਹੇ ਰੂਪ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਸਲੋਕ ਹਾਲੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਅਕਸਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਉੱਲੇਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੋਥੀ ਵਿਚ 'ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ . . . ਕਾ ਨਕਲ' ਹੈ,। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦਸਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਪੁ ਦੇ ਨਾਲ ਜਪੁ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਠ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਨਕਲ ਕਰਵਾਏ ਪਾਠ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਾਲਾ ਪਾਠ, ਨਿਸੰਦੇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲਿਆਂ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ,

ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪਾਠ ਨਾਲ ਚੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੈਰ, ਇਸ ਪਾਸੇ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਫਿਰ ਆਵਾਂਗੇ। ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਪਦ "ਮਹਲਾ" ਨਹੀਂ "ਮਹਲੁ" ਆਇਆਂ, ਜੋ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਇਸ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਮੇਲਾਨ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਤੇ ਬੜੇ ਅਦਭੁਤ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਵਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਹਨ; ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪਾਠ ਭੇਦ ਵੇਖੋ :—

ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਾਠ	ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ
੧. ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ	੧. ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ
੨. ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤਾਂ	੨. ਸਹੰਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਨਿ ਤਾ
੩. ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ	੩. ਕਿਉ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਉ
੪. ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ	੪. ਹੁਕਮੀ ਹੋਆ ਆਕਾਰ
੫. ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ	੫. ਹੁਕਮੀ ਹੋਏ ਜੀਅ
੬. ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ	੬. ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਚ ਨਾਉਂ
੭. ਮੁਹੌਂ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ	੭. ਮੁਹਹੁ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ
੮. ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ	੮. ਗੁਰ ਈਸਰ ਗੁਰ ਗੋਰਖ ਬ੍ਰਹਮਾ
੯. ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ	੯. ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿਆ ਨਾਇ ਕਰੀ
੧੦. ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾਂ	੧੦. ਜੇਤੀ ਸਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ਦੇਖਾ
੧੧. ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ	੧੧. ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿਆ ਮਿਲੈ
੧੨. ਮਤ ਵਿਚ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ	੧੨. ਮਿਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ
੧੩. ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ...ਚੰਗੀ ਦੰਸ ਧਰੇ	੧੩. ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੋਇ...ਚੰਗੀ ਦੰਸ ਧਰੇਇ
੧੪. ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ	੧੪. ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਮ੍ਰਤਿ ਵੇਦ
੧੫. ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਏ	੧੫. ਜੇ ਕੋ ਕਹੇ ਪਾਛੈ ਪਛੁਤਾਇ
੧੬. ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮੰਨੈ...ਮੰਨੈ... (ਸਭ ਥਾਂ ਮੰਨੈ ਹੈ)	੧੬. ਮੰਨਿਐ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ...ਮਨਿਐ... ਮਨਿਐ...(ਸਭ ਥਾਂ ਮਨਿਐ ਹੈ)
੧੭. ਧੌਲ ਧਰਮ ਦਇਆ ਕਾ	੧੭. ਧਉਲ ਧਰਮੁ ਦੈਆ ਕਾ
੧੮. ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ	੧੮. ਸਭਨਾ ਲੇਖੰ ਵੁੜੀ ਕਲਾਵ
੧੯. ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ	੧੯. ਲੇਖਾ ਲਿਖੀਐ ਕੇਤਾ ਹੋਇ
੨੦. ਅਸੰਖ ਜਪੁ ਅਸੰਖ ਭਾਉ... ਅਸੰਖ ਤਪ ਤਾਉ	੨੦. ਅਸੰਖ ਜਪੁ ਅਸੰਖ ਭਾਵ...ਤਾਵ

੨੧. ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ	੨੧. ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹਿ ਭਖਹਿ
੨੨. ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ	੨੨. ਹਉ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏ
੨੩. ਦੇ ਸਾਬੂਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ	੨੩. ਦੇ ਸਾਬੂਣੁ ਲੀਜੈ ਓਹ ਧੋ
੨੪. ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ	੨੪. ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬ੍
੨੫. ਕਵਣ ਸਿ ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਕਵਣ... ਕਵਣ...ਕਵਣ...ਕਵਣ	੨੫. ਕਉਣੁ ਸਿ ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਕਉ ਕਉਣੁ...ਕਉਣੁ...ਕਉ
੨੬. ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਲਾਹੀ ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ	੨੬. ਕਿਉ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਉ ਸ ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਉ ਜਾਣਾ
੨੭. ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸਲੂ ਇਕ ਧਾਤੁ	੨੭. ਸਹੰਸ ਅਠਾਰਹ ਪੜਨਿ ਅਸੁ ਰੇਮੁ ਇਕ ਧਾਤੁ
੨੮. ਅੰਤ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤ	੨੮. ਅੰਤ ਨ ਸਿਪਤੀ ਕਹਣਿ
੨੯. ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰ	੨੯. ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੇਤਾ ਆਕ
੩੦. ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ	੩੦. ਆਸਣੁ ਲੋਅ ਲੋਅ ਭੰਡਾਰ
੩੧. ਇਕਦੂ ਜੀਭੌ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ	੩੧. ਇਕਦੂ ਜੀਭਹੁ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਬੀਸ
੩੨. ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ	੩੨. ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਉ ਮੁਨਿ
੩੩. ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ	੩੩. ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾਂ ਕਥਨੁ
੩੪. ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ	੩੪. ਪਉਣ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ
੩੫. ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ	੩੫. ਹੋਰ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਦੇਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ /ੳ/ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ /ੳ/ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਭ ਥਾਂ /ੳ/ ਦੀ ਥਾਂ /ੳ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਭਰ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਙ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਤੋਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕੋਟੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ ਉਪਜੇ ਪਾ ਹੈ (Colloquial Variations) ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ 'ਉਤ 'ਉਤਰੈ', 'ਕਿਵ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਕਿਉ', 'ਨਾਇ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਾਉਂ', 'ਵੇਖਾਂ' ਦੀ

'ਕਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕਿਆ', 'ਕਰਣ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਕੈਣ' 'ਜਿਣਤੀ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਜਿਪਤੀ' ਤੇ 'ਪਰਣ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਪਉਣ' ਹਨ।

ਦੂਜੀ ਕੋਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਲਿਖਤ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ 'ਮਤ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਿਤਿ', 'ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾਂ ਅਸਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਸਹੰਸ ਅਠਾਰਹ ਪਰਨਿ ਕਤੇਬਾਂ ਅਸੁ ਰੰਮ ਇਕ ਧਾਤੁ' ਹਨ, ਪਰ ਤਾਂ ਜੇ ਤੁਕ ਦੇ ਪਹਲੇ ਅੱਧ ਦਾ ਅਰਥ 'ਮੂਲੋਂ (ਅਸਲੋਂ) ਇਕ ਤੱਤ' (ਧਾਤੁ) ਕਰੀਏ। 'ਕੇਤਾ ਆਕਾਰ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਕੇਤਾ ਆਕਾਰ' ਵੀ ਇਸੇ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਕੋਟੀ ਪਾਠ-ਭਦਾਂ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ 'ਦੇ ਸਾਬੂਣ ਲਈਐ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਦੇ ਸਾਬੂਣ ਲੀਚੈ' ਆਇਆ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਕੋਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਕਾਰਣ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਵਧਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ' ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 'ਹਉ ਵਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਏਕ ਵਾਰ' ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ 'ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਹੋਰ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ' ਹੈ। ਇਹ ਇਸੇ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ।

ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਕੋਟੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਅਵੇਸਲ ਹੀ ਲੇਖਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤੁਕ-

> ਜਿਨ ਕਉ ਸਤਿਗੁਰਿ ਥਾਪਿਆ
> ਤਿਨ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥ (ਛਪਿਆ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰ. ੧੭)

ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

> ਸਤਿਗੁਰਿ ਜਿਨ ਕਉ ਥਾਪਿਆ
> ਤਿਨ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥ (ਬੀੜ, ਪਤ੍ਰਾ ੪੫)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੇਰੇ ਮਨ' ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਕੇ 'ਮਨ ਮੇਰੇ' ਲਿਖ ਛੱਡਣਾ ਵੀ ਬਦਲੇ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਪਾਦਕ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਛੇਵੀਂ ਕੋਟੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਣ ਉਪਜਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ 'ਮੁਹੋਂ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਮੁਹਹੁ', 'ਧੌਲ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਧਉਲ', 'ਇਕਦੂ ਜੀਭੌ' ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਇਕਦੂ ਜੀਭਹੁ'

ਦਾ ਆਉਣਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪਾਠ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਛਪੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਜਪੁ' ਵਿਚਲੀ "ਸੋਦਰੁ" ਦੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਰਹਰਾਸ ਵਾਲੇ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚਲੇ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਿੰਨੇ ਥਾਵੇਂ ਦਾ ਪਾਠ, ਇੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਫ਼ਰਕ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣ ਹੈ।

ਸਤਵੀਂ ਕੋਟੀ ਅਜੇਹੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਉਕਾਈ ਕਾਰਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਰਿਵਾਜ ਪਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ : "ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ"। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਪਾਸੋਂ "ਭਖਹਿ" ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ "ਭਖ" ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਇਆ। ਚੇਤਾ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਭਖਹਿ" ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਹੈ।

ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰੇ : 'ਜਪੁ' ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਤ੍ਰਾ ੩੩ ਦਾ ਮਗਰਲਾ ਅਰਥਾਤ /ਅ/ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਅਤੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੪ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੰਨੇ ਖ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਕੁਝ ਪਤ੍ਰੇ ਖ਼ਾਲੀ ਛਡ ਦੇਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਖ਼ਾਲੀ ਪਤ੍ਰੇ, ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਗਰੋਂ ਲੱਭੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪਦਾ ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਢੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਲਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਯਤਨ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖਿਤ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ "੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਲਿਖ ਕੇ "ਸੋਦਰੁ" ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਰਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹਰਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ('ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰੁ', 'ਤਿਤੁ ਸਰਵਰੜੈ ਭਈਲੇ ਨਿਵਾਸਾ' ਅਤੇ 'ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ') ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਫਿਰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਕਿ ਜਿਸ ਮੁਢਲੇ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਕਰਤਾ ਬਾਣੀ ਲੈ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਵਜੋਂ ਵਿਧਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਗ੍ਰਹ ਸੀ।

ਤਤਕਰਾ ਤੇ ਤਰਤੀਬ : 'ਸੋਦਰੁ' ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੭ ਤੇ ੩੮ ਖ਼ਾਲੀ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਪਤ੍ਰਾ ੩੯ ਤੋਂ ਰਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਬਧਿਤ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਵਖਰੇ ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਤਰਤੀਬ ਹੀ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਚਉਪਦੇ (ਸਣੇ ਤਿਪਦੇ ਤੇ ਦੁਪਦਿਆਂ ਦੇ) ਹਨ, ਫਿਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਮਗਰੋਂ ਛੰਤ ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅੱਗੋਂ ਹਰੇਕ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਮਹਲਾ ੧ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੩ ਨੂੰ, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਨੂੰ। ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਸਿਵਾਇ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਦ ਦੇ। ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਕਣ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਵਈਏ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਣੀ-ਸੰਕਲਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ : ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲਾ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ 43 ਉਤੇ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸੰਗਿਆ "ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ਪਹਲਾ ੧" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਸੰਗਿਆ "ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧" ਹੈ। ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ "ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਮ" ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ "ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ" ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸੂਝ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਗੁਣ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤੇਤੀ ਦੇ ਤੇਤੀ ਪਦੇ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਇਕੱਤੀ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ, "ਗੁਰਮੁਖ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਭਗਤਿ ਕੀਜੈ" (ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ੪੯ਵਾਂ ਚਉਪਦਾ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ੧੭ ਤੋਂ ੩੦ ਤਕ ਦੇ ਜੋ ਪਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ। ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦਿੱਤੇ ਇਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨੇ ਕ੍ਰਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ	ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ	ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ
ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਭਾਇਆ	੧੭	੨੮
ਉੱਦਮ ਕਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪਣਾ	੧੮	੧੭
ਸੇਈ ਸਾਜਨ ਸਉਨੁ	੧੯	੧੮
ਰਸਨਾ ਸਦਾ ਸਿਮਰੀਐ	੨੦	੧੯
ਸੰਤ ਜਨਹੁ ਮਿਲਿ ਭਾਇਹੋ	੨੧	੨੦
ਮਿਠਾ ਕਰਿ ਕੈ ਖਾਇਆ	੨੨	੨੧
ਗੁਰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪੂਜੀਐ	੨੩	੨੯
ਸੰਤ ਜਨਹੁ ਸੁਣਿ ਭਾਈ ਹੋ	੨੪	੩੦
ਗੋਇਲ ਆਇਆ ਗੋਇਲੀ	੨੫	੨੨
ਤਿਚਰ ਵਸਹਿ ਸੁਹੇਲੜੀ	੨੬	੨੩
ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਏਕੁ	੨੭	੨੪
ਸੰਚਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਪੂਜਿ	੨੮	੨੫
ਦੁਕ੍ਰਿਤ ਸੁਕ੍ਰਿਤ	੨੯	੨੬
ਤੇਰੈ ਭਰੋਸੈ ਪਿਆਰੇ	੩੦	੨੭

(ਪਤ੍ਰਾ ੧

ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਤਤਕਰਾ ਆਪ ਤਿਆਰ ... ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਚੁਕ ਲਇਆ ਹੈ।

ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਮਹਲਿਆਂ ਦੀਆਂ, "ਪੈ ਪਾਇ ਮਨਾਈ ਸੋਇ ... ਦੀਆਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਰਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸ਼ਟਪ... ਮਗਰਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ "ਵਣਜਾਰਾ" ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਮਹਲਾ ੪ ... "ਹਰਿ ਹਰਿ ਉਤਮੁ ਨਾਮੁ ਹੈ" ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਛਪੇ ... ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ "... ਮਨਾਈ ਸੋਇ ਜੀਉ" ਵਾਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਪਹਰਿਆਂ ਵਾਲ ... ਪਹਲਾ ਹੈ।

ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੪ ਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਪਾਠ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ... ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ... ਉੱਥੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹੱਲੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, 'ਸਲੋਕ' ਤੇ 'ਪਉੜੀ' ਹੀ ਕੰਮ ਸਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੇ ... ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਗਏ।

ਬਾਣੀ-ਅੰਕਣ ਦੇ ਥੱਪੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੧/ੳ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਤਿੰਨ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਵਕਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩ ਛੰਤ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕਲਮ ਕੁਝ ਮੋਟੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਲਾ ੩ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ) ਦੀ ਦਰਜ ਹੋਣੋਂ ਰਹ ਗਈ ਕਿਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਅਸਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਮਿਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ "ਸੱਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈਂ ਪਰਣਾਉਣੇ ਆਏ" ਅਤੇ "ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਤੇਰੇ ਨਾਵੈ ਨੂੰ ਖਰੀ ਨਿਮਾਣੀ" ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੧/ਅ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਛੇ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ੧੦੨/ੳ ਉੱਤੇ ਫਿਰ "ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩ ਛੰਤ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਪੰਦਰਾਂ ਹੋਰ ਛੰਤ ਦਰਜ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੨/ਅ ਵਾਲੇ ਦੋ ਛੰਤ ਫਿਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਨਵੇਂ ਛੰਤ ਮਿਲੇ ਜੋ ਉਸ ਨਕਲ ਕਰ ਲਏ। ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਹੋਰ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਭੀ ਉਸ ਨਕਲ ਕਰ ਲਏ, ਪਰ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆ ਗਏ, ਕੱਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਝ ਦੇਖੋ[1] :–

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ
ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ॥੩॥ ਛੰਤ

ਭਰਮਿ ਭੁਲੀ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੂ ਮੈ ਸਚੁ ਬੁਝਾਏ ॥
ਸਚੁ ਬੁਝਾਏ ਮਨਿ ਵਸਾਏ ਸਾਹੁਰੜੈ ਕਮ ਸਿਖਾ ॥
ਸਹੀਆ ਵਿਚਿ ਫਿਰਾ ਸੁਹੇਲੀ ਰੂਪੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰ ਨ ਦੇਖਾਂ ॥
ਅਪੁਣੇ ਕੰਤੈ ਖਰੀ ਪਿਆਰੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪ ਗਵਾਏ ॥
ਨਦਰਿ ਕਰਹਿ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲਹਿ ਸਹਜੇ ਰਹਾ ਸਮਾਏ ॥
ਭਰਮਿ ਭੁਲੀ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੂ ਮੈ ਸਚੁ ਬੁਝਾਏ ॥੧॥
... ...
ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਹਉ ਪਾਈ।
ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਈ ਸਬਦੁ ਮਨਿ ਵਸਾਈ ਸਤਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਚਲਾ ॥

[1]ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ-ਛਾਪ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਕਵੀ ਛਾਪ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ੧੩ ਛੰਤਾਂ ਬਾਰਾ ਇਕ ਛੰਤ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ੧੪ਵਾਂ ਤੇ ੧੫ਵਾਂ ਦੋ ਹੋਰ ਰਲਾ ਕੇ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਬਣਨਗੇ।

ਭਾਣੈ ਚਲਾ ਹੋਇ ਨਿਭਲਾ ਵਿਚਹੁ ਸਹਸਾ ਗਵਾਏ ॥
ਹਲਤੁ ਪਲਤੁ ਦੋਵੈ ਸਵਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੈ ਪਾਇਆ ॥
ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਲੋਚਦੇ ਸਾ ਵਡਿਆਈ ਪਾਈ ॥
ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਹਉ ਪਾਈ ॥੩॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ ॥
ਸੁ ਦਾਜੁ ਦੇਹਿ ਜੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ॥
ਸੁ ਦਾਜੁ ਦੇਹਿ ਜੁ ਤੇਰੇ ਮਨਿ ਭਾਵੈ ਸਾਹੁਰੈ ਕਮਿ ਆਵੈ ॥
ਸਾਹੁਰੈ ਪੇਈਐ ਸਭੁ ਕ੍ਰੂਹੈ ਕ੍ਰੂਹੈ ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਵੈ ॥
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮਨਿ ਵਸੈ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲਾ।
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ ॥੪॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈ ਪਰਣਾਉਣੇ ਆਏ ॥
ਤਿਨੁ ਜੇਵੜੀਐ ਸਾਥਿ ਨ ਲਾੜਾ ਅਵਰ ਪਠਾਵੇ ॥
ਅਵਰ ਪਠਾਏ ਮੇਰੀ ਮਾਏ ਸਾ ਧਨ ਤਿਸੁ ਪਿਰ ਸੇਂਦੀ ॥
ਧਨ ਖਰੀ ਬਾਲੀ ਪਕੜਿ ਚਲਾਈ ਕਰਨਪਲਾਹ ਕਰੰਦੀ ॥
ਪੁਨੁ ਦਾਨੁ ਕਿਛੁ ਨਾਮੁ ਨ ਸਿਮਰਿਓ ਮਨਮੁਖ ਗਈ ਵਿਹਾਏ ॥
ਨਿਤ ਜਿਨਾ ਕਾ ਧੰਧਾ ਬਾਬੁਲ ਸੇ ਪਰਣਾਉ ਆਏ ॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈ ਪਰਣਾਉਣੇ ਆਏ ॥੫॥*
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੇਰੇ ਨਾਵੈ ਨਉ ਖਰੀ ਨਿਮਾਣੀ ॥
ਖਰੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਾ ਤੁਧ ਭਾਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹਿ ਤਾ ਪਾਈ ॥
ਜਿਉ ਤੂ ਰਾਖਹਿ ਤਿਉ ਹਉ ਰਹੰਦੀ ਮੇਰੀ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ ॥
ਜਾ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲਹਿ ਹੰਉਮੈ ਮੁਕਤਿ ਹਮਾਰੀ ॥
ਏਹ ਤੇਰੀ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਿ ਹਿਰਦੇ ਨਾਮੁ ਸਮਾਣੀ ॥
ਸਚੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੇਰੇ ਨਾਵੈ ਨ ਖਰੀ ਨਿਮਾਣੀ ॥੬॥*
... ...
ਧਨ ਇਆਣੀ ਪਿਰ ਮੇਰਾ ਚਿਤਰੰਗੰ ॥
ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਮੈ ਮੂਲਿ ਨ ਰਖਿਅੜਾ ਰੰਗੰ ॥
ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਮੈ ਰੰਗੁ ਨ ਰਖਿਆ ਜਿਉ ਹਮਿ ਤਿਉ ਕ੍ਰਮ ਸੂਝੈ ॥
ਅਸੀ ਪਾਪ ਕਮਾਵਹ ਪਛੋਤਾਵਹ ਅੱਧੇ ਬਹੁਰਿ ਨ ਬੂਝੈ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਲੀਜੈ ਅਮ੍ਰਿਤ ਪੀਜੈ ਜਮਪੁਰਿ ਹੋਇ ਨਿਸੰਗੰ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਧਨ ਇਆਣੀ ਪਿਰ ਮੇਰਾ ਸਤਰੰਗੰ ॥੧੩॥
... ...

*ਪੋਥੀ-ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੧/ਅ ਉੱਤੇ ਅੰਕਿਤ ਆ ਚੁਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਛੰਤ ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਮੈ ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ॥
ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ਜੀਅਹੁ ਜਾਣਾ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਝਹੁ ਮਗੁ ਨ ਪਾਏ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭ ਕੋਈ ॥
ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਮੈ ਸਹੁ ਪਾਇਆ ਸਭ ਮਹਿ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ॥
ਮੇਰਾ ਕੰਤ ਕੁਲਵੰਤਾ ਖਰਾ ਸੁਆਲਿਓ ਤਾਂ ਧਨ ਸਰਸੀ ਹੋਈ ॥
ਸਬਦੁ ਸੀਗਾਰੁ ਕੀਆ ਕੁਲਵੰਤੀ ਜਾ ਸਹੁ ਡਿਠਾ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥
ਤਾਂ ਧਨ ਪਿਰ ਮੇਲਾਵਾ ਹੋਆ ਜਾ ਸਗਲੇ ਤਜੇ ਵਿਕਾਰਾ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਤੂ ਮੈ ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ॥੧੫॥

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤ ਤਾਂ ਆਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਛੰਤ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਛੰਤ ਬੜੇ ਬਝਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲਾਨ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਦਰਾਂ ਨਵੇਂ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੩ ਦੇ ਚਉਪਦੇ, "ਜੋਗੀ ਅੰਦਰਿ ਜੋਗੀਆ, ਤੂੰ ਭੋਗੀ ਅੰਦਰਿ ਭੋਗੀਆ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰਦੀਫ਼ (ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਇਆ ਪਦ) ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਜੀਉ' ਹੈ, ਪਰ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂ 'ਜੀ' ਹੈ। ਇਸ ਸੰਚੇ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਦੀ 'ਜੀਉ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਜੀ' ਵਰਤਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਕਾਰਣ ਪਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਦੀਫ਼ ਸੰਗੀਤਕ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਲੈਣ ਦੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜੀ ਹੋਈ ਵੀ ਦਿਸ ਆਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਕੁਝ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਤ ਰਦੀਫ਼ /ਵ/ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜੀ ਹੋਈ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇੰਞ ਹੈ :

ਪਹਲੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ
ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ ਵੇ ॥
ਉਰਧੁ ਤਪੁ ਅੰਤਰਿ ਕਰੈ ਵਣਜਾਰਿਆ
ਖਸਮ ਸੇਤੀ ਅਰਦਾਸਿ ਵੇ ॥
ਖਸਮ ਸੇਤੀ ਅਰਦਾਸਿ ਵਖਾਣੈ
ਉਰਧਿ ਧਿਆਨਿ ਆਨਿ ਲਿਵ ਲਾਗਾ ॥

ਨਾ ਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ ਭੀਤਰਿ
ਬਾਹੁੜ ਜਾਸੀ ਨਾਗਾ ॥
ਜੈਸੀ ਕਲਮ ਵੁੜੀ ਹੈ ਮਸਤਕਿ
ਤੈਸੀ ਜੀਅੜੇ ਪਾਸਿ ਵੇ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ
ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ ਵੇ ॥੧॥[5]

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪੈਟਰਨ ਉਤੇ ਪਹਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਤੇ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ /ਵੇ/ ਪਦ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਦ /ਵੇ/ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਢਾਲ ਲੈਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦ "ਹਰਣੀ ਹੋਵਾ ਬਨ ਬਸਾ" ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਰਦੀਫ਼ ਵਜੋਂ /ਰੇ/ ਪਦ ਸਭ ਥਾਂ ਵ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਟੇਕ ਯਾ ਧਾਰਣਾ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਲੋੜ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਸੰਚੇ ਦਾ ਹੀ ਖ਼ਾਸਾ ਨਹੀਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਣੀ- ਵੀ ਖ਼ਾਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਇਸ ਸੰਚੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਬੜੇ ਕੁਟਕਾਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੱਥਲ ਵਿਚ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤਖ਼ਤੀ (block) ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ-ਸਮਾਲੇ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ ਟੇਕ ਵਜੋਂ "ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ" ਦੁਹਰਾਇਅ ਹੈ। ਪਰ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਤਖ਼ਤੀ–

ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਜੀਉ ਮਿਤ੍ਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਸਮਾਲੇ।

ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਸਾਰੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ ਟੇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ "ਪਿਆਰਿ ਦੀ ਥਾਂ "ਪਿਆਰਿਆ ਜੀਉ ਮਿਤ੍ਰਾ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। "ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ "ਜੀਉ" ਜਾਂ "ਜੀ" ਦੀ ਭਰਤੀ ਲੌਕਿਕ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ" ਕੋਈ ਘਟ ਰਵਾਨੀ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੌਕਿਕ ਦਖ਼ਲ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪਾਠ ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰੀਅਤਾ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸ ਕਿ ਲਿਖਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਖੜਾਣਾ ਪਇਆ। ਓਥੋਂ ਜੋ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਉਹ ਸੰਗੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਖ਼ਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰ ਲਏ।

[5] ਇਸ ਪਦੇ ਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਲਈ ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੭੪.

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਜੋ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਇਹ ਹੈ :

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਧਰਮੁ ਬਿਨੁ ਧਿਆਨੁ ॥
ਸਚ ਬਿਨ ਸਾਖੀ ਨ ਮੂਲ ਨ ਬਾਕੀ ॥੧॥[6]

ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਹੈ :

ਦਾਤੀ ਸਾਹਿਬ ਸੰਦੀਆ ਕਿਆ ਚਲੈ ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ ॥
ਇਕ ਜਾਗੰਦੇ ਨਾ ਲਹੰਨਿ ਇਕਨਾ ਸੁਤਿਆ ਦੇਇ ਉਠਾਲਿ ॥[7]

ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ੨੦ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਸਲੋਕ ਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ, ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ :

ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਕਾਰਾਂ ਨਾਵਣੁ ਨਾਉ ਜਪੇਹੀ ॥
ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਊਤਮ ਸੇਈ ਜਿ ਪਾਪਾ ਪੰਦਿ ਨ ਦੇਹੀ ॥

→ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਓੜਕ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ 'ਜਪੁ' ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਤਾਂ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕ ਡਖਣਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਤੁਕ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਹਠ ਮਝਾਹੂ ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੇ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰ

(ਪੰਨਾ, ੮੦)

ਲਗਪਗ ਸਭਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਇਹੀ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵਾਂ ਪਾਠ—

[6]ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਰਚਿਤ ਹੈ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੪੧੨ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

[7]ਇਹ ਸਲੋਕ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੮੩ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਹ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦਾ ਰਚਿਆ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹੀ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)। ਅਗਲਾ ਸਲੋਕ "ਸਿਦਕ ਸਬੂਰੀ ਸਾਦਿਕਾ" ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ [illegible] ਬਾਬਾਂ ਤੇ ਲਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਮਿਲਤ ਕਰਕਿਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿੱਖਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 'ਫਰੀਦ ਦਾ' ਕਰਕੇ। ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਸਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮਹਲਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ।

ਲਭਦਾ ਹੈ :

ਹਟ ਮਝਾਹੂ ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੀ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰੁ ॥

(ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੬੩),

"ਹਠ" ਨਾਲੋਂ "ਹਟ" (ਹੱਟੀ) ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਪਿਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਸ ਪਾਠ ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘੜਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਾਠ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੀੜ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਇਸ ਰਾਗ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਭ ਥਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਰਾਗ ਦੇ ਵਿਓਰੇ ਵਿਚ ਨ ਜਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਬੀੜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਵਾਂਗੇ।

ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਿਓਰਾ : ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਤੀਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੈ :

੧. ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ	੧੧. ਸੋਰਠਿ	੨੧. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ
੨. ਮਾਝ	੧੨. ਕਲਿਆਨ	੨੨. ਮਾਰੂ
੩. ਗਉੜੀ	੧੩. ਨਟ ਨਰਾਣੀ	੨੩. ਕਿਦਾਰਾ
੪. ਆਸਾ	੧੪. ਟੋਡੀ	੨੪. ਤੁਖਾਰੀ
੫. ਗੂਜਰੀ	੧੫. ਬੈਰਾੜੀ	੨੫. ਭੈਰਉ
੬. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ	੧੬. ਤਿਲੰਗ	੨੬. ਬਸੰਤ
੭. ਬਿਹਾਗੜਾ	੧੭. ਗੋਂਡ	੨੭. ਸਾਰੰਗ
੮. ਵਡਹੰਸ	੧੮. ਸੂਹੀ	੨੮. ਮਲਾਰ
੯. ਧਨਾਸਰੀ	੧੯. ਬਿਲਾਵਲ	੨੯. ਕਾਨੜਾ
੧੦. ਜੈਤਸਰੀ	੨੦. ਰਾਮਕਲੀ	੩੦. ਪਰਭਾਤੀ

ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਵਡਹੰਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਥਾਂ ਛਡ ਕੇ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਚਲਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਨਟ ਨਰਾਣੀ ('ਨਟ ਨਰਾਇਨ') ਦੋਵੇਂ ਰਾਗ ਟੋਡੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਟੋਡੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਨਟ ਨਰਾਣੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਲਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੂਹੀ ਇੱਥੇ ਗੋਂਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਗੋਂਡ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਹੈ। ਬਿਲਾਵਲ ਵੀ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਇੰਞ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਹ ਬੀੜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨੇ ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵੀ ਘਟ ਵਧ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ, ਰਾਗਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਰਾਗ ਮਾਝ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਕ ਚਉਪਦਾ, ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ, ਚਉਪਦਾ ਨੰਬਰ ੪੩ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕ ਇਹ ਹੈ:

ਆਉ ਹਮਾਰੇ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਜੀਉ।

ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਦਾ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਇਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਤਾ ਲਗਣ ਉੱਤੇ ਛਡ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਉਂਞ ਇਹ ਪਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ।

"ਸੇਵੀ ਸਾਹਿਬੁ ਆਪਣਾ" ਜੋ ਹੁਣ "ਦਿਨਿ ਰੈਣਿ" ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਕੁ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ: "ਸੇਵੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪਣਾ" (ਪੱਤੀ ੧੪੩/ਅ), ਤੇ ਪਾਠ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਾਰਹਮਾਹ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਮਗਰੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਠ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਿਪਟ 'ਸਲੋਕ' ਤੇ 'ਪਉੜੀ' ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਉਪਰ ਧੁਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਂਙ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ, ਵੀਹ ਦੇ ਵੀਹ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਤੇ ਅੰਦਰ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਹਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਇਸ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਪੰਜ ਪਦਿਆਂ "ਨੇਕੁ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕੀਆ", "ਧਨੁ ਉਹ ਮਸਤਕੁ", "ਤੂੰ ਹੈ ਮਸਲਤਿ", "ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਭਇਆ" ਅਤੇ "ਪੱਤੀ ਖੋਲਿ ਵਿਛਾਏ ਹੇਠਿ" ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ

ਸੰਬੰਧਿਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਾਠ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਛਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਵਾਰ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਧੁਨੀ, ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਰਾਇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੌਜ ... ਧੁਨੀ"। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤਤਕਰੇ ਹੋਰਨਾਂ ... ਚੁਕ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸਲੋਕ "ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ" ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਦੇ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ... ਬਹੁਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੇ ਅੰਤ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਹੋਇਆ ... ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਕੋਈ ਹਿਦਾਇਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨ ਹੀ ਸਲੋਕ ਬ... ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵਾਰ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਭਿ... ਹੈ। ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਤਾਂ ਇਕ ਜੈਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ... ਬਹੁਤ ਅੰਤਰਤਾ ਦਿਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸਲੋਕ ਕਿਸੇ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਬੇਮਿਸ... ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ। ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਬੀੜ ਵਿਚ ... ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਲੋਕ ਇਸ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ। ਕੁ... ਨਾਲ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਗਾਥਾ" ਨਾਂ ਹੇਠ ਗਾਥਾ ਦੇ ਹੀ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ("ਅ... ਸਪੁਤਹ," "ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੀਚਾਰੰ, "ਚਰਣਾਰ ਬਿੰਦ ਮਨੁ ਬਧਿਅ") ਹਨ। ਗਾਥਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਲਦਾ ਇਕ ਸਲੋਕ (ਨਾਨਕ ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣ) ਸੰਗਿਆ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਫੁਨਹ (ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਉ) ਵੀ ਇਕ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 'ਫੁਨਹ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ। ... ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸਲੋਕ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ... ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਏ ... ਪਦ 'ਸੁਧੁ' ਤੇ 'ਸੁਧੁ ਕੀਚੇ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਛ... ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਥੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਵਾਰ... ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਮਝਣ... ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਲਾ ਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿ... ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ।

ਰਾਗ ਆਸਾ 'ਸੋਦਰੁ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, "ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਦਰਸਨ ਤੇਰਾ", ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਘਰੁ ੧੨ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਹ ਘਰੁ ੨ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ (ਪਤ੍ਰਾ ੩੭੧/ੳ)। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ੧੬੩ ਚਉਪਦੇ ਮੁਕਾ ਕੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫

ਸਗਲੇ ਰੋਗ ਮਿਟਾਏ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ॥ ਓਹਖਦੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲੈਆ ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਾ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਦੇਵੈ ॥ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਆਵੈ ਸਰਬ ਮਇਆ ॥੧॥
ਮੰਗਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹਮਾਰੈ ਵਸਤਾ ॥ ਸਿਮਰਤ ਕਾੜ੍ਹਾ ਭਾਗਨ ਭਇਆ ॥
ਸਾਧੂ ਸੰਗਤਿ ਤਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ॥ ਜਾ ਕੈ ਮਸਤਕਿ ਲੇਖੁ ਪਇਆ ॥੧॥ ਰਹਾਓ ॥
ਅਨਕ ਉਪਾਵ ਕੀਏ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨੁ ਦੁਖੁ ਨ ਗਇਆ ॥
ਧਾਰਿ ਅਨਿਗ੍ਰਹੁ ਰਾਖਿ ਲੀਨੇ ਅਪੁਨੇ ॥ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕੀ ਸਰਨਿ ਪਇਆ ॥੨॥੧੬੪॥

(੨)

ਸਤਿਗੁਰਿ ਪੂਰੇ ਕਾਢੀ ਮਾਰਿ ॥ ਕੁਸਲੁ ਹੋਆ ਪਰਵਾਰ ਸਧਾਰ ॥ ੧ ॥
ਮਨਹੁ ਗਈ ਗੁਰਿ ਆਪਿ ਗਵਾਈ ॥ ਸਹਜੁ ਅਨੰਦੁ ਕਰਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਨਾਨਕ ਕਉ ਪ੍ਰਭ ਭਏ ਦਇਆਲ। ਰਾਖਿ ਲੀਏ ਅਪੁਨੇ ਬਾਲ ਗੁਪਾਲ ॥੨॥੧੬੫॥

(੩)

ਉਨਿ ਮਿਲਿ ਕੂਪਤੁ ਸਾਹਿ ਚਰਾਇਆ ॥ ਪਰਪੰਚ ਝੂਠਾ ਦਿਖਲਾਈ ਮਾਇਆ ॥
ਅਪਨਾ ਜੇਹਾ ਥਹੁ ਕੁਧਰ ਭਰਾਨੇ ॥ ਹਮਰਾ ਰਾਖਾ ਸਾਰੰਗ ਪ੍ਰਾਨੇ ॥
ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਸਭ ਕੋ ਸੇਵੈ ॥ ਉਨਿ ਮਿਲ ਕੂਪਤ ਹਮ ਗੁਰ ਚੇਵੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਉਹ ਕਹੈ ਮੈ ਮਾਨੁਖ ਤਾਣੁ ॥ ਹਮਰੈ ਘਰ ਸਾਚਾ ਦੀਬਾਣੁ ॥
ਉਹ ਕਿਰਮੈ ਕੈ ਪਾਛੈ ਪਰਿਆ ॥ ਗਲੁ ਘੁਟਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਿ ਧਰਿਆ ॥
ਹਰਿ ਚੰਦਉਰੀ ਜਿਉ ਦਰਿ ਖਰੀਆ ॥ ਫੂਲੇ ਫੂਕੇ ਤਿਸੁ ਉਪਰੀਆ ॥
ਬਿਨਸਿ ਗਇਓ ਬਾਦਲ ਜਿਉ ਬਾਉ ॥ ਹਮਰਾ ਸੁਆਮੀ ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ॥੩॥
ਪਛਿਆ ਨਿਦਕੁ ਸਨੁ ਮਿਲਿ ਕੂਪਰ ਸਭਾ ॥ ਇਕਿ ਕਾਟੇ ਇਕਿ ਭਾਗੇ ਨ ਲਭਾ ॥
ਜਨ ਕਾਲੀਆ ਕੁਪਿਆ ਰਾਮਰਾਇ ॥ ਜਨ ਨਿਰਭਉ ਨਿੰਦਕ ਦੀਏ ਬਹਾਇ ॥੪॥
ਜਨ ਕੀ ਰੀਸ ਕਰਹੁ ਮਤੁ ਕੋਇ ॥ ਜਨ ਕਾ ਰਾਖਾ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ॥
ਪ੍ਰਭੁ ਰਖਿਓ ਜਿ ਮਾਰਾ ਬਾਪਿ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨ ਆਪੇ ਆਪਿ ॥੪॥੧੬੬॥

(ਪੱਤ੍ਰੀ ੩੮੮)

ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ ਯਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰੁ ੧੭ ਦੇ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਘਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਕੋਈ ਜਾਣੂ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਮਰਥਾ ਨਹੀਂ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀਆਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੀਆਂ ੧੫ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਦਿਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ ਹੈ :

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩ (ਅਸਟਪਦੀ)

ਖਰੇ ਖੋਟੇ ਆਪਿ ਕੀਤਿਅਨੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ॥
ਖਰੇ ਪਰਖੇ ਪਰਖੁ ਆ ਲਏ ਖਜਾਨੈ ਪਾਇ ॥੧॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਵਸਾਇ ॥
ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਖੋਟੇ ਫਿਰ ਫਿਰਿ ਭਜਦੇ ਦੁਖੁ ਲਾਗੈ ਬਿਲਲਾਇ ॥
ਖੋਟੇ ਮਨਮੁਖ ਆਖੀਅਨਿ ਤਿਨਾ ਥਹਣ ਨ ਮਿਲਈ ਜਾਇ ॥੨॥
ਖਰਿਆ ਮਹਲੁ ਹਦੂਰਿ ਹੈ ਆਪਣੈ ਘਰਿ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥
ਖਰੇ ਸਚੇ ਆਖੀਅਨਿ ਸਚੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ॥੩॥
... ...
ਹਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਕਾਮਣੀ ਗੁਰ ਕੈ ਹੇਤਿ ਪਿਆਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸੀਗਾਰੁ ਬਨਾਇਆ ਧਨੁ ਕੁਲਵੰਤੀ ਨਾਰਿ ॥੮॥੧੬॥

(ਪੱਤ੍ਰੀ ੪੧੪/ੳ)

ਇਹ ਅਸਟਪਦੀ ਨਵੀਂ ਹੈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਜੋਗ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੧੫ ਨਵੇਂ ਛੰਤ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਇਹ ਅਸਟਪਦੀ ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਧੁਨੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ "ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ" ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਦੱਸੀ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈ : "ਸਲੋਕ ਭੀ ਮਹਲੇ ਪਹਲੇ ਕੇ ਲਿਖੇ"। ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਮੂਲਮੰਤਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਹੈ।

ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਾ ਘਟ ਹੈ। ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਨੰਬਰ ੩੨ ਉਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਇਹ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ :

ਤੂੰ ਸਮਰਥੁ ਸਰਨਿ ਕੋ ਦਾਤਾ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਸੁਖ ਰਾਇ ॥

ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਅੰਗ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਵੀ ੩੧ਵੇਂ (ਆਰਾਧਿ ਸ੍ਰੀਧਰ ਸਫਲ) ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਬੇਸ਼ਕ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਨ :

ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਸਿਵਾਇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ।

੧. ਠਾਕੁਰ ਹੋਇ ਆਪ (੩੫ਵਾਂ ਪਦਾ)
੨. ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਹਿ (੩੬ਵਾਂ ਪਦਾ)
੩. ਅਨਾਥ ਨਾਥ ਪ੍ਰਭ (੩੭ਵਾਂ ਪਦਾ)
੪. ਪ੍ਰਭ ਇਹੈ ਮਨੋਰਥ ਮੇਰਾ (੩੮ਵਾਂ ਪਦਾ)

ਇੰਞ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ੩੪ ਪਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੩੮ ਪਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਖੋਜਤ ਸੰਤ ਫਿਰਹਿ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੰਜਵਾਂ ਹੈ ਤੇ "ਹਰਿ ਚਰਣ ਸਰੋਵਰ" ਵਾਲਾ ਛੇਵਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਬੋਲਿ ਸੁਧਰਮੀਆ" ਵਾਲਾ ਛੰਤ ਤੇ "ਸੁਨਹੁ ਬੇਨੰਤੀਆ" ਵਾਲਾ ਛੰਤ ਆਮ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਆਏ ਹਨ । ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਨਾਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਾਰ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ ਵਾਧੂ ਹੈ :

ਮਹਲਾ ੫

ਧਾਵਤੜੇ ਸੇ ਰਹਿ ਗਏ ॥ ਸਭ ਕੰਮ ਵਿਸਾਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਇਹ ਫਬਿਆ ਜਪਿਆ ਨਾਮ ਸਮਾਇ ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੫੦੯/ਅ)

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ("ਸੁਧੁ" ਆਦਿ) ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ, ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਹੋ ਹੈ । ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕੁਛ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਡਖਣਾ' ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ 'ਸਲੋਕ' ਹੀ ਹੈ । ਵਾਰ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਧੁਨੀ (ਲਲਾ ਬਹਲੀਮਾ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣੀ) ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਤੇ ਬਾਹਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ, ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ "ਲਲਾ" ਦੀ ਥਾਂ 'ਲਾਲ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਮੋਹੀ ਰੁਣਝੁਣ ਲਾਇਆ" ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਾਂਙ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ "ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਰੀਜੈ, ਜੀਅੜਾ ਨ ਦੀਜੈ, ਜਾ ਸਹੁ ਭਇਆ ਵਿਡਾਣਾ" ਤੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤਲੀ, ਕਵੀ-ਛਾਪ ਵਾਲੀ, ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਮਿਹਰਵਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਹੈ, ਸੋਰਿ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਹੀ ਜੈਤਸਰੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ । ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੫ ਫਿ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ "ਡਖਣੇ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ੯੪ ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪੰਚਮ ਸ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਚਉਪਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਂਞ ੯੪ਵਾਂ ਪਦਾ ਵੀ ਕੱਟ ਕੇ ਛਪੇ ਪਾਠ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਨਵੇਂ ਪਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਮਗਰੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਨਵੇਂ ਪਦੇ ਇਹ ਹਨ :

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫

ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਿ ਜਬ ਆਏ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਮੰਗਲ ਸੁਖ ਪਾਏ ॥੧॥
ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਨਾ ॥
ਦੇਆਲੁ ਹੋਆ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮੇਸੁਰ ॥
ਬਖਸ ਲੈਆ ਹੈ ਬਚੜਾ ਮਾਨਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਸੋਗ ਨਿਵਾਰਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਆਪੇ ॥
ਪ੍ਰਗਟ ਭਇਆ ਜਹਾਨਾ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਜਪੇ ਜਾਪਿ ਜੀਵੇ ॥
ਹਰਿ ਕੀ ਪਇਆ ਸਰਾਨਾ ॥੨॥੯੫॥

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫

ਸੰਤਨ ਕਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਭ ਊਪਰਿ, ਉਨ ਕੋ ਕੋਇ ਨ ਪਹੁਚਨਹਾਰਾ ॥
ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਸੰਤਨ ਕੈ ਪਲੈ, ਅਖੁਟ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰਾ ॥੧॥
ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੂਖਨ ਕਰਤਾ, ਤਿਨਿ ਕਰਤੈ ਆਪਿ ਪਚਾਇਆ ॥੧॥ਰ
ਤਿਸ ਕਾ ਗਰਬੁ ਕਰੈ ਉਹ ਪਾਪੀ ਤਿਨਿ ਮਾਰਿ ਪਛਾੜਿਆ ॥
ਜਿਉ ਕੁਠਾਰੁ ਕਰੇ ਧਰੇ ਖਵਾਈ ਸੁਕਾ ਕਾਸਟ ਖੰਡ ਖੰਡ ਕਰਿ ਡਾਰਿਆ ॥੨
ਮਾਨਸੁ ਸੇਵੈ ਸੋ ਦੁਖੁ ਪਾਏ ਹਰਿ ਕਾ ਦਾਸੁ ਸੁਹੇਲਾ ॥
ਪਾਪੀ ਪਾਪ ਕਰੇ ਸਿਰ ਊਪਰਿ ਜਮਪੁਰਿ ਉਠਿ ਸਿਧਾਰਿ ਇਕੇਲਾ ॥੩॥
ਸੁਨਹੁ ਸੰਤ ਲੋਕੁ ਸਤਿ ਸੁਨਿਅਹੁ ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥
ਜੋ ਭਗਤਨ ਸਿਉ ਕਰੈ ਬਖੀਲੀ ਸੋ ਪਰਮੇਸਰਿ ਮਾਰਿਆ ॥੪॥੯੬॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੬

ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦ

ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਇਸਦਾ ਪਾਠ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਉ ਦੂਖਨ ਕਰਤਾ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਵੀ ਹਨ।

ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ-ਲਿਖਿਤ ਕਾਲੇ ਟਾਈਪ ਵਾਲੀ ਪੰਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ:

ਆਪੇ ਸੇਵਾ ਲਾਇਉਨੁ ਆਪੇ ਬਖਸ ਕਰੇਇ।
ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ॥

(ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੬੫੦/ੳ)

ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਨਟ ਨਰਾਇਣ (ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹੀ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਟੋਡੀ ਤੇ ਬੈਰਾੜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ 'ਘਰੁ' ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਗ ਟੋਡੀ ਵਿਚ, ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼, ਇਹ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਲਿਖ ਲੈਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਿੰਨ। ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ ਮੈ ਹਰਿ ਦਰਸਨਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥
ਹਮਰੀ ਵੇਦਨ ਤੂੰ ਜਾਨਤਾ ਸਾਹਾ
ਅਵਰ ਕਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਸਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਾ
ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਸਚੁ ਸਭੁ ਹੋਇ॥
ਝੂਠਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਸਾਹਾ
ਜਾ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥੧॥
ਸਭਨਾ ਵਿਚਿ ਤੂ ਵਰਤਦਾ ਸਾਹਾ
ਸਭਿ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹਿ ਦਿਨ ਰਾਤਿ॥
ਸਭ ਤੁਝ ਹੀ ਪਾਸਹੁ ਮੰਗਦੇ ਸਾਹਾ
ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਰਹਿ ਇਕ ਦਾਤਿ॥੨॥੩॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੬੮੧)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਚਉਪਦਾ "ਸੋ ਗੁਰ ਦੀਜੈ ਸਿਖਤਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿ ਇਹ "ਸੂਹੀ ਵਿਚਿ ਲਿਆ ਹੈ", ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਨਿਰਮਲਾ ਸੁਖ ਰੀਤਿ ਸੁਆਮੀ ਨਿਰਮਲਾ ਸੁਖ ਰੀਤਿ॥
ਆਸ ਪਿਆਸ ਉਲਾਸ ਮਨਹਿ ਤੇਰੇ ਪਾਇ ਪਰਸਉ ਨੀਤਿ॥
ਤੁਮ ਹਮਾਰੇ ਕਰਤਾ ਅਰ ਹਮ ਤੁਮਾਰੇ ਰੇਨ॥
ਤੁਮ ਹਮਾਰੇ ਪਾਇਕਾ ਹਮ ਤੁਮਰੀ ਧੇਨ॥੧॥
ਤੁਮ ਹਮਾਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਹਮ ਤੁਮਾਰੇ ਦਾਸੁ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਖਹੁ ਲਾਇ ਲੜਿ ਸੁਨਹੁ ਏਹ ਅਰਦਾਸ॥੨॥੭॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੬੮੪)

ਰਾਗ ਗੋਂਡ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਪਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਵੀ ੧੯ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤਕ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਚਉਪਦਾ ੨੦, ੨੧ ਤੇ ੨੨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਉਲਟ-ਫੇਰ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ੨੩ ਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ "ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ" ਲਿਖ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ "ਨ ਇਹ ਬੂਢਾ ਨ ਇਹ ਬਾਲਾ" ਵਾਲੇ ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ ਜੋ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅੰਕ ਨੰਬਰ ੨੦ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਇਹ ਚਉਪਦਾ "ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ" ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹ ਗਇਆ। ਪਰੰਤੂ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਕੱਟੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਤੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਹੈ।

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ੫੮ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਅੰਕ ੩੯ ਉੱਤੇ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਹੈ:

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫

ਗੁਰੁ ਪੂਰੇ ਜਬ ਭਏ ਦਇਆਲਾ॥
ਦੁਖ ਬਿਨਸੇ ਪੂਰਨ ਭਈ ਘਾਲਾ॥੧॥
ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਜੀਵਾ ਦਰਸੁ ਤੁਮਾਰਾ॥
ਚਰਨ ਕਮਲ ਜਾਈ ਬਲਿਹਾਰਾ॥
ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਠਾਕੁਰ ਕਵਨ ਹਮਾਰਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਣਿ ਆਈ।
ਪੂਰਬ ਕਰਮਿ ਲਿਖਤੁ ਧੁਰਿ ਪਾਈ ॥੨॥
ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਚਰਜ ਪਰਤਾਪ ॥
ਜਾਲਿ ਨ ਸਾਕਹਿ ਤੀਨੌ ਤਾਪ ॥੩॥
ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਹਿ ਚਰਨ ਤੁਮਾਰੇ ॥
ਨਾਨਕ ਮਾਂਗੈ ਦਾਨ ਪਿਆਰੇ ॥੪॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੭੧੪/ੳ-ਅ)

ਉਪਰਲਾ ਚਉਪਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਚਉਪਦਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ :

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫
ਦਰਸਨ ਕਉ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥
ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੪੪)

ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਚਉਪਦੇ (ਤਿਸ ਬਿਨ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ) ਦੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਪਾਠ ਲਈ ਅੱਗੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਛੰਤ ਇਸ (ਸੂਹੀ) ਰਾਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅੰਤਲੇ ਚੌਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਲਖਣ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰੇਕ ਛੰਤ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ "ਸੂਹੀ ਛੰਤ" ਮਹਲੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਛੰਤ ਵਖਰੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਮਗਰੋਂ ਘਸੋੜੀ ਹੋਈ ਹੈ : "ਛੰਤ ਦਖਣੀ ਮਹਲਾ ੧ ਕਾ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਕਿਆਂ ਛੰਤਾਂ ਪਾਛੈ ਲਿਖਿਆ ਅਸੈ।" ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਛੰਤ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਛੰਤ ਇਹ ਹੈ :

ਕਰਿ ਲਾਲਚੁ ਮਨੁ ਲੋਭਾਣਾ ਕਿਉਕਰਿ ਛੁਟੀਐ ਜੀ ॥
ਇਹੁ ਸਾਕਤ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ਦਰਗਹ ਚੁਣ ਸੁਟੀਐ ਜੀ ॥
ਦਰਗਹ ਪਤਿ ਜਾਵੈ ਚੋਟਾ ਖਾਵੈ ਜਿਸੁ ਮਨਿਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਧਰਮ ਰਾਇ ਸਿਰਿ ਲੇਖਾ ਮਾਂਗੈ ਜਮੁ ਪਕੜੈ ਦੁਖੁ ਹੋਈ ॥
ਕਰਣਪਲਾਵ ਕਰੈ ਬਿਲਲਾਵੈ ਧਿਗ ਜੀਵਣ ਸੰਸਾਰੇ ॥
ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਹਰਿ ਜਪੀਐ ਪ੍ਰਭ ਪਿਆਰੇ ॥੧॥

ਲਾਲਚ ਛੋਡਿ ਮਨਾ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਇਸੀ
ਛੁਟਹਿ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜਾ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਸੀ ਜੀ
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹਿ ਗਤਿ ਪਤਿ ਪਾਵਹਿ ਹਰਿ ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੈ ਸੰਗੇ ॥
ਜਿਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਾਜਿ ਕੀਆ ਗੜਮੰਦਰ ਜੋ ਗਗਨਹਾਰਾ ਰੰਗੇ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮ ਰਤੇ ਇੰਦ੍ਰਾਦਕ ਮੁਨਿ ਜਨ ਤੇਤੀਸ ਕਰੋੜੀ ਪਾਰ ਪਰੇ ॥
ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸੇਵਹਿ ਗੁਰ ਆਪਨੇ ਨਾਨਕ ਉਤਮ ਸੰਗਿ ਹਰੇ ॥੨॥
ਕੂੜ ਕਲਹੁ ਧੈ ਕਾਲੁ ਮਨਮੁਖ ਲਦਿਆ ਜੀ ॥
ਜਗੁ ਸਰੁ ਖਰਾ ਅਸਗਾਹੁ ਗਰਬਿ ਗਰਬਿਆ ਜੀ ॥
ਪਚਿ ਪਚਿ ਮੂਏ ਅਚੇਤ ਨ ਚੇਤਹਿ ਜੀ ਹਰਣਾਖਸ ਦੁਰਜੋਧਨ ਗਇਆ ॥
ਕੁੰਭਕਰਣੁ ਮਹਿਰਾਵਣੁ ਦਹਸਿਰ ਲੰਕਾ ਸਮੇਤੀ ਭਸਮ ਭਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਮਨ ਰਾਤਾ ਸਤਗੁਰ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੇ ॥੩॥
ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭ [ਭਾਇਆ ਜੀ] ॥
ਅੰਤਰਿ ਸਚੁ ਵੀਚਾਰੁ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ਜੀ ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਕਮਾਇਆ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੁ ਭਏ ॥
ਆਵਨ ਜਾਵਨ ਦੋਊ ਮੇਟੇ ਹਉਮੈ ਲੋਭ ਸਬਦਿ ਗਏ ॥
ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ਨ ਕਬਹੂ ਵਿਸਰੈ ਜਾ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣਾ ॥
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਟੇਕ ਇਕਾ ਦੀ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮਨ ਮਾਨਾ ॥੪॥੧॥

(ਪਤ੍ਰਾ

ਛੰਤ ਤਾਂ ਚਾਰ ਹਨ, ਪਰ ਚੌਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅੰਕ /੧/ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੰਤ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚਲਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਛੰਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ' ਦਖਣੀ" ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਹ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੇ ਅਗਲੇ ਦੋ ਛੰਤ ਵੀ ਮਹਲਾ-ਵਿਹੀਨ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿ ਅਗਲੇ ਦੋਵੇਂ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਜੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ।

ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਕੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਤੇ ੪ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਸਲੋਕ ਅੰਕਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ "ਕਬੀਰ" ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਠ "

ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਬੀਰ" ਹੀ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਕਈ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ "ਕਬੀਰ" ਦੀ ਥਾਂ "ਕਮੀਰ" ਆਇਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਸਿਵਾਇ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਉਹੀ ਹੈ। ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ" (ਨੰਬਰ ੫੮) ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਧੂ ਚਉਪਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ :

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫

ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰੁ ਬਿਧਾਤਾ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਆਪੁਨੈ ਰੰਗ ਰਾਤਾ ॥
ਊਚ ਨੀਚ ਸਭ ਏਕ ਸਮਾਨਿ। ਤਿਸ ਕਾ ਕੀਆ ਸਤਿ ਕਰ ਮਾਨੁ ॥੧॥
ਜਿਨ ਕੀਆ ਤਿਸੁ ਧਿਆਇ ਪਰਾਨੀ। ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਅਵਰ ਲਪਟਾਵਹਿ ॥
ਜਾਸਹਿ ਜਨਮ ਗਵਾਇ ਪਰਾਨੀ ॥ਰਹਾਉ॥
ਤੂ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਕਿਆ ਤੇਰਾ ਮੂਲ। ਝੂਠੇ ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਕਰਿ ਭੂਲੁ।
ਜਾਕੀ ਬਸਤੁ ਸੋਈ ਫੁਨਿ ਲੈ। ਭੂਲਾ ਪ੍ਰਾਨੀ ਰੁਦਨੁ ਕਰੈ ॥੨॥
ਜਿਉ ਜਿਉ ਰਾਖਤਿ ਤਿਉ ਤਿਉ ਰਹਨਾ। ਸੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੋ ਕਿਛ ਲਹਨਾ ॥
ਨਾਮ ਆਪੁਨੇ ਕੀ ਕਰੈ ਜਿਸੁ ਦਾਤਿ। ਧਨੁ ਧਨ ਸੋ ਜਨੁ ਜਿਸ ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਾਸਿ ॥੩॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਪਹੁ ਗੋਵਿੰਦ। ਬੂਡਤ ਨਾਹੀ ਭਵਜਲ ਸਿੰਧ ॥
ਭਾਉ ਭਗਤ ਹਰਿ ਸੰਤਨ ਸੰਗਿ ਪਾਈਐ। ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਹੁਰਿ ਕਾਹੇ ਆਈਐ ॥੪॥
(ਪਤ੍ਰਾ ੮੩੮/ਅ)

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫

ਆਪੇ ਦੀਨਉ ਅਪਿਆਉ। ਜੀਅਨ ਕੌ ਲਾਇਓ ਸੁਆਉ ॥
ਕੀਨੇ ਬਹੁ ਚਲਤ ਵਿਡਾਨਾ। ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਸੁਜਾਨਾ ॥੧॥
ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਪਿਆਰੇ। ਆਪਿ ਪਰੋਸਨਹਾਰੁ ॥ਰਹਾਉ॥
ਆਵਨੁ ਜਾਨੁ ਕੀਓ ਇਕੁ ਖੇਲੁ। ਮਮਤਾ ਮੋਹ ਹਮ ਤੁਮ ਬਹੁਮੇਲੁ ॥
ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਆਵੈ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਾਇ। ਮੋਹ ਕਾ ਬਾਧਾ ਨਹ ਠਹਰਾਇ ॥੨॥
ਕਬਹੂ ਊਚ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰ। ਕਬਹੂ ਨੀਚ ਫਿਰੈ ਭੇਖਾਰ ॥
ਕਬਹੂ ਸੋਗ ਕਬਹੂ ਅਨੰਦ। ਮੀਠੇ ਠਾਕੁਰ ਕੇ ਬਹੁਬੰਧ ॥੩॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭ ਪੂਰਨ ਏਕ। ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਕੀ ਤਰੀਐ ਟੇਕ ॥
ਰੂਪੁ ਚਿਨੁ ਦੂਜੀ ਨਹੀ ਜਾਇ। ਨਾਨਕ ਆਇ ਪਰਿਉ ਸਰਨਾਇ ॥੪॥੬੦॥

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀਆਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀਆਂ

ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਇਕ ਅਸਟਪਦੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇੰਞ ਹੈ :

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩

ਉਤਮੁ ਜੋਗੁ ਗਿਰਹ ਹੈ ਜੋਗੀ ਗੁਰਮਤੀ ਵੀਚਾਰੇ।
ਗੁਰਕੈ ਸਬਦਿ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਸੋ ਜੋਗੀ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਉਰਧਾਰੇ ॥
ਸਚੀ ਲਿਵ ਆਸਣਿ ਬੈਸੁ ਜੋਗੀ। ਭਗਤਿ ਨਾਮ ਆਧਾਰੇ ॥੧॥
ਐਸਾ ਜੋਗੁ ਕਮਾਉ ਪਰਾਣੀ ॥ ਜੀਵਨੁ ਮੁਕਤਿ ਗੁਰਮਤੀ ਜੁਗਤਿ
ਅਨਦਿਨ ਨਾਮ ਵਖਾਣੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਜੋਗੁ ਪਾਇਆ ਜੋਗ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਏ ॥
ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਾਂ ਪਾਏ ਜੋਗੀ। ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ॥
ਸੋ ਗਿਰਹੀ ਸੋ ਜੋਗੀ ਉਤਮੁ। ਜਿਸਨੋ ਆਪ ਬੁਝਾਏ ॥੨॥
... ...
ਸਬਦਿ ਮਰੈ ਸੋ ਨਿਹਚਲੁ ਜੋਗੀ। ਸਿਙੀ ਸੁਰਤਿ ਵਜਾਇ ॥
ਭੇਖੀ ਮੈਲੁ ਨਾ ਉਤਰੈ ਜੋਗੀ। ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਨਾਇ ਨਿਸਤਾਰਾ। ਹੋਰਿ ਝੂਠੇ ਭੇਖ ਸਬਾਇ ॥੪॥

ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸੁੰਦਰ ਰਚਿਤ ਸਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਰ ਛੰਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਮੂਲਪਾਠ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ "ਰਾਮਕਲੀ ॥ ਸਦੁ ॥" ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪਤਰਾ ੮੫੮/ੳ) ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ "ਸਦ ਸੁੰਦਰ ਨਾਈ ਕਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਇਸਦੇ ਕਰਤਾ, ਸੁੰਦਰ, ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਸਦੁ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਛੰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ "ਰਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਵਾਲਾ ਛੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਛੰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਓਅੰ ਮਹਲਾ ੧" ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਇਹੋ ਵਿਲੱਖਣ ਉਚਾਰਣ (ਓਅੰਕਾਰ) ਸਭ ਥਾਂ ਤੇ ਇੰਞ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ 'ਦਖਣੀ' ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੇਵਲ "ਰਾਮਕਲੀ" ਪਦ ਹੀ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਤੇ 'ਆਨੰਦ' ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਪਉੜੀ ੨੬ ਅਤੇ ੨੭ ਤਾਂ ਅਸਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਲਦਾ ਹੈ :

ੳ) ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਘਰ ਹੀ ਅੰਦਰਿ ਤਿਨਿ ਸਚੇ ਆਪਿ ਬਸਾਈ।
ਵਸਾਈ ਤਾ ਸਿਵ ਸਕਤਿ ਸਕਤਿ ਸਬਲੁ ਵਰਤਾਈਆ ॥
ਤਹਾ ਭ੍ਰਮੁ ਗੁਬਾਰੁ ਹੋਆ ਭਾਇ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ।
ਇਕ ਨਾਮਿ ਮਿਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭਈ ਉਲਟੀ ਸਿਵ ਸਬਲ ਵਰਤਾਈਆ ॥

ਤਹਾ ਮਿਟਿਆ ਤਾਮੁ ਭਇਆ ਪਰਗਟੁ ਨਾਮ ਲਾਗਿ ਹਠਿ ਹੋਰ ਵਰਤਾਈਆ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿ ਸਕਤਿ ਧੁਰਿ ਕਰਿ ਸਭੈ ਪਾਈਆ ॥੨੬॥

ਅ) ਸਿਮ੍ਰਤ ਸਾਸਤ ਬਹੁਤੁ ਵਖਾਣ ਦੇ ਰਿਠਿ ਤਤੁ ਨ ਪਾਇਆ।
ਤਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਏਤੁ ਦੁਆਰੈ ਏਤੁ ਦੁਆਰੈ ਨ ਪਾਇਆ ॥
ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਅਵਚਟ ਨ ਹੋਏ ਏਤੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ।
ਇਕਨਾ ਮੇਲਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਗਿਆਨੁ ਅੰਜਨੁ ਤਤੁ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ ॥
ਸੇ ਜਨ ਜਿਨਾ ਜਾਤਿ ਬਿਬੇਕ ਹੋਦੀ ਬਿਬੇਕੁ ਜਿਨਾ ਪਾਇਆ।
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਿਮ੍ਰਤ ਸਾਸਤ ਸੋਧਿ ਵੇਖਹੁ
ਏਹੁ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰੈ ਤਤੁ ਪਾਇਆ ॥੨੭॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੮੮੪/ੳ)

ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਮੂਲਪਾਠ ਨਾਲ ਧੁਨੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਭਾਵੇਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਫਿਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਚੁਕ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇਸ ਫਰਕ ਨਾਲ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਨਹਾਰ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਰਖਤੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਸੋਹਲੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਦੋ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੋ ਸੋਹਲੇ ਮਹਲਾ ੫ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਠ ਵਾਲੇ ਵਾਧੂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ ਮਹਲਾ ੫

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਇਆ। ਅਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੀਆਇਆ ॥
ਮਿਲਿ ਸਤਸੰਗਤਿ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੈ ਨਿਰਾਰਾ ਹੇ ॥
ਵਿਣੁ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਸਚੁ ਨ ਆਵੈ। ਭਰਮਿਆ ਫਿਰੈ ਸੁ ਤੀਰਥਿ ਨਾਵੈ ॥
ਬਾਰਹ ਪੰਥ ਸਭੈ ਹੈ ਝੂਠੇ ॥ ਸਭ ਮਹਿ ਸਚੁ ਨਿਰੰਕਾਰਾ ਹੇ ॥੨॥
... ...

(ੳ) ਤ੍ਰਿਖਾ ਬੁਝੀ ਗੁਰਿ ਅਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆਇਆ ॥
ਨਾਮੁ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ ਦਿੜਾਇਆ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਤਾ ਗੁਰਿ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ॥
ਪਤਿ ਪੂਰੀ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੇ ॥੧੬॥੧੪॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੮

(ਅ) ਗੁਰੁ ਗੋਪਾਲੁ ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦਾ ॥
ਗੁਰੁ ਦੈਇਆਲ ਸਚ ਬਖਸਿੰਦਾ ॥
ਗੁਰੁ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਖਟ ਕਰਮਾ ॥
ਗੁਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨਾ ਹੇ ॥੧॥
... ...
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਮਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਣੈ ॥
ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੇ ਸੁ ਆਪਣ ਭਾਣੈ ॥
ਸਾਧੂ ਧੂੜਿ ਜਾਚਹਿ ...
ਤੇਰੇ ਨਾਨਕੁ ਸਦੁ ਕੁਰਬਾਨਾ ਹੇ ॥੯॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੮

ਮਾਰੂ ਅੰਜੁਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਨਾਂ ਹੇਠ ਚਲਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪਦਿਆਂ —

੧. ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਧੁਰਹੁ . . .
੨. ਵੈਦੋ ਨ ਵਾਈ ਭੈਣੋ ਨ ਭਾਈ . . .

ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ (ਪਤ੍ਰਾ ੯੩੬/ੳ), ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ; ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਮਾਰੂ ਕੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵਾਰ ਦੀ ੨੧ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ "ਮਾਇਆ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ" ਸਿਰੋਪੰਕਤੀ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰਚਿਤ ਪਉੜੀ (ਸਣੇ ਸਲੋਕ ਦੇ) ਹੈ। । ਆਇਆ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਓਦੋਂ ਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਉੜੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਉਹੀ ਪ, ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਜੋ ਅੰਤ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਹੈ, ਇਸ ਚਲਦਾ ਹੈ :

[ਮਹਲਾ ੫]

ਹਰਿਕੇ ਚਰਨ ਨਿਤਿ ਨਮਸਕਾਰੁ ॥
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਖਿਨੁ ਨ ਬਿਸਰਤ ਇਹੈ ਪ੍ਰਾਨ ਆਧਾਰੁ ॥੧ ਰਹਾਉ
ਗੋਬਿੰਦ ਧਨ ਸਰਬੰਸ ਮਾਧਉ ਮੁਕੰਦ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੁਰਾਰੁ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਿਧਾਨ ਪਾਇਓ ਬਿਨਸਿਓ ਅਹੰਕਾਰੁ ॥੧॥

ਗੋਪਾਲ ਗੁਣ ਨਿਤ ਗਾਉ ਰਸਨਾ ਉਧਰਿਓ ਸੰਸਾਰੁ ॥
ਸਮਰਥ ਸਰਣਿ ਨਾਨਕੁ ਆਇਓ ਦਰਸ ਪਿਆਰ ਅਪਾਰਾ ॥੨॥

(ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੨੮)

ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕੁਝ ਫਰਕ ਸਹਿਤ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਬੀੜ ਅੰਦਰ; ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਵਧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

[ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫]

ਹਰਿ ਕੇ ਲੋਕ ਸਦਾ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ॥
ਤਿਨ ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਪੂਰਨ ਧਾਮ ॥
ਜਨ ਕਾ ਦਰਸ ਬਾਂਛੈ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ॥
ਹੋਇ ਪੁਨੀਤ ਧਰਮ ਰਾਇ ਜਾਮਿ ॥
ਭੈ ਕਉ ਭਉ ਪੜਿਆ ਸਿਮਰਤ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ॥
ਸਗਲ ਬਿਆਧਿ ਮਿਟੀ ਤ੍ਰਿਹੁ ਗੁਣ ਕੀ।
ਦਾਸ ਕੇ ਹੋਏ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹੈ (?) ਸਦ ਨਿੰਦਾ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਟਿਆ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥
ਐਸੇ ਸੰਤ ਭੇਟਹਿ ਵਡਭਾਗੀ ॥ ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸਦ ਕੁਰਬਾਨ ॥੨॥੫॥

(ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੬੫)

ਦੂਜੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ : "ਅਨਿਕ ਗਿਆਨ ਅਨਿਕ ਧਿਆਨ"। ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪਚਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲੇ (ਭੈ ਕਉ ਭਉ ਪੜਿਆ) ਪ੭ਵੇਂ (ਦੋਇ ਕਰ ਜੋਰਿ ਕਰਉ) ਤੇ ਪ੮ਵੇਂ (ਸਤਿਗੁਰ ਆਪਣੇ ਸੁਣੀ) ਦੀਆਂ ਵੀ ਕੇਵਲ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹਨ।

ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਸ਼ੀਰਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਸਿਵਾਇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋਹਾਂ (੨੦ਵੇਂ ਤੇ ੨੧ਵੇਂ) ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ, ਹੋਰ ਸਭ ਥਾਂ "ਬਸੰਤ" ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ "ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ" ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ "ਹਿੰਡੋਲ" ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਆਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਤੋਂ ੪ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ। ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ" ਅਤੇ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ

ਦੱਸੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਰਜ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਵਾਲੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਹਨ; ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਆਏ ਉਥੇ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਿਤ੍ਰ ਬਦਲ ਗਇਆ।

ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫

ਸਰਣ ਪਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਕਰਣਹਾਰੁ ॥
ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਓ ਕਰਿ ਪ੍ਰਤਪਾਰ ॥੧॥
ਗੁਰਚਰਨ ਲਗੇ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ॥
ਰਾਮ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਮਹਿ ਵਸਿਆ ॥
ਤਾ ਤੇ ਬਿਘਨ ਨ ਲਾਗੈ ਕੋਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਹਰਿ ਚਰਨੀ ਜਾ ਕਾ ਮਨੁ ਲਾਗਾ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੇ ਵਡਭਾਗਾ ॥੨॥੧੪॥

(ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੧੦੮੭/ੳ)

ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ (ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਧਿਆਇ ਕੈ ਹੋ ਹਰਿਆ ਭਾਈ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ; ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਫਰਕ ਪੈ ਗਇਆ ਹੈ। ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਧੁਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮੋਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩ ਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੀ ਸੈਂਚੀ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਉਪਦੇ ਵਾਧੂ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਹਨ :

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫

ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਥੇਧੇ ਦਰਸਿ ਤੁਮਾਰੈ ॥ ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਜਾਗਤ ॥
ਦਿਨ ਰੈਨਿ ਇਹੀ ਬੀਚਾਰੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਸਾਧ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ॥ ਮਨ ਤਨ ਪ੍ਰਾਨ ਆਧਾਰੇ ॥
ਤੁਮ ਸਮਰਥ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ॥ ਕੋ ਮਹਾ ਬਿਖਿਆ ਤੇ ਤਾਰੇ ॥੧॥
ਪ੍ਰਭ ਅਮੋਲ ਅਤੋਲ ਅਤਿ ਭਾਰੀ ॥ ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਨਿਸਤਾਰੈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ॥ ਬਾਛੈ ਸੰਤ ਰਵਾਰੇ ॥੨॥੩੦॥

(ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੧੧੬੪/ਅ)

ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫

ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਜੇਤੇ ਰਸ ਕੀਤੇ ਰੋਗ ਰੂਪ ਹੋਏ ਉਪਜੇ ॥
ਤਿਨ ਕਉ ਮਹਾ ਦੁਖਿਤ ਹੋਏ ਬੀਤੇ ॥ਰਹਾਉ ॥
ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਲਖਮੀ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਰੀਤ ॥
ਜਨਮ ਮਰਣ ਨ ਚੂਕੈ ਸਹੰਸਾ ਨਰਕ ਘੋਰਿ ਮਹਿ ਸੀਤੇ ॥
ਧਾਰਿ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਆਪੁਨੈ ਦਾਸ ਰਾਖੇ ਨਾਮੁ ਮਹਾਰਸ ਪੀਤੇ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਭਏ ਮੁਕਤੇ ਸਗਲ ਪਦਾਰਥ ਜੀਤੇ ॥

(ਪਤ੍ਰਾ ੧੧੬੪/ਅ)

ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫

ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ... ... (ਬੀੜ ਪਤਰਾ ੧੧੬੫/ੳ)

ਇਹ ਪਿਛਲਾ ਚਉਪਦਾ ਨਾ-ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ; ਪ੍ਰਤੀਕ ਲਿਖ ਕੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ੫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਦਲ ਗਇਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, "ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ ਹਿਰਦੈ" ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਿਆਰਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਅਰਥਾਤ ਘਰ ੨ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਤਕਰੀ ਦੇ ਅੰਤ ਉਤੇ ਘਰ ੧੧ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਤਾਂ ਤੇ ਜਪੁ ਮਨਾ ਹਰਿ" ੪੪ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਨਹੀਂ, ੪੯ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਕ੍ਰਮ ਬਦਲਿਆ ਹੈ, ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ। ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵੀ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਬੱਧੇ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਉਲਟ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਪਉੜੀ (੨੮ਵੀਂ) ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਭੁੱਲ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ : "ਇਹ ਪਉੜੀ ਅਠਾਈਹਵੀਂ ਅਹੈ।"

ਰਾਗ ਪਰਭਾਤੀ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ (ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੨੭), ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ : ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬੱਧੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਚਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੇਹਾ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

੧. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਹਰੇ : ਇਹ ਉਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ "ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਮਹਲਾ ੧

ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੫ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੩੩ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਦੇ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਕਰਤਿਤ੍ਵ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਸਲੋਕ "ਸਭਨਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੋ ਭਲਾ" ਅਤੇ "ਧਨਾਸਰੀ ਧਨਵੰਤੀ ਜਾਣੀਐ ਭਾਈ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹਨ।* ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਸ "ਹੈਨਿ ਵਿਰਲੇ ਨਾਹੀ ਘਣੇ ਫੈਲ ਫਕੜੁ ਸੰਸਾਰੁ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਸਲੋਕ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ, ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਗੇ ਹੋਏ ਪਰ ਗਿਣਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੬੨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ੨੮ ਸਲੋਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ੩੦ ਹੈ। ਪਾਠਾਂਤਰ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਅੰਤ ਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ, ਸਲੋਕ ੨੩ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੨. ਸਲੋਕ ਸਹਕ੍ਰਿਤੀ (ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ) ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ੬੨ ਸਲੋਕ ਹਨ, ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਪੰਜ ਘਟ ਦਰਜ ਹੋਣ ਰਹੇ ਸਲੋਕ ਅ ਪੰਜ ਹੀ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੧੩ ਤੇ ੧੪ ਅਤੇ ੪੩ ਤੋਂ ੬੨ ਤਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਸਲੋਕ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ; ਥਾਵਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ

੩. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੫੪ ਉੱਤੇ ਗਾਥਾ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੪ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੬ ਤੋਂ ੨੨ ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ।

੪. ਗਾਥਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ "ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਤੁ" ਹੈ (ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੫੫/ੳ) ਜੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਿਥਿ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ।

੫. "ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਰਤਨ ਮਾਲ, ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੫੭ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਦੇ ਕੇਵਲ ੧੮ ਬੰਦ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ੨੫ ਵਾਲੀ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਾਂਤਰ ਬਹੁਤ ਹਨ।

੬. ਸਵਈਏ ਮਹਲਾ ੫ (ਮੁਖਬਾਕ) ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੫੯ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ੧੨੬੦/ਅ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਕੁਲ ੧੧ ਸਵਈਏ ਹੀ ਹਨ। ਅੰਤਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀਅ

*ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਪੱਤਰਾ ੧੨੩੩/ਅ (ਸਲੋਕ ੧੭) ਅਤੇ ੧੨੩੪/ਅ (ਸਲੋਕ ੩੪)। ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੨੩ ਅਤੇ ੧੪੧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਵਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

੭. ਦੂਨਹੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੨ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ੧੯ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੨੨ ਤਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਠ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ।

ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦੋ ਦੂਨਹੇ, "ਜਾ ਕਉ ਪੂਰਾ ਸੁਆਉ ਹੈ" ਅਤੇ "ਮਗਨ ਭਇਓ ਪ੍ਰੀਅ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੮. ਚਉਬੋਲੇ ਇਸੇ ਪਤ੍ਰੇ (ਨੰਬਰ ੧੨੬੨/ਅ) ਤੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਗਿਣਤੀ ੯ ਹੈ।

੯. ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੬੩/ੳ ਤੋਂ ਸਵਈਏ "ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੇ ਮੁਖ ਬਾਕ" ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ੯ ਹਨ ਅਤੇ ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੬੩/ਅ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਈਏ ਮੁਖ ਬਾਕ ਇਸ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਟੂਟ ਕੇ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਏ ਹਨ। ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ੧੧+੯ ਹੈ।

੧੦. ਸਵਈਏ ਭੱਟਾਂ ਕੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ "ਸਵਈਏ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਕੇ ਕਾਲੈ ਭਟ ਕੀਤੇ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ। ਇਹ ੧੦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨੰਬਰ ੧੧ ਤੋਂ "ਸਵਈਏ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਕੇ" ਚਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ੯ ਹਨ। "ਸਵਈਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਕੇ" ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੬੦/ਅ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ੯ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵਈਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੇ (ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਹੈ। ਇੰਞ ਭੱਟ ਰਚਿਤ ਸਵਈਏ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਲ ੪੧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੧੨੪ ਹਨ।

ਬੀੜ ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੬੬/ਅ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਅੰਤਲਾ ਪਤ੍ਰਾ, ੧੨੬੭ ਖਾਲੀ ਹੈ।

ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘੜੇ ਦੁਗੜੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਉਲਟ, ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਛੋਟਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਧੀ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਸਲੋਕ/ਸਵਈਏ ਆਦਿ ਮਿਲੇ, ਉਹ ਉਸ ਉਸੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ।

ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ : ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ "ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ" ਪਲੇਟ ਚਿਤ੍ਰ ੨੩ ਤੋਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਚਹੁੰਆਂ ਦੇ

ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਤੀਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਆਡੰਬਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਪਲੇਟ XVII, ਚਿਤ੍ਰ ੧੪ ਵਿਚ ਆਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :

> ਸੰਮਤੁ ੧੬੩੧ ਵਰਖੇ ਮਾਹ ਭਾਦਿਉਂ ਸੁਦੀ ੧੫ ਪੂਰਨਮਾ ਕੈ ਦਿਨਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਮਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮੂਰਤਿ ਆਦਿ ਅਮਰੁ ਸਾ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚਿ ਪਰਗਾਸ ਕਰਿ ਕੈ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਓਨੁ ਜਿਨਾ ਜੇਤਾ ਡਿਠਾ ਅਤੇ ਸੁਣਿਆ ਸੇ ਜਨਮ ਮਰਣ ਤੇ ਰਹੇ ਅਮਰ ਹੋਇ ਅੰਤਿ ਅਮਰ ਵਿਚਿ ਅਮਰੁ ਸਮਾਣਾ ॥
>
> (ਪਤ੍ਰਾ ੧੨੫੫/ੳ)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੰਨ ਸੇਵਕ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਥਾਪੇ ਮੰਜੀਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭੱਲਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਲਈ ਉੱਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤਿ ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਸਲੋਂ ਆਰਿਆਤ ਛੰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦਾ ਚੋਖਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪ੍ਰਸਾਰ-ਕੇਂਦਰਾਂ ਤਕ ਰਸਾਈ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਉਹ ਫਿਰ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪ੍ਰਸਾਰ-ਕੇਂਦਰਾਂ ਤਕ ਰਸਾਈ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛਡ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਕੇਵਲ ਨਕਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲ ਤੀਜੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਉਪਰਲੇ ਮਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਫਿਰ ਪਰਤਾਂਗੇ।

ਉਤਾਰਾ-ਕਾਲ : ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਟੋਹ ਵੀ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਸੰਮਤੁ ੧੬੬੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਿਥਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਦੇ ਕਾਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜ਼ਮਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-ਕਰਤਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੂਲਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਰਾਮਰਾਏ, ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰਤੱਤ : ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਜੋ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਤੱਤ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

੧. ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ : ਜਪੁ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਓਅੰਕਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ; ਬਾਕੀ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ "ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਹੈ। "ਗੁਰੂ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ" ਵਰਤਣ ਦੇ ਪਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੂਲਮੰਤਰ ਵਿਚ "ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਉਦੋਂ ਚਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਣ ਵਾਲੇ ਝੂਠੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਓਦੋਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇਣ ਲਈ "ਗੁਰੂ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਤਿਗੁਰੂ" ਕਹਿਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਕਿਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੁਚੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝੋਂ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ" ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਉਗਮੀ।

੨. 'ਜਪੁ' ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਸਲੋਕ, "ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ, ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ," ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਜਪੁ "ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ" ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

੩. ਜਪੁ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸਰੂਪ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਨਾਲੋਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਅਕਸਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਕਾਰਣ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਹੈ।

੪. ਮੁਢ ਵਿਚ 'ਸੋਦਰੁ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਰੂਪ, ਰਹਰਾਸ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਾਗੀਆਂ ਨੇ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗਤ ਦੇਣ ਲਈ ਪਾਏ। ਰਹਰਾਸ ਵਾਲੇ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਵਿਚ "ਤੇਰੇ", "ਤੁਧਨੋ" ਆਦਿ ਪਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

੫. ਰਹਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਉਦੋਂ ਕੇਵਲ ਸੋਦਰੁ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਚਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਟ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੬. ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪੈ ਵਾਲਾ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਲਾਂ ਚਉਪਦੇ, ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਫਿਰ ... ਵਿਚ ਲੰਮੇਰੀਆ ਬਾਣੀਆਂ। ਰਾਗਾ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ ਰਚੈਤਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਰਨ ਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਅਥਵਾ ਪਹਲ ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੩, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੫, ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਨਿਸਚਿਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਵੀ ਫਰਕ ਪਏ ਹਨ, ਉਹ ਮਗਰਲਿਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ।

੭. ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਅ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣ ਇਸ਼ਟ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਔਖ ਹੈ। ਜੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਸ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੱਦ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ ਇ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿਉਂਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੀ।

੮. ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਹਾਲੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਸ ਧਾਰ ਸਕੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਮਾਨਤਾ ਵਿਹੀਨ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਹਾਲੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ; ਨਾ ਨਾ ਸ਼ਲੋਕ "ਜਿਤੁ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਨਾ ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ... ਤੇ ਨਾ ਮਲਾਰ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੂਲ ਸੋਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਚੜ੍ਹੀ। ਚਲਿਤ੍ਰ ਆ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਥਵਾ ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ।

੯. ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰੋਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਪਹਲਾਂ ਪਹਲ ਮਹਲੇ ਦ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ, ਧੁਨੀਆਂ ਵਾ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਸੁਧ' ਜਾਂ 'ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ' ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤ ਇਹ ਸਭ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

੧੦. ਲੋਕ ਪ੍ਰੀਅ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੀ ਢਾਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਗੀਤਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ "ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ", "ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਜੀਓ/ਜੀ", "ਵੇ" ਆਦਿ ਦੀ ਰਦੀਫ਼ ਵਜੋਂ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਿਸ਼ਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਜਿਵੇਂ 'ਜਿਵਤੀਂ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਿਥਤੀਂ' ਖਸੀਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖ਼ਮੀਰ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਆਈ।

੧੧. ਉਪਰੋਕਤ ਰੁਚੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠ ਅਸਲੋਂ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਪਰਿਸ਼ਕ੍ਰਿਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ਼ਲਤ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

੧੨. ਬੀੜ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੧੫ ਨਵੇਂ ਛੰਤ (ਸ੍ਰੀਰਾਗ) ਅਤੇ ੨ ਅਗਿਆਤ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ) ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਅਪੂਰਣ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੭ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਅੱਠਾਂ ਰਾਗਾਂ (ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ ਤੇ ਮਲਾਰ) ਉਪਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਸੋਲਹ (ਰਾਗ ਮਾਰੂ) ਇਸ ਤੋਂ ਵਧਰਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸੰਦਿਗਧ ਕਰਤ੍ਰਿਤ੍ਵ ਵਾਲੇ ਛੰਤ ਵੀ ਹਨ। ਵਖ ਵਖ ਗੁਰੂ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਚੋਖੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਈ ਸਲੋਕ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੀ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੰਨੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਨਕਲੀ ਅਥਵਾ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕਰਕੇ ਛਡੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਪਰੰਤੂ ਰਲਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਿਰਣਾ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ।

ਹੋਰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਖਣਾ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ, ਨਿਪਟ ਸਲੋਕ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸੂਝ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਮਈ ਹੈ।

੧੩. ਪਾਠ-ਭੇਦ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਵਖ ਵਖ ਕੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੱਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰੀਅ ਹੋਣ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾਰਣ ਦੀ ਸੁਖੇਨਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਤੋੜ ਲਇਆ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਧੂ ਭਰਤੀ ਵੀ ਕਰ ਲਈ।

੧੪. ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਰ ਰਾਗ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਰ ਘਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ, ਕੁਝ

ਪੱਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਉਪਲਬਧ ਪਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਔਂਤ ਔਂਡ ਸੰਕਲਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਸੀ—ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਪਟ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਲਿਖ ਦੇਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਵਾਂ ਛਡ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੂਲ ਲਿਖਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਛੇਤੀ ਖੁਸ ਜਾਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੋਤ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਖੰਡਿਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋਣ। ਫਿਰ, ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਪਰੰਤੂ ਖਾਲੀ ਛਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਰ ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਰਹੱਸ ਵੀ ਕੋਈ ਘਟ ਰੌਂਸ਼ਲਮਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਆਲਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹ ਗਇਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਲਾਹ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘੜੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਫਿਰ, ਬੀੜ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਥਾਂ ਛਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਣਛ ਵਿਚ, ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਫਿਰ ਇਸੇ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਗਇਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਾਖ਼ਲ ਦੇਣਾ ਚੰਗਾ ਨ ਸਮਝਿਆ ਹੋਵੇ।

੧੫. ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸਪ੍ਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਲਗ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹਾਲੇ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਚੌਂਕਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ /ੳ/ ਨੂੰ ਸਭ ਥਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ /ੳ/ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਲਗ ਮਾਤਰਾ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ। ਦੂਸਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ :

ਅ, ਣ, ਹ, ਘ, ਥ, ਰ, ਣ, ਨ

ਲਗ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਨਾ ਅੱਧੀ ਡੰਡੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਗੋਲ ਬਿੰਦੀ ਨਾਲ ਦੁਗਾੜਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਔਂਕੜ ਦੁਲੈਂਕੜੇ ਪੁਰਾਣੇ, ਅੰਕੁਸ਼ ਰੂਪ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋੜਾ ਉਲਟੇ ਅਰਥਾਤ ਸੱਜੇ ਰੁਖ ਉਪਰ ਨੂੰ ਉਠਦਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ XVI, ਚਿਤ੍ਰ ੧੩) ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ ਬਣਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰੋਰੇਖਾ ਪੂਰੀ ਵਹੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ; ਅੱਖਰ ਅੱਡਰੇ ਅੱਡਰੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਥੇ ਸਿਰੋਰੇਖਾ ਬੜੀ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਵਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੬. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ

(ਸੰਮਤੁ ੧੬੬੧ ?)

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਸਿਖ ਜਗਤ ਦੀ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਬੀੜ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਵਕਤ ਧੀਰਮੱਲੀ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਢੀ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਸੋਢੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਉਹ ਮੂਲ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਵਿਪੱਖੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਲੇਖਕ : ਇਹ ਬੀੜ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਚੋਖਾ ਸਾਹਿੱਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵੇਖਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ, 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ'[1] ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮੂਲਾਧਾਰ ਇਹੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬੀੜ ਦਰਸੀ ਪਰਸੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ (1) ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਦਿਆਲਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ), (2) ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਆਟਾ ਮੰਡੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, (3) ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ, (4) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈੱਕਟਰ, ਅਤੇ (5) ਸੁਾਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ।[2]

[1] ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੨ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਪਿੱਛੇ ਪੰ. ਪ੨-ਪ੩.

[2] ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਢੋਟੀਆਂ, ਤਹਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ, ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੀਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਜਿਹਲਮ, ਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਭਤਾਂ ਇਕ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਜੋ ੨ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੪ ਤੋਂ ੧੦ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਤਕ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਤੋਂ ਯਥਾਸ਼ਕਤਿ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

(ਚਲਦਾ)

ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ 13¾" × 9 (ਲਿਖਤ 10¾" × 6½") ਆਕਾਰ ਦੀ, ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਕਸ਼ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੇ ਫਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹਰੇਕ ਲਿਖੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਹਾਸ਼ੀ ਚੌਤਰਫ਼ੀ ਨਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਚੇਪੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਉਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾ ਲਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਕੋਰੇ ਹੀ ਪਏ ਹਨ।

ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ : ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਅੰਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪ ਦਾ ਪੰਨਾ ਲੈ ਕੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇਕ ਪਤ੍ਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ[3]। ਅੰਕ ਲਗੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਓ ਅੰਕ ਦਾ ਪੰਨਾ ੧, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਪਤ੍ਰੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ੨, ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਿ ਲਈ ਪਹਲੇ ਨੂੰ ਬਟਾ ੧ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਟਾ ੨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ; ਯਥਾ ੪੫/੧ ਤੇ ੪੫/੨/ ਅ "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾਨ ਓ ਬੀੜ ਵਿਚਲੇ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਜ ਦੇ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਨਾਲ ਅਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਬਣਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਬੀੜ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੰਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ, ਬਿਨਾ ਅੰਕ ਨੂੰ, ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਪਤ੍ਰਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅ ਦੋਬਾਰਾ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਪਿੱਛੋਂ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕਾਂ ਜੀ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦਾ ਅੰਕ	ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਅੰਕ	ਪ੍ਰਕਰਣ ਜਾਂ ਪਾਠ-ਪ੍ਰਤੀਕ
੪੫/੨	੪੬	ਜਪੁ ਆਰੰਭ

(ਫੁਟਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

(ੳ) ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ ਪਹਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਉਸ ਕ ਛਪੀਆਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਕਰਕੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱ ਚੋਂ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਾਠ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ' ਵਿਚ ਉਧ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

(ਅ) ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਦੇ ਲੱਭੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੂਜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ-ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੨ ੨੫੪ /ਸ/ ਤੇ /ਨ/ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘੋਖ ਦੇ ਵੀ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।

(ੲ) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਬਦ ਵਿਲਾਸ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ

(ਸ) ਸੁਾਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੨ (ਪੰ. ਪ੪-੬੩) ਤੇ ਆ ਚੁ ਹੈ

[3] ਜੋਧ ਸਿੰਘ, 'ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ', ਪੰਨਾ ੩.

੧੦੨/੨	੧੦੩	ਪਹਰੇ ਆਰੰਭ
੩੧੬/੨	੩੧੭	ਸੋ ਜਨੁ ਸੁਖੀਆ ਹੂਆ
੩੪੦/੨	੩੪੧	(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ੫ ਚਲਦਾ)
੩੪੮/੨	੩੪੯	(ਇਸ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪਤ੍ਰੇ ਹਨ)
੩੫੬/੨	੪੫੭	(ਇਸ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪਤ੍ਰੇ ਹਨ)
੪੨੦/੨	੪੨੧	ਰਾਗ ਬੈਰੰਗਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੭
੪੬੧/੨	੪੬੨	ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਆਰੰਭ
੪੯੪/੨	੪੯੫	ਤੂ ਥਾਨੁ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰਾ (ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ)
੫੪੧/੧	੫੪੦	ਨੀਸਾਣੁ ਪਾਤਸਾਹੀ ਛੇਵੀਂ
੭੦੧/੨	੭੦੨	ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ
੭੯੯/੨	੮੦੦	ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਵੇਪਰਵਾਹੇ (ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਚਲਦਾ)
੮੧੦/੨	੮੧੧	ਬਾਣੀ ਜੈਦੇਉ ਜੀ ਕੀ

ਡਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ "ਸੈਂਚੀ ਦਾ ਅੰਕ" ਕਹ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।[*] ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੈਂਚੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਠ ਪੱਨੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਲਦ-ਸਾਜ਼ੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ "ਜੁਜ਼" ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੈਂਚੀਆਂ ਜਾਂ ਜੁੱਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਹਰੇਕ ਸੈਂਚੀ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਅਰਥਾਤ ਅਠਵੇਂ ਪੱਨੇ ਉੱਤੇ, ਹੇਠਾਂ ਕਰਕੇ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀਧਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਲਦ ਦੀ ਮਿਸਲ ਚੁੱਕਣ ਸਮੇਂ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਚੋਖੀ ਆਸਾਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਚੀ ਦੇ ਨੰਬਰ (੧, ੨, ੩,) ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅੱਠ ਅੱਠ ਪੱਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਲਦਸਾਜ਼ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਿਲਾਈ ਸੰਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹੀ ਆਰੰਭਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਸੰਚੀ-ਪੱਨੇ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਠ ਅੱਠ ਦੀ ਥਹੀ ਵਿਚ ਬਣਦਾ ਪੰਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮਾਧਾਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੧੬/੨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਆਪ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ :

[*]'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ', ਪੰਨਾ ੪੬.

ਸੰਚੀ ਦਾ ਅੰਕ ੩੧੭ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ੩੮ ਸੰਚੀ ਮੁੱਕੀ ਤੇ ੩੯ ਚਲੀ।[1]

ਹੁਣ, ਜੇ ੩੮ ਸੰਚੀਆਂ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ਗਿਣੀਏ ਤਾਂ ੩੮ਵੀਂ ਸੰਚੀ ਦੇ ਮੁੱਕਣ ਦਾ ਪਤ੍ਰਾ ੩੮ × ੮ = ੩੦੪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲਾ ਪਤ੍ਰਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ੩੦੫ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ੩੮ ਦੀ ਥਾਂ ੩੯ ਸੰਚੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਪਤ੍ਰਾ ੩੧੨ ਤੇ ਅਗਲਾ ੩੧੩ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ੩੧੭ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਤ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਝਾਏ ਸਮਾਧਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦਾ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਝਾਏ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਧ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਇਆ, ਉਸ ਪਤ੍ਰੇ ਦੀ ਗਣਨਾ ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ; ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਇਹੀ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਪੱਤ੍ਰੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਲਿਖਤ ਮੁੱਕਦੀ ਸੀ) ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 'ਪਤ੍ਰੇ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਇਕ ਪੱਤਾ ਜਾਂ (leaf) ਹੈ, ਦੋ ਪੱਤ੍ਰੇ ਨਹੀਂ।

ਅੰਕ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਦੀਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕਾ ਉਪਜੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਆਇਆ ਹੈ :

> ੭੭੮ ਤੋਂ "ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ॥ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਬੇਪਰਵਾਹ" ਸੋਹਲਾ ਚੱਲ ਕੇ ੭੭੮ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਬਾਕੀ ੭੭੮ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੋਹਲੇ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ੭੭੮ ਪੱਨੇ ਉੱਤੇ "੨੨ ਬਾਈਵਾਂ ਸੋਹਲਾ ਪਤਿ ੮੦੦ ਸਈ (ਸਹੀ) ਹੈ ਮਹਲੋਂ ੧ ॥ ਪਹਲੇ ਕਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਗੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਣੈਹਾਰ ਅਪਾਰਾ" ੭੯੯ ਤੇ ਹੈ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਤ੍ਰਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਤੇ ਮੰਦੇ (ਮੰਨਦੇ) ਆਏ ਹਾਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਗ (ਅੰਕ) ਲਗਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਅੰਕ ਦਾ ਪੰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਉਸ ਦਾ (Second Half) ਦੂਜਾ ਅੱਧ ਹੈ", ਇਹ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰੁਸਤ ਇਉਂ ਸੀ ਕਿ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਜੋ ਅੰਕ ਲਗਾ ਹੈ ਉਹ ਪੰਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਗ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਈ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਉਸੇ ਪੰਨਾ ਦਾ (First Half) ਪਹਲਾ ਅੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਜੁਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਪੰਨਿਆ ਤੇ ਜੋ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਣੈਹਾਰ

[1]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੮.

ਅਪਾਰਾ" ੮੦੦ ਦੇ ਪਹਲੇ ਅੱਧ ਤੇ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੂ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤਰਕਰੇ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਸਮੇਂ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।[6]

ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਆਈ ਇਹ ਟੂਕ "੨੨ ਬਾਈਵਾਂ ਸੋਲਹਾ ਪਤਿ ੮੦੦ ਸਹੀ ਹੈ ਮਹਲੇ ੧॥ ਪਹਲੇ ਕਾ" ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਟੂਕ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਸੋਹਲੇ ਨੂੰ ਪਤ੍ਰਾ ੮੦੦ ਉਪਰ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਣੈਹਾਰ ਅਪਾਰਾ" ਦੇ ਮਗਰ ਲਿਖਿਆ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸਨੂੰ ਪੰਨਾ ੭੯੯/੨ ਗਰਦਾਨਦੇ ਹਨ । ਸੋ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ੭੯੯/੧ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪਤ੍ਰਾ ੮੦੦ ਸੀ।

ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿਘਿਪਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁਢ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਠੀਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਆ ਨਵੇਂ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਬਦਲੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਨਿਰੰਤਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅੰਕ ਵਖਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਮੂਲਪਾਠ ਦੇ ਅੱਡਰੇ। ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਹਨ; ਅੰਕ ਚੌਥੇ ਪਤ੍ਰੇ ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਤ੍ਰਾ ੨ ਤੋਂ ਤਤਕਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੀੜ ਦੇ ਕੁਲ ੯੭੪ ਪਤ੍ਰੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰੇ ਕਈ ਥਾਂ ਛਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਲੱਭਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਛਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਰਕਯੁਕਤ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਕੁਝ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛਡੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਪਟ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ।

ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਖੋਜੀ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਗਾਂ (ਅੰਕਾਂ)" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਘਰੁ" ਦੇ ਸੂਚਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਾਵਿ-ਕ੍ਰੋਟੀ ਦੇ, ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਾਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੰਡਨ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ (ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ) ਕਈ ਅਣਭਾਉਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਅਥਵਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।[7]

[6]'ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ', ਪੰ. ੨੪-੨੫ (੨੨.੧੨.੨੪. ਸੋਮਵਾਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ)।

[7]ਦੇਖੋ, ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ, 'ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੪੧-੬੩.

ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ... ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ... ਦਾ ਮਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

'[ਪਤ੍ਰਾ] ੯੬੬ ਤੇ 'ਸੁਣ ਮੁੰਧੇ' ਵਿਚ ਸਸਾ ਦੇ ਪੈਹਲੇ ਮੋਢੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ... ਲਗਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ, ਇਹ ਸਲੋਕ ਸੰਚੀ ਤੋਂ ... ਜਾਣ ਆਦਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ (ਟਿਕ ਮਾਰਕ) ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਗਉੜੀ ... ਵਿਚ ਜੋ ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਗ ਆਏ ਗਉੜੀ ਪਦ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ (ਟਿਕ ਮਾਰਕ) ਜਾਪਦੇ ਹਨ।'[8]

ਪੁਣ ਛਾਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਅੰਕ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੰਥਮ ... ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਦਿੱਸੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੀ ਸ੍ਰ... ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੩, ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ। ਲਟਕਵੇਂ ਅੰਕ ਰਾਗ ... ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇ... ਸਮੁੱਚੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰੀਤਿ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸੰਚੀਆਂ ਦੇ ... ਅੰਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ... ਦੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨ ਸਮਝਦਿਆਂ, ਅਭੋਲ ਹੀ ਨਕਲ ਕਰ ਲਇਆ ...

ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਕਲਮਾਂ : ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ... ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਭਿੰਨ ਕਲਮਾਂ ਦੀ ਟੋਹ ਲਾਈ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁ... ਹੈ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਖ ਵਖ ਕਲਮਾਂ ਤਾਂ "ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ" ... ਹਨ। ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ, ਵੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹ... ਚੂਕੀ ਧਾਰਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ... ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਲਿਖੇ ਮੰਨਦੇ ਹ...

ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਠੋਸ ਜਾ... ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖ... ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਗੁਟਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਦਸ... ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਕਿਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਮੰਨੀਏ ? ਗ੍ਰੰਥ ... ਗੁਟਕੇ ਨੂੰ ? ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਸਥਗਿਤ ਕਰਨ ਦ... ਰਖਦੇ ਹਾਂ।

[8]ਦੇਖੋ 'ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ' ਪੰਨਾ ੩੧ (੫.੧.੨੫, ਸੋਮਵਾਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ)। ਨੋਟ : ਰੋਜ਼ਨਾਮ... ਇੱਥੇ ਹਰਫ਼ 'ਸਾਦ' ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਬੀ ਪਦ "ਸਹੀਹ" ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ... ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਦਰੁਸਤ' ਜਾਂ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਇਕ ਸਲੋ... "ਕਾਲਾ ਕਰੇ ਅਣੇਰੀਆ ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦ" ਵਿਚ ਇਸੇ ਸਾਦ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਤੁਕ ਦਾ ਠੀ... ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਘਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਾਲਿਕ ਠੀਕ (... ਸਮਝਦਾ।

[9]ਦੇਖੋ, 'ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ', ਪੰਨਾ ੮੭ (ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ੫੫੧/੧ ਸੰਬੰਧੀ ਟਿ...

ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਰੂਪ : ਹਰੇਕ ਰਾਗ, ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਤੇ ਮੁਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵੀ, ਬੀੜ ਅੰਦਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਅਸੰਗਤੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਅਥਵਾ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ, "੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤੁਖਾਰੀ ਤੇ ਕੇਦਾਰਾ ਵੀ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਥਾਂ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਜੇਹੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਚਲੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਗਲ ਲਿਖੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੰਗਲ, ਜਿਤਨੇ ਭੀ ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਲਗਪਗ ਮਰਯਾਦਾ ਪੂਰਬਕ ਹਨ। ਔਪਰ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਕੁਝ ਕੁ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਰੁਧ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਏ ਹਨ :

(ੳ) ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੬ ॥ ੧ਓ
ਉਜਲ ਕੈਹਾ ਚਿਲਕਣਾ . . . ॥ ੧ ॥ ੩ ॥

(ਅ) ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੭ ॥
ਜੋਗ ਨ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗ ਨ ਡੰਡੈ . . .

(ੲ) ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨ ॥
ਦੁਬਿਧਾ ਮਨਮੁਖ ਰੋਗਿ ਵਿਆਪੇ ..

(ਸ) ਮਹਲਾ ੧ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਘਰੁ ੨॥
ਸਾਲਗ ਰਾਮ ਬਿਪ ਪੂਜਿ ਮਨਾਵਹੁ ..

'ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਰੁੱਧ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਪਿੱਛੋਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਸ਼ਬਦ ਉਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਹਾਲੀ ਬੀੜ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਖੈਰ, ਇਸ ਉਕਾਈ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਵਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਫਿਰ ਪਰਤਾਂਗੇ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਚਉਪਦਿਆਂ, ਅਸ਼ਟਪਦਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਮਗਰ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਮਾਝ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਖ ਕੇ ਗਿਣਤੀ ਜੁਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧, ੩ ਤੇ ੪ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਅਲੱਗ ਹੈ, ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਅਲੱਗ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਗਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੁਮਲਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ਲਿਖ

ਦਿਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੁਮਲੇ ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ, ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ, ਹੇਠਾਂ, ਉਤੇ ? ਮਗਰੋਂ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਜੁਮਲੇ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਗ਼ਲਤ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਜਾਂ ਉੱਵ ਹੀ ਸੁਧਾਈ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿਹਾਰੀ ਤੇ ਔਂਕੜ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਮਿਟਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਹ ਗਈਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉੱਵ ਹੀ ਲਕੀਰ ਫੇਰ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜੁਮਲਾ ਅੰਕ, ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ, ਅਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਬਾਰੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ, ਲੰਤੀਂ'ਦੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਕੱਟ ਵੱਢ ਤੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ੧੯੨੪-੨੫ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਦੀਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਟੋਲੀ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਆਈ ਹੈ :

"ਓ" ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਔਂਕੜ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ, ੯੦ ਪੱਤੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਅਧੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਰੇ ਦੇ "ਵਿਛੁੰਨੀ ਕਿਉ ਮਿਲੈ" ਪਾਠ ਵਿਚ "ਓ" ਨੂੰ ਔਂਕੜ ਲਾ ਕੇ ਹੜਤਾਲ ਲਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀੜ ਸੋਧੀ ਗਈ ਹੋਊ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈ ਪਾਠ ਦੇ ਓ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਔਂਕੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾ ਔਂਕੜ ਤੋਂ ਓ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਲੱਭਣ ਲੋੜਦਾ ਹੈ ਯਾ ਇਹ ਜਤਾਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਓ ਤੇ ਉ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ।[10]

ਬੀੜ ਦੇ ਇਸ ਪਖ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਾਂਗੇ।

ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੀ ਕੈਫ਼ੀਅਤ : ਬੀੜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪਤ੍ਰਾ ੨/੨ ਤੋਂ "ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੱਗੇ ਪੰਨਾ ੧੩੨ ਉਪਰ ਵਿੱਚੋ ਪੌਣਰਨ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ "ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ [ਕਾ]"[11] ਵੀ ਇਸ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲ ਤਤਕਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਖੇਪ ਹੈ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਗਲੇ ਅਥਵਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ।

[10]ਦੇਖੋ "ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ", ਪੰਨਾ ੪ (੧੯. ੧੧. ੨੪, ਬੁਧਵਾਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ)

[11]ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੀਣ ਰਹ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

	ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿ
	ਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ
	ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾ ਕਾ	੮੧੧ ਤੁਖਾਰੀ
੪੧ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ	੮੧੬ ਕੇਦਾਰਾ
ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦੋਉ ਵਦੀ ਏਕਮ ੧	੮੨੪ ਭੈਰਉ
ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ	੮੭੪ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ
੪੫ ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮ: ੫	੮੫੮ ਸਾਰੰਗ
੪੬ ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ	੮੮੬ ਮਲਾਰ
ਕਾ ਨਕਲੁ	. . .
੫੦ ਸੋਦਰੁ ਪੰਚ ਸਬਦ	. . .
੫੨ ਸੋਹਿਲਾ ਆਰਤੀ ਪੰਚ ਸਬਦ	੯੩੨ ਗਾਥਾ
. . . .	੯੩੮ ਫੁਨਹੇ
. . . .	੯੩੯ ਚਉਬੋਲੇ
. . . .	੯੪੦ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰੁ ਜੀਉ ਕੇ
. . . .	੯੪੫ ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ
. . . .	੯੪੭ ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ
. . . .	੯੪੯ ਸਵਯੇ ਕਲ ਕੇ ਤਥਾ ਹੋਰਨਾ ਕੇ
	੯੬੬ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ
੪੬੧ ਸੋਰਠਿ	੯੭੪ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤਥਾ ਸਿਆਹਰੀਆ ਕਿ
੪੮੮ ਧਨਾਸਰੀ	ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ
੫੦੦ ਜੈਤਸਰੀ	੩ ਸਿਰੀਰਾਗ ਤਥਾ ਮਾਝ ਤਥਾ ਗਉੜੀ
. . . .	. . . .
੫੪੦ ਨੀਸਾਣੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ	੧੨ ਸੂਹੀ ਬਿਲਾਵਲੁ ਗੋਂਡ ਰਾਮਕਲੀ
ਦਸਖਤ ਮਹਲਾ ੬	੧੫ ਨਟ ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਮਾਰੂ ਤੁਖਾਰੀ ਕੇਦਾਰਾ
. . . .	. . . .
. . . .	. . . .
. . . .	. . . .

[illegible]

(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਮਿਤੀ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਆਰੂਪ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਟੇਢੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।) ਸਰੋਤ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ

ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ

੩, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤਥਾ ਮਾਝ ਤਥਾ ਗਉੜੀ
੬. ਆਸਾ ਤਥਾ ਗੂਜਰੀ ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ
੯. ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਡਹੰਸ ਸੋਰਠਿ
੧੦. ਧਨਾਸਰੀ ਜੈਤਸਰੀ ਟੋਡੀ ਬੈਰਾੜੀ ਤਿਲੰਗ
੧੨. ਸੂਹੀ ਬਿਲਾਵਲ ਗੋਂਡ ਰਾਮਕਲੀ
੧੫. ਨਟ ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਮਾਰੂ ਤੁਖਾਰੀ ਕੇਦਾਰਾ
੭੭. ਭੈਰਉ ਬਸੰਤ ਸਾਰਗ ਮਲਾਰ ਕਾਨੜਾ
੨੦. ਕਲਿਆਣ ਤਥਾ ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ

ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ "ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ" ਦੇ ਉਹ ਪਤ੍ਰ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇ
ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ, ਕਿ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰਾਂਤ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ
"ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ", ਅਤੇ ਦੂਜਾ "ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ" ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਟ
ਬਾਹਰੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ
ਦੀ ਜਾਂ ਇਕ ਅੱਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਕੀ ਰਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਤਤਕਰੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਗਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤ
ਆਪਣੇ ਪਕ੍ਰੇ ਮੱਲ ਲਏ ਹੋਣ। ਪੈਰ, ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਬ
ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ।

ਤੀਸਰਾ "ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ" ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬੀੜ
ਦਸਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ, ਪਦੇ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਮਹਲਾ ਤੇ ਪਤ੍ਰਾ
ਤੋਂ ਉਹ ਰਾਗ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਰਣ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ
ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰਾਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ
ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ
ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਿੱਤੇ
ਮੇਲਾਨ ਤੋਂ ਤਤਕਰੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਵੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।[13]

---

[13]ਉਪਰ (ੳ), (ਅ) ਤੇ (ੲ) ਤਿੰਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਸੂਚੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਜੋ
'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' (ਪੰਨਾ ੫-੬) ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।

(ੲ) ਦਸ ਸ਼ਬਦ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

੧.	ਏਕ ਸਿਮਰਿ ਮਨਿ ਮਾਹੀ	(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੪੮)
੨.	ਜਾ ਕਉ ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ	(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਛੰਤ ੪)
੩.	ਠਾਕੁਰ ਹੋਏ ਆਪਿ ਦਇਆਲ	(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਮ: ੫, ਚਉ. ੨੩)
੪.	ਸੰਤਨ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ	(ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਚਉ. ੨੨)
੫.	ਨਰ ਨਰਹ ਨਮਸਕਾਰੰ	(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਚਉ. ੫੯)
੬.	ਰੂਪ ਰੰਗ ਸੁਗੰਧ	(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਚਉ. ੬੦)
੭.	ਰਣੁ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ	(ਰਾਮਕਲੀ, ਮ: ੫, ਛੰਤ ੫)
੮.	ਕਰਿ ਬੰਦਨ ਪ੍ਰਭ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ	(ਰਾਮਕਲੀ, ਮ: ੫, ਛੰਤ ੬)
੯.	ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਧਿਆਇ	(ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੫)
੧੦.	ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਭਗਤਿ ਬਛਲੁ	(ਮਲਾਰ, ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੮)

(ਸ) ਅੱਠ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਜਿਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਵੇਖ ਲਓ :

	ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ	ਬੀੜ ਨਾਲ ਫਰਕ	ਰਾਗ ਮਹਲਾ ਆਦਿ
੧.	ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੋਡ ਕਾਹੇ ਲੋਭਾਨੇ	ਬਿਖਿਆ	(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ:੩, ਚਉ. ੧੨)
੨.	ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਤਾ ਸਭ	ਵਞਾਏ	(ਮਾਝ ਮ: ੩, ਅਸ਼ਟ. ੧੦)
੩.	ਹਮ ਭਗਵੰਤ ਭਾਗਨ ਸਚ	ਧਨਵੰਤ	(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਚਉ. ੩੧)
੪.	ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਜੀ	ਨਾਮੁ	ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੭੦)
੫.	ਜਪਿ ਮਨਾ ਹਰਿ ਰਾਮ	ਤੂੰ ਰਾਮ	(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਛੰਤ ੩)
੬.	ਕੋਉ ਬਿਖਮ ਗੜ ਤੋਰੈ	ਗਾਰ	(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੫੩)
੭.	ਜੋ ਸਿਖੁ ਸਾਖੀ ਬੰਧਪੁ	ਸਖਾ	(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਚਉ. ੬)
੮.	ਧੂਪ ਦੀਪ ਪੂਜਾ ਗੋਪਾਲ	ਸੇਵਾ	(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਚਉ. ੧੪)

(ਹ) ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤਤਕਰੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂਕਿ ਅੰਦਰ, ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਥਾਂ ਸਿਰ ਦਰਜ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ—

੧. ਬਿਹਾਗੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ ੨ "ਦੂਤਨ ਸੰਗਰੀਆ" ਇੱਕੋ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਅਰਥਾਤ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲ ੪ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਨਹੀਂ।

੨. ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਸੋਹਲਾ "ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਵੇਪਰਵਾਹੇ" ਪਤ੍ਰਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸੋਹਲਿਆਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ੨੨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪਤਰਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ੨੨ਵਾਂ ਸੋਹਲਾ "ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਨੈਹਾਰ ਅਪਾਰਾ" ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਹੁਣ ਪਤ੍ਰਾ ੭੯੯/੨ (ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਕ ੮੦੦) ਉਪਰ ਅਰਥਾਤ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਤਖਤੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ। ਸੁਧਾਈ ਇਸ ਭੁੱਲ ਦੀ ਪਤ੍ਰਾ ੭੭੮/੧ ਉਪਰ ਇਹ ਨੋਟ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। "ਬਾਈਹਵਾਂ ਸੋਲਹਾ ਪਤਿ ੮੮੦ ਸਹੀ ਹੈ ਮਹਲਾ ੧॥ ਪਹਿਲੇ ਕਾ।"

'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਲੇਖਕ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰ ਅੰਕ (ਅ) ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਠ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਠ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਥ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ; ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਯ ਸਾਹਿਬ ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸਨਜ਼ ਵਲੋਂ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਬੇਲ ਬੂਟਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰੰਗੀਨ ਟਾਈਟਲ ਨਾਲ ੨੪ ਪੁਆਇੰਟ ਦੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਉਪਰ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ : "ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੁਧਾਯਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਸਬ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲੋਂ [ਜੋ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ] ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ।[13]

ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਸੋਧਿਆ ਗ੍ਰੰਥ : ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ੁਧ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗਿਆਨੀ ਦੌਲਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਟੋਲੀ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਾਮਹੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰੀ ਸੀ :

੧੯.੧੧.੨੪ ਬੁਧਵਾਰ

ਪਹਲੇ ਵੇਲੇ . . . ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵੇਲੇ ਪੰਡਤ ਕਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

[13]ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਛਾਪੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਦੁਰਲਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ੨੮੮੯ ਤੇ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਛਪਣ ਸਾਲ, ਕੀਤੇ ਗਿਣੇ, ੧੯੧੩ ਤੋਂ ੧੯੧੮ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਸੀ।

੧੪੩੦ ਪੰਨੇ ਵਾਲੇ ਬਾਰੇ ਦੀ (ਜੋ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਦਾ ਛਪਿਆ ਹੈ, ਟਾਈਟਲ ਪੇਜ ਰੰਗੀਨ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਚੰਗਾ ਸੁਧ ਛਪਿਆ ਹੈ ਬਹੁਤ ਘਟ ਅਸ਼ੁਧੀਆਂ ਹਨ) ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ।[14]

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੁਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟ੍ਰਸਟ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੂਲਾਧਾਰ ਇਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਫਲਸਰੂਪ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਬੀੜ ਦੇ ਨੋਟਸ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਰ-ਵਰਣਿਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਤੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹਨ । ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਵੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬੱਜਰ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਤਕਰਾ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਇੱਥੇ, ਪੇਵੰਦ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਲਾ ਲਇਆ ਗਇਆ ਸੀ । ਨਾਲ ਹੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀੜ ਦਾ ਇਹ ਤਤਕਰਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਪਾਠ ਵੀ ਚੋਖੇ ਭਿੰਨ ਸਨ । ਆਖਿਰ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਤਾਂ ਸੰਕੇਤਕ ਹੀ ਹਨ; ਪੂਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪਾਠਕ-ਜਨ ਆਪ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

'ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ' ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਹਨ । ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ" ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ।

ਪਾਰਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ : ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੨੦/੨ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੨੧/੨ ਉਪਰ ਪਾਰਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਇਕ ਬਿਖਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । (ਪਲੇਟ : XVIII ਚਿਤ੍ਰ ੧੫(ੳ) ਇਹ ਕਿਸੇ ਕੁੰਬੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਪਲੇਟ XIX, ਚਿਤ੍ਰ ੧੫(ਅ) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ : ਦੋ ਤਿੰਨ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ੨੫/੨ ਉਪਰ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਹਨ । ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਹ

[14]ਉਪਰ ਕਥਿਤ "ਰੰਜਨਾਮਾ" ਪੰਨਾ ੪.

ਪਤ੍ਰਾ ੪੧ ਉਧਰ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ । ਪਹਲੇ ਚੋਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਇਕ ਹੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਚਲਿ.. ਉਸੇ ਹੱਥ ਦਾ, ਪਰ ਬਾਰੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ ਥਿਤਾਂ ਬੜੀ ਬਿਖਮ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਪਲੇਟ XX, ਚਿਤ੍ਰ ੧੬ (ੳ) ।

ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਰਦੀ ਸੀ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਐਵੇਂ ਪਈ ਹੋਈ ਸਿਹਾਰੀ, ਬਿਹਾਰੀ ਤੇ ਲਾਂ ਲਈ ਲਗਪਗ ਇਕ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾ ਹੋਰਵੇਂ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਜੋ ਠੀਕ ਪਾਠ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਪਲੇਟ XXI, ਚਿਤ੍ਰ ੧ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫਰਕ ਸਹਿਤ ਲਿ ਹੈ । ਇਕ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਅੰਤਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ "ਨ ਗੱਲ" ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ । ਮਗਰਲੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਵੇਂ ਹੀ ਲਿ.. ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ, "ਕ (ਗੱਦੀ) ਦੀ ਗੱਲ" ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਵਸੀਹਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ : ਇਕ ਪਤ੍ਰਾ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ ੨ (ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਕ ੩੮) ਉੱਤੇ ਥਮੋੜੇ ਹਲਕੇ ਜੇਹੇ ਸਾਵੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਸੋਢ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਢੀ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਵਸੀਹਤ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸ.. ਸੁਦੀ ੧੧, ੧੭੪੮ ਬਿ. ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਲਾਂ ਦਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਓਦੋਂ ਹੀ ਪਿਆਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ (ਪਹਲਾ ਕਾ) : ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕਾ" ਕਰਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਨੇ ੨੯/੧ (ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੱਤ੍ਰਾ ੪੫) ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ (ਪਲੇਟ XXII ਚਿਤ੍ਰ ੧੭) ਇਹ ਪੰਨਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਲ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਕੱਟ ਪ੍ਰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮਤ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ । ਬੀੜ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਭਾਗ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕਈ ਪਤ੍ਰੇ ਗੁਮ ਹਨ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਸੋ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸੂਰਤ ਦਾ ਠੀਕ ਅ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾ ਨੀਸਾਣ ਮੁਢ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰਾ ੪੫ ਤੇ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਪੁ, ਪਤ੍ਰਾ ੪ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਨੇ ੪੫/੨ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ।

ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆਂ ਦਸਤਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਨਕਲ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ : ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਸੋਦਰੁ" ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। "ਸੋ ਪੁਰਖ" ਵਾਲਾ ੪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁੱਟ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਂ, ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲੇ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਗ-ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵਰਤਮਾਨ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਨਾ ਹੀ ਮਹਲਾ ੯ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਨੀਸਾਣੁ : ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ਪ੪੦ (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤ੍ਰਾਂ ਪ੪੧/੧) ਉਪਰ "ਨੀਸਾਣੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਲੇਟ XXIII ਚਿਤ੍ਰ ੧੯) ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਬੀੜ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ੧੬੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਓਦੋਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਇਆ। ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮਗਰਲੇ ਸਮੇਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ : ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਤ੍ਰਾ ੯੪੪/੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸੰਖਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :–
ੳ) ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ (੪+੬੭); ਗਾਥਾ (੨੪); ਫੁਨਹੇ (੨੩); ਚਉਬੋਲੇ (੧੧), ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ (੨੪੧+੨ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੇ); ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ (੧੨੫+ਕੁਝ ਅੰਤਲੇ ਹੋਰ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੇ), ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ ਮਹਲਾ ੫ (੯+੧੧), ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਲੇ ਕੇ (੯), ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ (੧੦) ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ (੨੨) ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ (੬੦), ਮਹਲੇ ੫ ਕੇ (੨੧); ਕੁਲ ੧੨੨। ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (੩੩+੬੭+੩੦+੩੨)। ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ੯੭੨/੨ ਉਪਰ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਪਈ ਹੈ; ਫਿਰ ਵੀ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ", ਅਗਲੇ ਪਤ੍ਰਾ ੯੭੩/੧ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ॥੧॥੧॥ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ; ਪਹਲਾਂ ਲਿਖੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ।

ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਤ੍ਰਾ ੯੭੪/੨ ਉੱਤੇ ਉਸੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਮੂਲ ਪੋਥੀ। ਵਿਚਲਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਪਤ੍ਰਾ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ (ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕ ੯੭੩/੨ ਤੇ ੯੭੪/੧ ਵਾਲਾ) ਖ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ

ਸਿਵਾਇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਗਿਣਾਈਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਈ ਦਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ :

੧) ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕੁਲ ਪਤ੍ਰੇ ੯੭੪ ਹਨ;
੨) ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਬਿਧਿ;
੩) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ (ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ);
੪) ਰਤਨਮਾਲਾ;
੫) ਸਲੋਕ ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਬਾਦ;
੬) ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ।[15]

ਪਰ "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਤਥਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ "ਰਾਗਮਾਲਾ ਸਿੰਘਲਾਦੀਪ ਕੀ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ ਬਿਧ" ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਦਾ ਮਤ ਕੁਝ ਵਖਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਆਈ ਪ੍ਰਤੀਕ—

੯੭੪ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤਥਾ ਸਿੰਘਲਾਦੀਪ ਕੀ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ ਬਿਧਿ

ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਚਲੀਆਂ ਦੰਤ-ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ :

> ੯੭੪ ਤੋਂ ਅਗਲੇ, ਪਿਛਾਂਚਰੀ, ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਉਪਰ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧, 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ' (੩ ਸ਼ਬਦ), 'ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਬਾਦ' (੧੬ ਸ਼ਬਦ), 'ਰਤਨਮਾਲਾ' (੨੫ ਸ਼ਬਦ), 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' 'ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ', 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਅਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਆਈ ਉਪਰਲੀ ਮੁਖਤਸਰ ਜੇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੀ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਕਦ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਕਰਵਾਇਆ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸ ਦਸੀਂਦਾ ਹੈ।[16]

ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ : 'ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜ ਵਾਰਾਂ (ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪) ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ

[15] 'ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ', ਪੰਨਾ.੮ (ਮੁਖਬੰਧ)

[16] ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਲਾਸ' ਵਿਚ "ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸੰਚੀਆਂ ਦੀ ਪੋਥੀ" ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਕਰਣ।

ਹੈ । ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਵਾਰਾਂ (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਅਤੇ ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧) ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ, ਮਗਰੋਂ ਬਾਰੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤੇ, ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਥਾਂ ਮਿਲੀ, ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ਧੁਨੀ ਬੜੇ ਉਘੜੇ ਦੁਘੜੇ ਢਙ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ :

"ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਕੀ ਧੁਨਿ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ" ।

ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਕਾਰਨ ਇੰਝ ਹੋ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ : ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖੇ "ਸੁਧੁ", "ਸੁਧ ਕੀਚੇ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੈਤਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਮਾਰੂ ਤੇ ਬਸੰਤ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

ਕਟੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ : ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਜਾਣ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ। ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

੧) ਸਲੋਕ :
ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਵੇਲੜੀ ਤਹਿ ਲਾਲ ਸੁਗੰਧਾ ਫੂਲ ॥
ਅਖਰ ਉਹ ਲਿਖਿਓ ਨਹੀ ਜੇਕਰ ਪਏ ਕਬੂਲ ॥
(ਪਤ੍ਰਾ ੨੭੫/੧)

ਇਹ ਸਲੋਕ ਰਾਗ ਗਉੜੀ "ਵਾਰ" ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਲੀ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਮੇਸ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਪਰ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

੨) ਹਰਿ ਜਨ ਲੀਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਛਡਾਏ ॥
(ਪਤ੍ਰਾ ੩੦੬/੨)

ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਅੰਕ ੯੪ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤੇ ਵੀ ਲਕੀਰ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਇਹ ਹੋਣਾ ਹੈ ।

੩) ਦੇਖੌ ਲੋਗਾ ਹਰਿ ਕੀ ਸਗਾਈ ॥
ਮਾ ਧਰਿ ਪੁਤ ਧੀਆ ਸੰਗ ਜਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੩੭੪/੨)

ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਰਾਗ ਆਸਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕੀ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਅਦ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਹੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਫੇਰੀ। ਅੰਕ ਇਸ ਦਾ ਉੱਥੇ ੩॥੨॥੩੫॥ ਹੁਣ ਦ ਦਿਸ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਦਸਦੇ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਪਟਲੇਸ਼ਵਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰੇਂਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਜੀ ਜਮੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

੪) ਸੁਖ ਸਾਦਿ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥
ਨਿੰਦਕ ਕੇ ਮੁਖਿ ਛਾਇਆ ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੪੮੩/੧

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਰਾਗਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਕ ਇਸ ਦਾ "੨ ॥ ੨੨" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਨਾਲ ਉਪਰ ਇਸੇ ਸਫੇ ਤੇ ਅ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ।

੫) ਅਵਿਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ ॥
ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਕਰੇ ਨਿਬੇਰਾ ॥ਰਹਾਉ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੪੯੭/੨)

ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਕੁ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

੬) ਹਰਿ ਹਰਿ ਲੀਨੇ ਸੰਤ ਉਬਾਰਿ ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੫੧੧/

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਦੂਹਰਾਗਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਲੀਕ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ੫੦੬ ਉਪਰ ਅੰਕ ੧੫ ਉੱਤੇ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ।

੭) ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਜਪਿ ਭਏ ਦਇਆਲਾ ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੫੫੦/

ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਵੀ ਦੁਹਰਾਗਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕਟਿ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਸਫੇ (੫੫੦/ੲ) ਉੱਤੇ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ।

੮) ਰੁਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ ਹਰਿ ਏਕ ਧਿਆਵਹੁ
ਸਤਿਗੁਰ ਤੁਮ ਸੇਵ ਸਖੀ ਮਨ ਚਿੰਦਿਅੜਾ ਫਲੁ ਪਾਵਹੁ (ਪਤ੍ਰਾ ੭੦੩/..

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਇਸ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਗ੍ਰਸਿਤ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਅੱਗੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਕਲਮ ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ ।

੯) ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਧਿਓ ਮਾਈ ਕਵਲਨੈਨ ਆਪਨੇ ਗੁਨ ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੮੧੦/
ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

੧੦) ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ ॥ (ਪਤ੍ਰਾ ੮੮੫/੨)

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇਹੋ ਇਕ ਤੁਕ ਬਾਧਰੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਕਟਿਆ ਨਹੀਂ, ਨ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੧) ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕ ਨਾਉ . . . (ਪਤ੍ਰਾ ੨੭੮/੨)

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੨) ਅੰਤਿ ਕਾਲ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਮਰੈ . . . (ਪਤ੍ਰਾ ੪੧੦/੨)

ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਲਮ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫, ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ, ਜਾਂ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, "ਦਰਸਨ ਕਉ ਲੋਚੈ ਸਭ ਕੋਈ", ਰਾਗ ਗੋਂਡ ਦਾ "ਸੰਤਨ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ", ਤੇ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਬੰਦ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਇਹ ਚਿਤ੍ਰ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ-ਲੜੀਆਂ (ਤਖਤੀਆਂ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਏ ਹਨ।

ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੪, ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਨਿੱਕਰ ਬਿੰਦੀ (ਅਨੁਸੁਾਰ) ਦੇ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਅਤੇ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਬਿਨਾ ਲੋੜ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਵੀ ਲਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

> ਇਸ, 'ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ', ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਨਿੱਕਰ ਬਿੰਦੀ (-) ਬਹੁਤ ਵਰਤੀ ਹੈ; ਕਈ ਥਾਈਂ ਗੌਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ, ਜੈਸਾ ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ; "ਉੱਨਵਿ ਉੱਨਵਿ ਆਇਆ ਅਵਰ ਕਰੇਂਦਾ ਵੰਨ"; "ਗੁਰਮਤੀ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਹੈਂ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜਿਨਿ ਮਾਰਿਆ" ॥ ਅਤੇ "ਕਿਆ ਉਠਿ ਉਠਿ ਦੇਖਹੁ ਬਪੜੇ" ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਾੜੀ, ਰਾਗ ਕਾਨੜੇ ਵਿਚ ਬਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਥਾਈਂ ਲਾਈਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।[17]

[17]ਵੇਖੋ "ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ" (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ), ਪ੍ਰਕਰਣ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ।

ਪਾਠ-ਭੇਦ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾਨ ਕੁਝ ਉਤਸਾਹੀ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਨੇ ਛਪੀ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਰੂਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਠਨ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ' ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।[18] ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਖੋਜੀ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ, ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ, ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ-ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ : "ਇਤਿ ਆਦਿਕ ਕਰੀਬਨ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਸੌ ਪਾਠ ਹਨ ਜੋ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।"[19]

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਤਰਨਤਾਰਨੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖੋਜੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਕੁ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਗਿਣਾਏ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ। ਇੱਡੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਅਲੋਕਾਰ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੀੜ [illegible] ਦੇ ਲੇਖਕ, ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਕਾਲ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਕੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ :

(ੳ) ਪਹਲਾ ਵਰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹਨ,[20] ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਨਹੀਂ।

[18]ਵੇਖੋ ਪੰ. ੨੨੧-੨੨੯.

[19]ਵੇਖੋ ਪੰ. ੨੫੨-੨੫੪ (ਨੋਟ : [ਇਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਏ ਗਏ ਹਨ)।

[20]"ਹਕਾਰਯੁਕਤ" ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਵਿਚ /ਹ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਸਬਦ' ਤੋਂ 'ਸਰਬ' ਤੇ ਫਿਰ ਸਰਬ ਤੋਂ ਸਹਿਜ਼ਤਣ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਧੀਨ ਸੱਧ ਘਟਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਵਿਚ /ਹ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਧਾ ਕੇ ਸੱਭ ਨੂੰ ਸਭ (ਸਬ) ਉੱਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਕਾਰਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ /ਹ/ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਗਿਰਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਕਾਰਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਾਹਨ/ਕਾਨ੍ਹ ਨੂੰ 'ਕਾਨ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਜਾਂ 'ਪਹਿਨਣ' ਨੂੰ ਪੈਨਣ।

ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ	ਪਾਠ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ	ਪਾਠ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੭/੧੫	ਕਾਨ੍ਹ ਮਹੇਸ	ਕਾਨ ਮਹੇਸ
੧੫/੧੭	ਸੁਆਲਿਹੁ	ਸੁਆਲਿਉ
੧੬/੪	ਪਹਿਨਣੁ	ਪੈਨਣੁ
੩੦/੧੦	ਵੇਦਾ ਕਰਹਿ ਪੁਕਾਰ	ਕਰੈ
੧੭੩/੧੮	ਸਭ ਦਾਲਦ	ਸਬ
੨੧੩/੧੫	ਸਭਹੂ ਕੈ ਰਸੁ	ਸਬਹੂ
੨੨੦/੭	ਜਾਨਹੁ ਗਿਆਨੀ	ਜਾਨਉ
੩੮੩/੮	ਚੀਤਿ ਆਵਹਿ ਤਾਂ	ਆਵੈ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ "ਗ਼ਲਤ" ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਜਾਤੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਫਲ ਹਨ। ਉਂਞ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਰਲੀਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਸਘੋਸ਼ (ਹ-ਯੁਕਤ ਧੁਨੀ) ਤੋਂ ਅਘੋਸ਼ ਵੱਲ ਆਮ ਵਧਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੀ-ਭਾਸ਼ੀ-ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ "ਇਕ" ਨੂੰ 'ਹਿਕ' ਜਾਂ 'ਕਰੈ' ਨੂੰ 'ਕਰਹਿ' ਲਿਖਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ; /ਚ/ ਨੂੰ /ਜ/ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲੈਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਰੁਚੀ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰਖ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੁਚੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪਾਠ, ਭਾਵੇਂ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ "ਗ੍ਰਾਮੀਣ" ਕਹ ਕੇ ਛੰਡਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗੀ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਲ	ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੨੫/੪	ਕਰਣੀ ਬਾਝਹੁ	ਵਾਝਹੁ
੫੦/੯	ਸੰਮ੍ਰਿਥ ਪੁਰਖੁ	ਸੰਥ੍ਰਿਥ
੩੪੧/੧੩	ਦਸਵੈ ਦੁਆਰਿ ਕੁੰਜੀ	ਕੁੰਚੀ
੬੫੯/੯	ਕੰਠਿ ਕੰਠਿ ਖਰਾ ਬਿਗੂਤਾ	ਬਿਗੂਚਾ
੯੫੫/	ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ	ਰੋਚੀ
੧੦੪੩/੬	ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਵਹੁ	ਅੰਥ੍ਰਿਤਸਰ
੧੨੩੭/੧੦	ਗੁਰ ਕੁੰਜੀ ਪਾਹੁ	ਕੁੰਚੀ

(ਅ) ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਰਗ ਬੋਲੰਤੀ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਲੱਗੀਂਦੀ ਤੇ ਬੋਲੰਤੀ ਲਿੰਗਰ ਬਿੰਦੀ (ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ) ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਛਹਬਰ ਲਾਈ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ

ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਿੰਦੀਆਂ ਲਾਈ ਜਾਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਲ	ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੨੨/੭	ਕੂੜੇ ਕੂੜੀ ਪਾਇ	ਪਾਂਇ
੩੭/੧੯	ਜਿਨ ਸਖੀ ਕੰਤੁ	ਸਂਖੀ
੪੧/੭੭	ਆਵ ਘਟੈ ਨਰ ਨ ਬੁਝੈ	ਆਂਵ
੪੩/੧੬	ਲਾਈਆ	ਲਾਈਆਂ
੩੩੧/੩	ਜੀਅਉ ਮੇਰੀ	ਜੀਅਉ
੩੩੧/੧੧	ਮੂਏ ਕੂਨਿ ਸੁਤਕੁ	ਮੂੰਏਂ
੩੩੨/੧੧	ਮੂਏ ਸਿਰਾਧ ਕਰਾਹੀ	ਮੂਏਂ
੩੯੮/੮	ਕਿਤ ਇਤੁ ਦਰਆਇ	ਕਿਂਤੀ
੧੧੦੮/੬	ਵੈਸਾਖੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਵੈ	ਵੈਸਾਂਖੀ

ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਫਲ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਦੀ ਕਈ ਲੋਕ "ਦੁਨੀਆਂ", "ਸਮਾਂ" "ਬਿਨਾਂ", ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਸਹਿਤ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

(ੲ) ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਰਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂਢਲੇ ਦੀਰਘ ਸੁਰ ਨੂੰ ਹ੍ਰਸਵ ਅਰਥਾਤ ਛੋਟਾ ਕਰਕੇ ਵਰਤ ਲਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਪਲਬਧ ਹਨ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਲ	ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀ
੫੭/੪	ਪੂਛਹੁ ਜਾਇ ਪਧਾਊਆ	ਪੁਛਹੁ
੧੪੫/੧੮	ਸਾਬਾਹੀ ਸਾਲਾਹ	ਸਬਾਹੀ
੩੨੩/੧੭	ਆਪਨਾ ਕੀਤਾ	ਅਪਨਾ
੩੨੩/੧੮	ਸੂਅਟਾ ਤੋਰ	ਸੁਅਟਾ
੩੨੪/੧੭	ਬਾਮਨ ਕਥ ਕੇ ਹੋਏ	ਕਥ ਕੇ ਹੁਏ
੩੮੪/੧੩	ਚੂਕਾ ਨਿਹੋਰਾ ਸਖੀ	ਚੁਕਾ
੫੧੬/੧੯	ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਅਰਦਾਸਿ	ਅਗੈ
੫੬੮/੧੭	ਗੁਰੂ ਆਪਣਾ	ਗੁਰੁ
੬੨੪/੧੨	ਭਾਂਡੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਾਰਦੋ	ਪਰਦੋ

ਮੁਢ ਵਿਚ ਆਏ ਦੀਰਘ ਸੁਰ (ਆਵਾਜ਼) ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਲੈਣਾ (ਹ੍ਰਸ੍ਵੀਕਰਣ) ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਮ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਯਤਨ-ਸੰਜਮ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਮੰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਚੌਥਾ ਵਰਗ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਭੇਦ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਬੇਅੰਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਇਸ ਵਕਤ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕੇ ਹਨ, ਇਹ ਹਨ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਲ	ਚਮਕਮੀ ਬੀੜ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ
੧/੪	ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ	ਚੁਪੈ ਚੁਪ
੮/੫	ਸਚਿਖੰਡਿ	ਸਚਖੰਡਿ
੧੬/੪	ਅਪਵਿਤ੍ਰ	ਅਪਵਿਤ੍ਰ
੭੨/੫	ਨਦਰ ਕਰਿਕੈ	ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਕੈ

(ਹ) ਪੰਜਵਾਂ ਵਰਗ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ "ਮਹਲੁ/ਮਹਲ" ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੂਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ। ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਥਮਤਮ ਸੈਂਚੀਆਂ (ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ) ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਹਰ ਥਾਂ, "ਮਹਲੁ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ "ਮਹਲਾ" ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉੱਥੇ "ਮਹਲੁ" ਹੈ ਬਿਨਾ ਅਪਵਾਦ ਔਂਕੜ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਥੜੀ ਢਿਲ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਲਿਖਿਆ "ਮਹਲੁ" ਹੈ ਪਰ ਔਂਕੜ ਰਹਿਤ। ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਰੀਤਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਾਰਣ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਤੁਕੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

ਸਿਰਨਾਵਾਂ	ਟਿੱਪਣੀ
੧. ਮਹਲਾ ੫ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਚਉਪਦੇ	ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਾਗ, ਬਾਣੀ ਦੇ
੨. ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਰਹੋਏ ਕੇ ਛੰਤ ਘਰਿ ਮ:	ਰਚੇਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
੩. ੩ ਸਲੋਕ	(ਪਤ੍ਰਾ ੩੯੯ ਵਾਰ ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਰਚੇਤਾ, ਮ: ੩, ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ੩ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਇਸ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।
੪. ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਘਰੁ	(ਪਤ੍ਰਾ ੪੬੩, ਘਰੁ ਦਾ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ)
੫. ਸਲੋਕ ੩ ਮ:	(ਪਤ੍ਰਾ ੬੧੮, ਮਹਲਾ ਸੂਚਕ ਅੰਕ ੩ ਦੋਖੋ ਕਿੱਥੇ ਪਾਇਆ ਹੈ)
੬. ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਕੀ ਧੁਨਿ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ	(ਪਤ੍ਰਾ ੮੯੧, ਦੇਖੋ ਧੁਨੀ ਕਿਵੇਂ ਉਖੜ ਦੁਖੜੀ ਲਿਖੀ ਹੈ)
੭. ਸਲੋਕ ਮ: ੧	(ਪਤ੍ਰਾ ੯੩੩, ਸਲੋਕ "ਸੁ ਪਾਖੰਡੀ ਜਿ ਕਾਇਆ ਪਾਲੇ" ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ)
੮. ਸਵੀਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ	(ਪਤ੍ਰਾ ੯੫੧, "ਸਵਈਏ" ਦੇ ਜੋੜ ਗਲਤ ਹਨ)

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਹੋਣ, ਪਰੰਤੂ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਇਸੇ ਵਹਣ ਵਿਚ ਵਹੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਉਪਰਲੇ ਪੰਜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇੰਨੇ ਰੜਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੇ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਕਾਰਣ ਪਏ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹਨ; ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਵਰਗ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵਰਗ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪਾਠਭੇਦ ਸ. ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ (ਸ੍ਰੋਤ : 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਠਿਨ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ' ਕ੍ਰਿਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ (ਸ੍ਰੋਤ : 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ') ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ :

ਪੰਨਾ/ਪਾਲ	ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ
੬/੭	ਇੰਦ ਇੰਦਾਸਣਿ	ਇਦਾਸਣਿ
੧੬/੬	ਹਿਤੁ ਲਿਖਾਰੀ	ਲੇਖਾਰੀ
੨੧/੧੨	ਕਰੈ ਖਲਹਾਨ	ਖੁਲਹਾਨ
੨੯/੧੨	ਮੋਹੁ ਪਟ ਜਾਲੈ	ਜਲੈ
੫੪/੩	ਕਰ ਜੋੜਿ ਖੜੀ ਤਕੈ	ਥਕੀ
੯੨/੧	ਤਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ	ਲਾਇਆ
੧੩੬/੧੯	ਕਹੀਐ ਕਿਥੇ ਵੇਣ	ਵੇਣ
੧੪੧/੧੭	ਇਕ ਘਿਣੇ	ਘਣੇ
੧੪੩/੧੮	ਅਗਨੁ ਖੁਦਾਇਆ	ਖੁਦਾਇ
੧੫੨/੫	ਮੁਈ ਸੂਰਤਿ	ਸੂਰਤਿ
੧੫੭/੧੦	ਨਿਰਭਉ ਕਾ ਸੋਹਿਲਾ	ਸੋਹੇਲਾ

(ਪੰਨਾ/ਪਾਲ)	(ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ)	(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ)
੧੫੪/੨	ਕਰਣੈ ਵਾਲਾ	ਕਰਣੈ
੧੮੮/੧੩	ਕਉਣ ਵਡਾ	ਕੌਉਣ
੨੧੫/੨	ਨ ਬਿਆਪਤ ਦੂਖਾ	ਆਪਤ
੨੪੨/੪	ਬਾਲ ਬੁਧਿਕਾ	ਬਾਧ
੨੫੩/੧੫	ਬਿਲਛਤ ਰਹਿਤ	ਰਹੈ
੨੬੦/੧੧	ਐਸੋ ਆਗਨੇਤਾ	ਆਗਨਤਾ
੩੨੧/੮	ਜੋ ਜਾਚੰਦੀ ਹੋਵਤੇ	ਜਾਚੰਦੋ
੩੨੪/੧੨	ਸਰਬ ਰਸੁ ਛੋਡ	ਸਰਬਸੁ
੩੪੨/੧	ਬੰਦ ਸੁਧਿ ਲਹੈ	ਬੰਧੁ
੩੪੨/੧੧	ਵਢਾ ਵਾਹੀ	ਵਾਵਾ
੩੪੬/੧੧	ਜਾ ਤੇ ਆਵਾ ਗਵਨੁ ਬਿਲਾਇ	ਜਾਤਿ
੩੪੬/੨੧	ਮੋ ਸਉ ਕੋਉ ਨ	ਕਉ
੩੯੪/੧੮	ਮਨਮੁਖ ਮੂਰਖਾ	ਮੂਰਾਖਾ
੪੧੮/੩	ਵਾਣੀ ਤਿਨਾ	ਪਾਣੀ
੪੩੨/੭	ਉਧਾਰਿ ਲੈ ਪਿਆਰੇ	ਉਧਰਿ
੪੩੭/੧੪	ਕਰਣੀ ਸਾਚੀ	ਸਾਚੀ
੪੪੧/੨	ਅਨਹਦੁ ਹੈ	ਅਨਦੁ
੪੪੨/੧੫	ਲਾਹਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਲੈ ਜਾਏ	ਰਾਮ
੪੫੦/੧੦	ਭੁਖਾ ਕਿਆ ਖਾਏ	ਭੁਖ
੪੫੬/੧੮	ਮੁਨੀ ਉਧਰਨ	ਸੁਨੀ
੪੬੩/੧੬	ਸਚੋ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ	ਸਚੋ
੪੭੬/੧੮	ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਜੋਤਿਕਾ	ਨਿਰਗਮ
੪੮੨/੧੪	ਕਾਸੀ ਕਾ ਜੁਲਹਾ	ਕਾਸੀਕ
੪੮੪/੧੮	ਦਿਨਸੁ ਰੈਨਿ	ਦਿਨਸੁਨ ਰੈਨਿ
੪੮੭/੧੭	ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ	ਤਤਨਾ
੪੯੦/੬	ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ	ਸਮਈ
੫੧੪/੩	ਅਲਿਪਤ ਰਹੈ	ਹੈ
੫੭੮/੯	ਭ੍ਰਮ ਹਰਤਾ ਰਾਮ	ਰਹਤਾ
੬੨੮/੧੫	ਤਿਸ ਆਰੀ ਕੋ ਨ ਟਿਕੈ	ਇਸ
੬੩੪/੧੩	ਕਰਹਿ ਬੈਰਾਗ	ਕਹਰਿ ਬੈਰਾਗ
੬੩੫/੧	ਮਨਮੁਖ ਭੁਲਿ ਲਹੈ ਭੈ	ਜੁਲਿ ਲਹੈ ਭੈ

(ਪੰਨਾ/ਪਾਲ)	(ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ)	(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ)
੬੫੧/੮	ਆਰਾਧਤੇ ਤਿਨ	ਆਰਾਧਦੇ ਤਿਨ
੬੮੭/੬	ਆਸ੍ਰਮ ਕੀਨੇ	ਅਸ੍ਰਮ ਕੀਨੈ
੬੮੭/੧੦	ਸੁਖਦਾਈ	ਸੁਖਹਦਾਈ
੬੯੩/੧੭	ਮਾਰਕੰਡੇ ਤੇ ਕੋ	ਮਾਰਕੰਡ
੭੦੬/੧੭	ਕਰਮਾ ਏਹੁ ਖੇਤੁ	ਕਰਮ ਏ ਖੇਤੁ
੭੧੨/੨	ਆਰਜਾਰੀ	ਅਰਜਾਰੀ
੭੨੧/੧੧	ਤਇਆ ਅਤੀਤੁ	ਤੀਤੁ
੭੨੯/੧੧	ਹਮ ਬਹੁਰੀਆ	ਹਮਾ
੮੧੭/੧੨	ਦੀਨੇ ਦਾਨਿ	ਜਾਨਿ
੮੨੨/੪	ਚੀਤਿ ਚਿਤਵਉ ਜੈਸੇ	ਚਿਤਉ
੮੩੨/੭	ਨਟਸਾਲਾ	ਨਾਟਸਾਲਾ
੮੮੭/੪	ਪੰਚ ਬਜਿਤ੍ਰ ਕਰੇ ਸੰਜੋਗਾ	ਸੰਤੋਖਾ
੮੮੯/੧	ਡਿਗੀ ਨ ਡੋਲੈ	ਡਿਗਿਨ
੯੧੮/੪	ਕਰਹ ਕਹਾਣੀ ਅਕਥ ਕੇਰੀ	ਕਰਹਾ
੯੬੮/੭	ਕਿਆ ਸਾਲਾਹੀ ਸਚੇ ਪਾਤਸਾਹ	ਕਿਅ
੯੬੮/੧੨	ਗੁਰੁ ਅਮਰੁ ਤੂ	ਅਮਰੂ
੧੦੦੦/੧੪	ਤਿਨੁ ਸਿਉ ਜੀਅੜਾ ਜਾਗਸਿ ਰੇ	ਜਾਗਸਿ
੧੦੦੨/੧੮	ਬੂਡਾ ਭਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾ	ਕਰਮ
੧੦੧੩/੩	ਅੰਤਰ ਆਤਮ ਜਾਪੈ	ਆਤਮ
੧੦੨੫/੧੬	ਪਰਹਰਿ ਦੂਖੁ ਦਾਲਦੁ	ਦਾਲਧੁ
੧੦੩੭/੧੯	ਸਾਮ ਵੇਦੁ ਰਿਗੁ ਜੁਜਰ ਅਥਰਬਣ	ਰੁਗ
੧੧੬੫/੮	ਬਿਨਤੀ ਕਰੈ ਪਟਰਾਨੀ	ਕਹੈ
੧੨੧੨/੬	ਮਸਤਕ ਪੁਨੀਤ ਸੰਤ	ਮਸਤ
੧੨੩੦/੫	ਆਨ ਬਾਨ ਬਿਸਾਰੇ	ਬਾਨ
੧੨੫੧/੧੬	ਤ੍ਰਾ ਚਾਰਿ ਗਾਂਠੀ	ਚਰਿ
੧੩੦੦/੧੭	ਮਨੁ ਤਨੁ ਧਨੁ ਪ੍ਰਾਨੁ ਪ੍ਰਭ ਕੇ	ਮਾਨ
੧੩੦੫/੫	ਕੋਟ ਹਸਤ ਪੂਰਨ	ਕੋਟਾਂ
੧੩੩੦/੧੫	ਮਸਟਿ ਕਰਉ	ਕਰਉ
੧੩੫੪/੧੦	ਨਿਹਚਲੰ ਜਨਮਸਯ ਜਾਵਤ	ਜਾਵਦ
੧੩੭੨/੧੦	ਉਚ ਭਵਨ ਕਨਕ ਕਾਮਨੀ	ਕਨ ਕਾਮਨੀ

(ਪੰਨਾ/ਪਾਲ)	(ਹੋਰਨਾ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਪਾਠ)	(ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ)
੧੩੭੨/੯	ਹਸਤੀ ਘੁਨੀ ਨ ਜਾਇ	ਹਾਥੀ
੧੪੦੬/੧	ਛਡਾਉ ਏਕ ਘਰੀ	ਛਾਡਉ

ਉਪਰਲੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚਿਆਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਉਕਾਈ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ, ਤੇ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਖੰਡਪਾਠੀ ਦੇ ਗਿਣਾਏ ਅਨੇਕ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਦੱਸੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਸੰਕੇਤਿਤ ਹੋਰਨਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਲੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲਈ ਇਹ ਬੀੜ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਤਿਲਿਪੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਇਸ ਦੇ ਜਾਂ ਵਿਵਾਦਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਅਜੇਹੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਨੇਤ੍ਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਤ (ਦੇਤ ਦਰਸਨੁ ਸ੍ਰਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸੁ—ਪਤ੍ਰਾ ੩੯੮) ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਸੁ ਕਹੁ ਕਲ ਗੁਰੁ ਸੇਵੀਐ" ਵਿਚ ਕਲ ਦੀ ਥਾਂ ਟਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਜਰ ਉਕਾਈਆਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।[20]

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ

ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣੀ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨ ਹੋਣ ਦੇ ਸੁਆਲ ਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੋਏ। ਉਥੋਂ ਹੀ, ੨੪ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰ 'ਪੰਥ ਸੇਵਕ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ[21] ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਛਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਾ ਗਰਦਾਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਦਾ ਕਰਤਾ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਮਤ ਦੀ ਹੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੱਠੀ ਅਤੇ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ :

ੳ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਮੂਲ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੬੪੮ ਬਿ.

[20]ਵੇਖੋ 'ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ', ਭਾਗ ਪਹਲਾ, ਪੰਨਾ ੯੭ ਅਤੇ ੧੦੦.

[21]ਚਿੱਠੀ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ ੧

(੧੫੯੧ ਈ.) ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ।[22] ਇਹ ਧੀਰਮਲ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਮੇਂ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਗਈ।[23]

ਅ) ਮੁਢਲੀ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ) ਨੂੰ ਜੇ K੧ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਕਲ ਹੋਈ ਬੰਨੋਆਣੀਆਂ ਦੀ ਬੀੜ ਹੋਵੇਗੀ। "ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਈ, ਕਿਸੇ ਅਜੇਹੀ K੨ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੀ ਹੈ।"[24] ਇੰਝ ਇਹ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੀ ਤੀਜੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ। ਇਹ ੧੮੧੦ ਬਿ. (੧੭੫੩ ਈ.) ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਢੀ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਨੇ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ।[25]

ਜਾਂਚ ਪਰਖ : ਆਪਣੇ ਇਸ ਤਰਕ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਵੇਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਲਇਆ ਹੈ। ਖੋਜ ਵਿਚ ਕਵੇਤ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਉਸ ਬੋਹਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੪੯ ਬਿ. ਕਿਥੋਂ ਲੈ ਲਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਠੀਕ ਮੰਨ ਲਇਆ ਹੈ? ਉਸ ਕੋਈ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਇਸ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਮਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਗ਼ਲਤ ਉਠਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ੧੬੪੯ ਬਿ. ਮੰਨ ਲਇਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ੧੬੪੮ ਬਿ. ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਮੰਨ ਕੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਭਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ੧੪-੧੫ ਸਾਲ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਈ? ਜੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ੧੪-੧੫ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਰਚਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਹੀ ਨ ਕੀਤੀ? ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਸੰਦਿਗਧਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨੰਗਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ, ਮਾਂਗਟ ਵਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਘੋਖੇ, ਠੀਕ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣੀ ਪੂਰਬਲੀ ਧਾਰਣਾ ਅਨੁਸਾਰ ੧੬੬੧ ਸਿਧ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਸਾਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਧਾਂਦਾ। ਜੇ ਉਹ

[22]ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੪੮.

[23]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੯.

[24]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੬੪.

[25]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੭੧.

ਉੱਤਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਫੌਰਨ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ੧੬੬੯ ਬਿ. ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਸੰਮਤ ਹੈ, ਸੁੱਚਾ ਸੱਚਾ ੧੬੫੯ ਬਿ. ਨਹੀਂ।

'ਤੀਸਰੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਏਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਵਰਤ ਲੈਣਾ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੁੱਲ ਸੀ। ਜਿੱਟਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਮ ਉਠਾਣ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧਨ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ੨ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

੨. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੱਤ : ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਵਕਤਾ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਡਾ. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਪਤਾਹਕ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਸੰਪਾਦਕ ਭਾਈ ਮਹਾਂ■ ਸਿੰਘ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ੳ) ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਬੀੜ ਧੀਰਮਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਪਾਸ ਰਹੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਧੀਰਮਲੀ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬੀੜ ਹੈ।

ਅ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ "੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦਉ ਵਦੀ ਏਕਮ" ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸਭਨਾਂ ਸੰਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਸੰਦੇਹ-ਮੁਕਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ੲ) ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲੱਗ ਰਹਿਆ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਵੀ ਉਪਰ-ਕਥਿਤ ਤਥ ਦੀ ਹੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ' ਨਹੀਂ। ਇਹ 'ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ' ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦੀ ਪਹਲੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਨਕਲ ਦੀ ਨਕਲ ਨਹੀਂ।

ਹ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਚ ਇਕ ਹੱਥ ਤੇ ਇਕ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਕਲਮ ਭਾਵੇਂ ਬਾਰੀਕ ਹੈ, ਹੱਥ ਉਹੀ ਪਹਲੇ ਚੋਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜੀਵਿਤ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਕ) ਮਗਰਲੇ ਅਥਵਾ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ :

"ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰ ਪੁਰਖੁ"।[27]

ਖ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਅਸਲੀ ਬੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਉਪਰ ਆਏ ਪੈਰਾ (ਸ) ਤੇ (ਕ) ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਧ" ਅਤੇ "ਸੁਧ ਕੀਚੈ" ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਤੇ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆ ਹੋਣ,—ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਕਿ "ਸੁਧ" ਤੇ "ਸੁਧ ਕੀਚੈ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਵੀ ਥਾਉਂ ਥਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਗ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬੂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਛੱਡੇ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰੇ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਨਿਪਟ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੫" ਆਦਿ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਗੇ ਥਾਂ ਖਾਲ ਪਈ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀ : ੳ) ਉਪਰਲਾ ਵਿਵਰਣ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਉ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਸਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ, ਬੀੜ ਦੇ ਜਲ

[27]ਇਹ ਤਥ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸੰਮਤੁ ਪਹਲੀ ਵਾਰ ਸੰਨ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਇਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਕ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਇਸ ਚਲਿਤ੍ਰ ਨਾਲ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਹੈ। "ਮ ਅਠਵੇਂ ੮ ਜੀ ਕੀ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖੁ" ॥—ਦੇਖੋ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਪੰਨੇ ੧੮੩-੮੫ ਅਤੇ ੨੬੯.

ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਸ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? "ਮਹਲਾ ੫" ਲਿਖ ਕੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਆ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਅ) ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਟਾਂਕਿਆ ਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਾਲਾ ਸੰਮਤ ਤਤਕਰੇ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ੲ) ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ, ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਫਰੇਮ ਵਾਂਙੂ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਕਤ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ੫੪੦ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਫਰੇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਯਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤ੍ਰੇ ਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਤੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ, ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸ਼ਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣੁ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਣ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ) ਬਾਕੀ ਰਹੀ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ" ਨ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਕਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ "ਜਪੁ" ਨੂੰ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ" ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖੇ। ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚੋਂ ਐਸੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਲੰਘੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਪਦ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

→ ਹ) ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਕੀਤੀ ਨਕਲ "ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ" ਵਿਚ ਵੀ ਚਲਿਤ੍ਰ ਇਕ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ ਸ. ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਵਾਸੀ ਤਹਸੀਲਪੁਰਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਾਸ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ, ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ

ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਟੂਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ "ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਇਆ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।[38]

ਕ) ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ "ਮਹਲਾ ਅਠਵਾਂ ੮ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖੁ" ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਖਾਸ ਮਹੱਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਸਾਨੂੰ ਜਚੀ ਨਹੀਂ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਟੂਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਲਗਪਗ ੧੬ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਈ ? ਕੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨ ਆਇਆ ? ਅਕਲ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਖ) ਹਿਦਾਇਤਾਂ "ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ" ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਦੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਆਏਗਾ, ਦਾ ਮਤ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀੜ ਦੇ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਯਾ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਗ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਛਡੇ ਹੋਣਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ।

ਤ. ਵਿਪੱਖੀ ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦਾ ਮਤ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ, ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ, ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ'।[39] ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਕਾਰਣਾਂ[40] ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗਲਤ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ।

[38]ਦੇਖੋ ਅੱਗੇ ਚੀਤ ਨੰ. ੧੨.

[39]ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ, ਸੁਆਮੀ, 'ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਪੰ. ੭.

[40]ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੯ ਉੱਤੇ (ੲ), ਪੰਨਾ ੧੭ ਉੱਤੇ (ਹ), ੧੮ ਉੱਤੇ (ਕ) ਅਤੇ ੧੯ ਉੱਤੇ (ਖ) ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਗੱਲ ਇਸੇ ਕੋਟੀ ਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਠੋਸ ਆਪੱਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਉੱਲੇਖ ਕਰਾਂਗੇ :

ਪਹਿਲੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਬੀੜ ਦਾ ਪੱਤ੍ਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਮੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਵੇਲ ਬੂਟੇ ਕਢਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਰੇਮ ਤੇ ਫੋਟੋ ਵਾਂਗ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਹਾਣੀ ਮੂਲ ਵਿਚ ਇਹ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਲੇਵੀ ਲਾ ਕੇ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਐਹੋ ਜਹੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦੋ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।[31]

ਦੂਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਜਿਸ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਪੈਲਿੰਗ 'ਕਰਤਾਪੁਰਖ ਨਿਰਭਓ, ਨਿਰਵੈਰ' ਆਦਿਕ ਹਨ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਪੁ ਦੇ ਵਿਚ ਆਏ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਸਪੈਲਿੰਗ 'ਕਰਤਾਪੁਰਖੁ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰੁ' ਆਦਿਕ ਹਨ। ਕੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸਪੈਲਿੰਗ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁੱਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ? ਜੇ ਉਹ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲਿਖਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ. . . ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਦਸਤਖਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਣੇ ਸਮਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ।[32]

ਤੀਜੀ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪਾਠ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ "ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਐ" (ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ ਮਹਲਾ ੨)। ਕਈ ਥਾਈਂ ਤੁਕਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਵੀ ਭੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਭੁੱਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਵੀਣ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।[33]

ਚੌਥੀ, "ਬੀੜ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੮੦੦ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੀ ਦਸਦੀ ਹੈ।"[34]

ਅੰਤ ਵਿਚ, ਉਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ "ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦਉਂ ਵਦੀ ਏਕਮ ੧ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ" ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਲੇਖ ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਹੈ।[35]

31ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭.
32ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੭ ਅਤੇ ਭਾਗ ੨ ਦੇ ਪੰਨੇ ੩੫-੩੬.
33ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੧ ਅਤੇ ਪੰਨੇ ੯੭-੧੦੦.
34ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੨-੨੩.
35ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੨੨.

ਸਮੀਖਿਆ : ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਪੱਤੀ 'ਨੀਸਾਣੁ' ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ । ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਮੋੜੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਗੁ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਸ ਖਤ ਤਬੱਰੁਕ (ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ) ਵਜੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਲੀਲ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਜ਼ਨ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਆਪੱਤੀ, ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵ ਚੇਤੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਆਪੱਤੀ ਬੜੀ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬੀੜ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ ਕੀਤੀ ਕਥਿਤ ਸੁਧਾਈ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਦੋਸ਼-ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਵੰਨਗ ਉਪਰ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ) ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅਭੁੱਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਡੇ ਨਿਹਚੇ ਤੇ ਕਰ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਪੂਰਣ ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਰ ਨਿਪੁੰਣ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੇ ਧੱਬਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਰਹੇ। ਚੌਥੀ, ਬੀੜ ਦੇ ਅੱਖ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ੧੬੬੧ ਬਿ. ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੀ। ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਆਪੱਤੀ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਸੋਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੪. ਵਿਪੱਖੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਤ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਵੀ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ "ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਰੂਪ" ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਏ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਪੋਥੀ' ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਮੂਲ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

(ੳ) ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਇਹ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਚਤੁਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ 'ਖਾਰੇ ਦੀ ਮਿਸਲ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦੀ ਨਕਲ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਿਥਿ ਸੰਮਤ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਾਲ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਲਿਖ ਲਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਗਾਂਹ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੋਹਰੇ ਸਫੇ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਕਿਤੇ ਅੰਦਰ ਸਤਰਾਂ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਵਧ ਘਟ ਲਿਖ ਕੇ ਤਤਕਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

(ਅ) ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮਹਲਾ ੫ (ਇਸ ਵਕਤ) ੨੯ਵੇਂ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਜੋੜਾ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ੪੫ਵੇਂ ਪਤ੍ਰੇ ਉਤੇ ਦਸਿਆ

ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਚੋਂ ੧੬ ਪਤ੍ਰੇ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕਢ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਯਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ਦ) ਨੀਸਾਣੁ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਿਲਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸਾਹ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਅੱਖਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਸਕੀਏ। . . .'ਉਹ ਇਸ ਅਤੇ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੇ ਦੋਹਾਂ ਨੀਸਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

(ਸ) ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ—ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਤਰਕਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

(ਹ) "ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ" ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਇਕ ਹੀ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਫਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰਿਵਾਇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਕਤ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਕ) ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਬਾਵਾ ਸਰੂਪਦਾਸ ਭੱਲਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਹੱਥੀਂ ਨਕਲ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਖਾਰਾ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਪਾਸੋਂ ਦਰਜ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੇ ਸੰਚੇ ਤੇ ਖਾਰੇ ਕੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਹੈ ਜੋ ਅਗਾਂਹ ਹੋਈਆਂ ਨਕਲਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪੋਥੀ (ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ) ਵਿਚ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

(ਖ) (ਨਿਰੋ) 'ਜਪੁ' ਵਿਚ ਜੋ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਪਾਠ-ਭੇਦ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਨ ਅੰਪਰ ਧੋਲ (ਧਉਲ), ਕੌਣ (ਕਵਣ), ਪੌਣ (ਪਉਣ) ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਸੈਂਚੇ ਦੀ ਉਮਰ ੭੦-੭੫ ਵਰ੍ਹੇ ਘਟਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਜੋ ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ/ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ।

ਪੜਚੋਲ : ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਏਤਰਾਜ਼ ਲਗਪਗ ਉਹੀ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਵਾਦਵਿਵਾਦ ਵਾਲੇ ਨੁਕਤਿਆਂ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਿ 'ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ', 'ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਸਥਿਤੀ

ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੰਧ ਕੀਚੈ' ਤੇ 'ਸੁਧ' ਆਦੇਸ਼ ਕਿਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ?—ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਬੀੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ ਕਿਉਂਜੋ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਬੀੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਿੰਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਏ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੈ। ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸਾਂ ਕਹਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਅਰਥਾਤ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕਹਾਂਗੇ।

ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

੭. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸਕੇਤਾਂ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ

(ਸਮਾਂ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ੧੧੫੪੬੧ ਤੇ ਇਕ ਖੰਡਿਤ ਬੀੜ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਕਲ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਤਤਕਰਾ ਤਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਲਈ ਸਿੱਧਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਚੁਕ ਲਇਆ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਤਤਕਰਾ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਉਹੀ ਸਿਆਹੀ, ਉਹੀ ਕਲਮ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੰਮਤ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

> ੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
> ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾ ਕਾ ॥
> ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੈ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਮਹਲਾ ੫ ॥
> ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ ॥

ਸਮੀਖਿਆ : ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਸਲ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੁਢਲੇ ਅਥਵਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨ ਹੁੰਦੇ। ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜਪੁ ਨਾਲ "ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ" ਲਿਖ ਕੇ ਨਕਲ ਦਾ ਪੜਾਉ ਵੀ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਿੱਧਾ ਹੀ "ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆਂ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਖਾਸਾ ਇਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਮੁਢਲੇ, ਅਥਵਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਤਕਰਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਚੁੱਕ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ "ਸੋ ਪੁਰਖ" ਵਾਲਾ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁਟ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਮੂਲਪਾਠ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ਤਤਕਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਕੇਵਲ ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ।

ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈਆਂ ਉਸੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਤਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਸੁਧਾਈਆਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅਨੁਸਰਣ (ਪੈਰਵੀ) ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ, ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਖੰਡਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਕੱਈ ਛੇਦ ਦੋ ਸੋ ਪਤ੍ਰੇ ਪਾੜ ਕੇ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹਟਵਾਣੀਏ ਨੇ ਸੌਦਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਪਾੜੇ ਹੋਣ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਠੀਕ ਵਿਵਸਥਾ (ਕੈਫ਼ੀਅਤ) ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਮੁਢਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੁ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ। ਫਲਸਰੂਪ, ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਕਲ ਇਹ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਨ (੧) ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ, (੨) ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ, (੩) ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ। "ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਨਾਲ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ-ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੈ ਤੇ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੋ ਤਤਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਅੰਕ ਇਸ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਪਤ੍ਰੇ ਧਾਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਹੀ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਮੂਲ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ 'ਜਪੁ', ਫਿਰ 'ਸੋਦਰੁ' (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ), ਫਿਰ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ), ਮਗਰੋਂ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਆਰਤੀ (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਫਿਰ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੱਧੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਤਤਕਰੇ ਵਿ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਤੋਂ ਭੋਗ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਗਮਾਲਾ

ਵੀ ਮਗਰ ਸੀ। 'ਚਲਿਤ੍ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ' ਮੁਢਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਗੁੰਮ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਸੁਧਾਈਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਵੇਰਾ : ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਮੰਗਲਾਂ, ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਏ ਜੋੜ-ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਘਟ। ਇੰਞ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲਭੂਤ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਸੀ, ਬਾਣੀ-ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਧ ਸਨ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਸੋਧਕ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਾਰਣ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਸੋਧਕ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਹਾਂ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਕੱਟਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਉਹ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਹਥਲੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸੁਧਾਈਆਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਆਪਣੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ।

ਸੁਧਾਈਆਂ	ਟਿੱਪਣੀ
੧) ਪਤ੍ਰਾ ੩੪ ਉਤੇ ਮੰਗਲ ਦੇ ਮਗਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਇਹ ਸੀ : "ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੪ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੧" ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ ਟਾਈਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹੜਤਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।	ਸੁਧਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ।
੨) ਪਤ੍ਰਾ ੩੫ ਉਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਇੰਞ ਸੀ : ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੫ ਇਸ ਦਾ ਮੰਗਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਪਦ "ਰਾਗੁ" ਵੀ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਸਿਰੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ "ਰਾਗੁ" ਵੀ ਨਹੀਂ।
੩) ਪਤ੍ਰਾ ੩੮-੩੯ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਇੱਕੀ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ	ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪ-ਦਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਸੁਧਾਈਆਂ	ਟਿੱਪਣੀ
ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਟੀ ਦਾ ਬਾਈਵਾਂ ਚਉਪਦਾ "ਮੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਕਟਿਅੜਾ ਜਮ ਕਾਲੁ" ਸੀ, ਤੇ ਅੰਤ ਉਤੇ ਤੇਈਵਾਂ "ਤੇਰੇ ਭਰੋਸੇ ਪਿਆਰੇ ਮੈ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ"। ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਨਵਾਂ ਵਰਕਾ ਪਾ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੮/ਅ ਤੇ ੪੦/ਉ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਮਗਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।	[illegible] ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋਧਕ ਦੇ ਇਸ ਅਮਲ ਨਾਲ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਹੁਣ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਠੀਕ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
੪) ਪਤ੍ਰਾ ੪੫ ਪਹਲੇ ਮਹਲੇ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸੋਧਕ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਏ ਹਨ : "ਮਹਲੇ ਪਹਲੇ ਸਤਾਰਹ ਅਸਟਪਦੀਆ"।	ਵਧਾਏ ਗਏ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ।
੫) ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤ ਡਖਣਾ "ਹਠ ਮਝਾਹੂ ਮਾ ਪਿਰੀ" ਤੇ "ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਕੀ" ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਜਿੰਨੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸੋਧਕ ਨੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।	ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਿੰਨੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੰਗਲ ਹਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਧਾਏ ਮੰਗਲ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।
੬) ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ" ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਸੋਧਕ ਨੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕਟ ਕੇ ਬਾਣੀ ਨਿਪਟ ਸਾਧਾਰਣ ਜੋੜ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।	"ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ" ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਿਰਣੀਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
੭) ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ "ਗੁਆਰੇਰੀ" ਪਦ ਗਉੜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਵਧਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।	ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਈ ਥਾਈਂ ਗੁਆਰੇਰੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟੀ ਹੋਈ ਵੀ ਹੈ।

੮) ਚਉਪਦਾ, "ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਸੁਨਹੁ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ", ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੫" ਸੀ, "ਪੂਰਬੀ" ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ: ਆਦਿ ਗਿਰੰਥ ਦੀ ਤਉਕਿ ਅਉਧਿ ਘਟੈ ਦਿਨ ਸੁ ਰੈਣਾਰੇ ਇਹੁ ਤੁਕ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖਣੀ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦ "ਪੂਰਬੀ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ "ਅਉਧਿ ਘਟੈ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੯) ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਕਈ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਗਉੜੀ ਪਦ ਨਾਲ "ਪੂਰਬੀ" ਸੀ। ਉਹ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦ "ਪੂਰਬੀ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੦) ਪਤ੍ਰਾ ੧੧੧ ਉੱਤੇ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ: "ਸੋਲਹ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਗੁਆਰੇਰੀ ਗਉੜੀ ਕੀਆਂ।"

ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੧੧) ਪਤ੍ਰਾ ੧੫੦ ਗਉੜੀ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਲਿਖੇ ਪਦ ਗਉੜੀ ਨਾਲ ਪਦ "ਕਬੀਰ ਜੀ" ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਰਾਗ ਦੇ ਚੌਧਵੇਂ ਪਦੇ (ਐਸੋ ਅਚਰਜ ਦੇਖਿਓ ਕਬੀਰ) ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਈ ਗਈ ਹੈ। "ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਨਾਲ ਰਲਾਇ ਲਿਖਿਆ ਮਹਲਾ ੫।"

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਪਦ "ਕਬੀਰ ਜੀ" ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ (. . . ਰਲਾਇ ਲਿਖਿਆ . . .) ਵੀ ਹੈ।

੧੨) ਪਤ੍ਰਾ ੧੫੩, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮਹਲਾ ੫ (੪੪ ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ) ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਸਮੇਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤ ਹੈ: "ਹਰਿ ਜਨੁ ਸੁਨਹਿ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ"—ਇਹ ਤੁਕ ਰਹਾਉ ਤੇ ਪਹਲਾ ਲਿਖਣੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤੌਲਿ ॥ 'ਵਾਰ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ' ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲੜੀ" ਹੈ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਟਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। (ਪਤ੍ਰਾ ੧੫੭/ਅ)

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਹੈ।

ਇਹ ਸਲੋਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੩) ਪਤ੍ਰਾ ੧੫੭ ਉੱਤੇ ਸਿਰਲੇਖ "ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਸਤਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ" ਸੀ ਤੇ ਇਹ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚਿ ਬੇਲੜੀ" ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। "ਸਤਿ" ਹੜਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਲੀਕ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਠ ਤੋਂ ਖਾਰਿਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਸਤਿ" ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਲੋਕ ਵੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੪) ਪਤ੍ਰਾ ੧੭੦, ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ੩੪ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਈ ਹੋਈ ਹੈ: ਦੂਸਰੇ ਘਰ ਕੇ ਚਉਤੀਸ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

੧੫) ਪਤ੍ਰਾ ੨੦੨, ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪਹਲਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਂਦੇ ਇਹ ਜੋੜ ਸਨ:

੪ ॥ ੧ ॥ ੧੪ ॥ ੧ ਮ: ੧ ॥
੨ ਮ: ੩ ॥ ੧੪ ਮ: ੪ ॥ ੧੪ ਮ: ੫ ॥
ਸਭ ਜੁਮਲਾ ੩੫। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲਾ ਵੇਰਵਾ ਹੜਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਸਮਝੇ ਵੇਰਵੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਕੁਝ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧੬) ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਮੰਗਲ ਸੀ। ਉਹ ਕੱਟ ਕੇ ਪੂਰਾ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਹੈ।

ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ, ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਪਹਿਲਾਂ ਇਵੇਂ ਸੀ :

ਰਾਗ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲਿ ਮਹਲਾ ੧ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੈ ਕੀ ਧੁਨੀ ॥

ਹੁਣ ਮੋਟੇ ਟਾਈਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਕਾਲੇ ਟਾਈਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੜਤਾਲ ਨਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਹੁਣ ਸਿਰਲੇਖ ਇਵੇਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ : "ਆਸਾ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲਿ ਸਲੋਕ ਭੀ ਮਹਲਾ ਪਹਲੇ ਕੇ ਟੁੰਡ ਅਸਰਾਜੈ ਕੀ ਧੁਨੀ ।"

ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਮਗਰੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ ।

੧੭) ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । "ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ" ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮਹਲੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਛੇ ਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਛਕਾ ਪਦ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਹੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵੀ ਪਾਠ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

੧੮) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਪਦ ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਕਤੇ ਪਾ ਕੇ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਿਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਵੀ ਸਭ ਥਾਂ ਹੜਤਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਅੰਕ ਹੀ ਰਹ ਗਏ ਹਨ ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਛੋਲ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ।

੧੯) ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਧਨਾਸਰੀ ਪਦ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਭ ਥਾਂ ਹੜਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਪੁੰਜ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅੰਕ ਨਿਖੇੜਦੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

੨੦) ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਹੜਤਾਲ ਕੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਆਰੰਭ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ ।

੨੧) ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ : "ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ" । ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਕਰਕੇ ਇਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

> ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਤਥਾ ਸਭਨਾ
> ਭਗਤਾਂ ਕੀ ।

ਇਹ ਸੁਧਾਈ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ।

ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਸੁਧਾਈਆਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੋਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਅਸਾਂ ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੁਆਰਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹਾ ਫਰਕ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਰਹ ਗਇਆ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਸੋ ਫ਼ੀਸਦੀ ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਧਾਈਆਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਲੋੜ ਦੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਛੋਰੀ ਪਹਲਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਆਪ ਜਾਂ ਇਸ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੀੜ "ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ" ਦਾ ਦਰਜਾ ਲੈ ਚੁਕੀ ਸੀ ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ : ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਹਨ :

ੳ) ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ ਹਨ :
ਮੁੰਹਿ, ਧੌਲ, ਕੌਣ, ਤਖੀਸਰ, ਜੀਂਭ ।

ਅ) ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁਟ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਨਹੀਂ ।

ੲ) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਣੀ ਤਿਹ ਨਾਲ ਸੁਗੰਧਾ ਕੂਲ" ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਕਿੰਭ ਕਿ ਸੁਧਾਈ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ।

ਸ) ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਮੀ ਗਾਇ" ਪੂਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਹੜਤਾਲ ਲਾ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਹ) ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੪, ਘਰ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮਹਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ "ਛਕੇ" ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਛਕਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ "ਛਕਾਂ" ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ "ਛੰਕਾਂ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕ) ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚਲੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਤਿ ਸੁਨ ਕੈ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਲਾਸੇ" ਸੀ। ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ "ਖਾਲਸੇ" ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ— ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ।

ਖ) ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਥੇ ਪਦੇ (ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੩" ਨਹੀਂ, ਮਹਲਾ ੧ ਹੈ।

ਗ) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ : ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ "ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਭੁਲ ਇਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੱਤ੍ਰਾ ੪੭੨)। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ "ਰਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ" ਵਾਲੇ ਛੰਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਮਕਲੀ ਬਾਣੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ "ਰਾਮਕਲੀ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਨਿਕਸੈ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਅੱਖਰ-ਸਾਹੇ ਬੇਦ ਭੀ ਸਾਰਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਘ) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ, "ਜਿਸ ਨੋ ਪ੍ਰੇਮ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ", ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਸਾਰੇ ਵਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਪਾੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਲਦ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਮੁਢਲਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕੀ ਸੀ ?— ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ (ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ), ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ" ਦੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਙ) ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ (ਸਿਵਾਇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ) ਤਤਕਰਾ ਚੁਪ ਹੈ। ਵੀਹ ਵਿਸਵੇ, ਉਹ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਚ) ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਸਭ ਥਾਂ ਅੰਕ ਪਾ ਕੇ ਨਿਖੇੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਵੀ "ਰਹਾਉ" ਅੰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ।

੮. ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ
(ਸੰਮਤ, ਆਧਾਰਭੂਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੬੭)

ਇਹ ਬੀੜ ੧੯੪੭ ਵਾਲੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿ
ਲਾਹੌਰ, ਦੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਓਥੋਂ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਜ
ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਇੰਦ
ਨੰਬਰ ੧੦੧ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪ
ਹੋਈ ਫੌਜੀ ਯਲਗਾਰ ਸਮੇਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਇ
ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਇਹ ਭੂਤਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ
ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿ
ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੀ[1]। ਸਾਡੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਆਈ
ਅਸਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ ਹੈ ਕਿਉ
ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਮੰਨਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸ
'ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਬ
ਹੱਦ ਤਕ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨੇ ਸਨ।

ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਤੇ ਲਿਖਣ ਸੰਮਤ : ਇਸ ਵਿਚ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ
ਵਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਸਤਵੇਂ ਤੇ ਅਠਵੇਂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਤਿੱਥਾਂ ਥੱਲੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਟੂਕ ਦਿ
ਹੋਈ ਸੀ :

ਲਿਖਤ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪਾਤਸਾਹੀ ੬ ਸੀ (ਜੀ ?) ਸੰਮਤ ੧੬੦੬੭।

ਟੂਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਸੰਮਤੁ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ੧੬੬੭ ਸੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੁ
ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਐਵੇਂ ਭੁੱਲੇ ਭਾਅ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ

[1] ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ ਸੂਚਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ "ਗੁਰ
ਵਿਗਾਸ" ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ; ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੁਰਾਤਨਿ
ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਭਾਗ ਪਹਲਾ) ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੬ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੰਨਾ ੭੬ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹਨ; ਪਦ
ਆਪਣੀ ਟਿੱਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਪੰਨਾ ੮੫ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ
ਦਾ ਉੱਲੇਖ 'ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ' (ਪੰਨਾ ੬) ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
(ਪੰਨਾ XXIV) ਤੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਗੋਲ ਬਿੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਸ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਓਦੋਂ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਿਥ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ :

> ਸੰਮਤੁ ੧੭੩੨ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਿਆਗ ਚੰਦ ਜੀ[1] ਸਮਾਣੇ ਵੀਰਵਾਰ ਦਿਹਾੜੇ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਤਿਥਿ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ" ਕਰਕੇ ਸਿਆਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੀੜ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਦਸ਼ਾ : ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਨੁਹਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਵੀ, ਚੋਖੀ ਜੇਹੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧) ਤਰਕਰੇ ਮੁਤਾਬ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਦੀ ਸੁਟ ਵਾਲੇ ਰਹਰਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ "ਸੋਦਰੁ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਖਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਬਣਦੀ ਹੈ।

੨)– ਰਾਗ ਪੁਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਪਹਲਾਂ ਹੋਰ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਬਦਲ ਗਇਆ। ਪਹਲਾਂ ਰਾਗ ਟੋਡੀ ਸੋਰਠਿ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਥੋਂ ਚੁਕ ਕੇ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਰਖ ਦਿਤਾ ਗਇਆ। ਮਾਰੂ ਤੇ ਕਿਦਾਰਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇ ਸਨ, ਅਜ ਕਲ ਵਾਂਙ ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੈਠਾ।

੩) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਲੋਕ "ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ" ਨੂੰ ਅੰਕ ੧ ਦੇ ਕੇ ਜਪੁ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿਰਲੇਖ "ਜਪੁ" ਦੇ ਕੇ "ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ" ਵਾਲੀ ਪਉੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਪਖੋਂ ਇਹ ਬੀੜ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਬੀੜ' (ਨੰਬਰ ੫) ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

੪. ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ "ਜਪੁ" ਪਦ ਨਾਲ "ਨੀਸਾਣ" ਸ਼ਬਦ ਸੂਚਿਤ ਸੀ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਿਸੇ ਨੀਸਾਣੁ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੋਵੇ।

[1] ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਨਾ 'ਅਖਬਾਰਾਤਿ-ਮੁਅੱਲਾ' ਵਿਚ "ਤਿਆਗ ਮਲ" ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਬਰ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਨਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਮਲ, ਧੀਰ ਮਲ, ਆਦਿ ਸਨ।

੫. ਜਪੁ ਵਿਚ "ਧਉਲ" ਪਦ ਕਨੌੜੇ ਨਾਲ "ਧੌਲ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਪੋਲੀ ਬਿੰਦੀ ਅਰਥਾਤ ਟਿੱਪੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਅਨੁਸੁਾਰ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਪਜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ—ਮੁੰਹੁ, ਜੋਂ ਭੈ ਹੰਉ, ਕੰਉ, ਆਦਿ।

੬. ਬੀੜ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਅਦਲ ਬਦਲ ਜਾਂ ਦਰੁਸਤੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੧੪ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੫" ਵਧਾ ਕੇ ਇੰਞ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ : "ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਨਾਲਿ ਰਲਾਇ ਲਿਖਿਆ ਮਹਲਾ ੫"।

੭. ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧੁ", "ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ" ਆਦਿ ਤਸਦੀਕੀ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

੮. ਰਾਗ ਆਸਾ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੫" ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਮਾਨ ਸੀ, "ਜੋ ਗੁਰ ਦਸੇ ਵਾਟ ਮੁਰੀਦਾ ਜੋਲੀਐ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੋਣ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

੯. ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੪ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪਦੇ ਵਿਚ "ਪਾਠ ਚੋਰ ਦਰਸਨੁ ਸੁਣਿ ਹਰਿ ਜਸ" ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਸਨ; ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਉਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੀ।

> ਨਵਨਿਧਿ ਧਰਮੀ ਕਾਹਿ ਰੇ ਚਿੰਤ ਅਚਿੰਤ ਕਲਪ ਤਰੋ।
> ਕੋਣ ਪਾਸਿ ਹਉ ਮਾਰਤ ਆਵਉ ਮੰਗਾ ਪ੍ਰਭ ਲਾਜੇ ਲਾਜ਼ ਥਰੋ ॥੧॥

੧੦. ਏਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਜਬ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅੰਕ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਮ ਸਟੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਇੰਞ ਸਨ :

ਅੰਕ	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ	ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਕ	ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਕਰੀ ਦਿੱਤਾ ਅੰਕ	ਬੀੜ ਵਿਚ ਘਰੁ	ਛਾਪੀ ਸੈਂਚੀ ਵਿਚ ਘਰੁ
੧.	ਹਰਿ ਜਪਿ ਸੇਵਕੁ ਪਾਰਿ ਉਤਰਿਓ	੨੮	੩੦	੨	੩
੨.	ਮਾਈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਪਾਈਐ	੨੯	੨੨	੨	੨
੩.	ਮੀਤਾ ਐਸੇ ਹਰ ਜੀਉ ਉਪਾਏ	੩੦	੨੭	੨	੩
੪.	ਦਰਸਨ ਨਾਮ ਕਉ ਮਨੁ ਆਛੈ	੩੧	੨੮	੩	੩
੫.	ਕਰਤ ਫਿਰਤ ਬਨ ਭੇਖ	੩੨	੩੧	੪	੪
੬.	ਮੈ ਪੇਖਿਓ ਰੀ ਊਚਾ ਮੋਹਨ	੩੩	੩੨	੫	੫
੭.	ਮੈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਪੇਖਿਓ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ	੩੪	੩੩	੫	੫

੮. ਏਕੈ ਰੇ ਹਰਿ ਏਕੈ ਜਾਨ	੩੫	੩੪	੫	੬
੯. ਜਾਨੀ ਨ ਜਾਈ ਤਾ ਕੀ ਗਾਤਿ	੩੬	੩੫	੫	੬
੧੦. ਧਿਆਏ ਗਾਏ ਕਰਨੈਹਾਰ	੩੭	੩੬	੬	੬
੧੧. ਉਲਟੀ ਰੇ ਮਨ ਉਲਟੀ ਰੇ	੩੮	੩੭	੬	੬
੧੨. ਸਭ ਦਿਨ ਕੇ ਸਮਰਥ ਪੰਥ ਬੀਠਲੇ	੩੯	੩੮	੭	੭
੧੩. ਮਾਈ ਹੋਨਹਾਰ ਸੋ ਹੋਈ ਹੈ	੪੦	੨	੨	੨
੧੪. ਮਾਈ ਗੁਰਚਰਨੀ ਚਿਤੁ ਲਾਈਐ	੪੧	੧	੨	੨
੧੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਿਆ ਬਚਨ ਤੁਹਾਰੇ	੪੨	੨੯	੩	੩
੧੬. ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਹਿ ਬਿਨਉ ਕਹਿਆ	੪੩	੨੪	?	੨
੧੭. ਅਨਾਥ ਨਾਥ ਪ੍ਰਭ ਹਮਾਰੇ	੪੪	੨੫	?	੨
੧੮. ਪ੍ਰਭ ਇਹੈ ਮਨੋਰਥ ਮੇਰਾ	੪੫	੨੬	?	੨
੧੯. ਠਾਕੁਰ ਹੋਏ ਆਪਿ ਦਇਆਲ	੪੬	੨੩	੨	੨

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੁਧਾਈ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਕਾਰਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਅੰਕ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇੱਥੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਏ ਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ।

੧੧. ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ, ਪਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉਪਰ, ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਗੁ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਜਿੱਥੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਸੀ, ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸਨ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟ ਪਰ ਸਹੀ ਸੀ :

ਬੀੜ ਵਿਚਲਾ ਕ੍ਰਮ	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ	ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕ੍ਰਮ
੧.	ਜਾਗੁ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨਾ	੨
੨.	ਹਰਿ ਜਸੁ ਰੇ ਮਨ ਗਾਇ ਲੈ	੩
੩.	ਚੇਤਨਾ ਹੈ ਤਉ ਚੇਤ ਲੈ	੧

੧੩. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਛੰਤ "ਰਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਰੁਕੀ ਤੋਂ ਉਤੇ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਦੀ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਿਖਤ ਚੌਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਇਹ ਛੰਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਇਆ ਸੀ।

੧੪. ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ "ਪੰਦਰਹੇ", "ਇਕੀਹੇ", ਆਦਿ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਵਾਰ "ਵਾਰ ਕਿਦਾਰਾ ਮਾਰੂ" ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧੫. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਣੀ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨ ਹੀ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਗਏ ਸਨ।

੧੬. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ" ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਲਗਦਾ ਸੀ।

੧੭. ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਦੀ ੨੫ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ, "ਮਾਸ ਮਾਸ ਕਰਿ ਮੂਰਖ ਝਗੜੇ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣੈ" ਦੇ ਮੂਹਰੇ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ, ਇਹ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ : "ਨਾਨੂ ਬ੍ਰਹਮ ਆਖਾ"। ਇਹ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕੁਲਖੇਤ੍ਰ ਤੀਰਥ ਉਪਰ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਣ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

੧੮. ਰਾਗ ਮਾਰੂ, ਭੈਰਉ ਤੇ ਬਸੰਤ ਦੇ ਕਬੀਰ, ਨਾਮਦੇਵ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਬੀੜ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਸਨ।

੧੯. ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁਢ ਵਿਚ ਤਾਂ ਠੀਕ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਵਧਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਚੋਖੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ।

੨੦. ਕਲ ਭਟ ਰਚਿਤ ਦੂਜੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਯੇ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਹੁ ਟਲ" ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ।

੨੧. ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਭੋਗ ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੇ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ (ਸਲੋਕ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ', ਆਦਿ) ਵੀ ਹੋਰ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

੨੨. ਪੁਨੀਆਂ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩, ਮੁਖ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਅੱਠਾਂ ਉਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ, ਜਾਂ ਫਿਰ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਉਪਰ ਲਿਖ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

੯. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ ੧੨੫੩
(ਸੰਮਤੁ, ਆਧਾਰਭੂਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੯੭)

ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਐਕਸੈਸਨ ਨੰਬਰ ਐਮ-ਐਸ ੧੨੫੩ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੧੬੯੭ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦੋ ਵਾਰ : ਪਹਲਾਂ ॥ ੧੬ ॥ ੯੭ ॥ , ਫਿਰ ਨਾਲ ਹੀ ੧੬੯੭ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ "ਸੰਮਤੁ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਕਲਮ ਉਹੀ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਸੰਮਤੁ ੧੬੯੭ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਕਲ ਇਹ ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਅਥਵਾ ੧੮੦੦ ਈ. ਦੇ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ : ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਤਕਰੇ ਹਨ : ਪਹਲਾ "ਤਤਕਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕਾ . . . ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ", ਦੂਜਾ "ਤਤਕਰਾ ਰਾਗ ਕਾ", ਤੀਜਾ "ਤਤਕਰਾ ਸਬਦਾਂ ਕਾ" ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ ਵਖਰੇ ਹਨ, ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ। ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਤਤਕਰਾ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਬਾਣੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਹਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਤੋਂ ਜਪੁ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਿਚ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ "ਸੋਦਰੁ" (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਫਿਰ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਮਗਰੋਂ "ਸੋਹਿਲਾ" ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਬਾਕੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਤੇ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਖ਼ੀਰ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ; ਹੋਰ ਕੋਈ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ।

ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਖੁਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਉਪਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਤਕਰਾ ਬਣਾਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪਤ੍ਰੇ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ; ਅੰਕਹੀਣ ਖੱਬੇ ਤੇ ਅੰਕ ਵਾਲੇ ਸੱਜੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਜੋ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :

੧. ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਜੈਤਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਮਾਰੂ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰ "ਸੁਧ", "ਸੁਧ ਕੀਚੇ" ਆਦਿ ਪਦ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਧੁਨੀਆਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਾਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ "ਰਾਇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੋਜ ਦੀ ਧੁਨਿ ਉਪਰ ਗਾਵਣੀ"।

੨. ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ "ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ" ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸ਼ਬਦ "ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੁ ਸੰਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ; ਨਾ ਹੀ "ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ" ਦੇ ਪ੭ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ ਵਾਲੇ) ਵਿਚ "ਕਿਓ ਬਾਧ ਹਰਿ ਰਾਖ ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ" ਨਾਲੋਂ ਛੁਟੀ ਹੋਈ ਤੁਕ "ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ੬੨ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਜਿਨਿ ਛਾਡਿ ਜਉ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਓ) ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ "ਜੀਅਰਾ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਉ" ਨਾਲ "ਛਾਡਿ ਮਾਇਆ ਕੇ ਧੰਧ ਸੁਆਉ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੋਦਰੁ" ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ, "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ" ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੫" ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ" ਸ਼ੁਧ ਹੈ।

੪. ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ" ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਦੇਤ ਦਰਸਨ" ਆਇਆ ਹੈ (ਪੱਤੀ ੨੪੭/੧)। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਮੀਅੰਕੀ" ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੫. ਰਾਗ ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਕਿਧਰੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਅਤੇ ਘਰੁ ੩ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

੬. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਸੁਨਿ ਕੈ) ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" (ਪੱਤੀ ੩੦੩) ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ "ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੭. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ (ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਨਕ

ਸਨੰਦਨ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਅਧੂਰੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨਾਲ "ਨਿਰਗੁਨ ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ਵਾਲਾ ਪਹਲਾ ਅੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ "ਰਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੱਤ੍ਰੀ ੪੫੫)। ਕਬੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਨਿਕਸੈ) ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਅੱਖਰ ਸਾਧੈ ਬੇਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਥਾ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਣੀ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੧੦. ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ "ਵਰਤ ਨ ਰਹਉ ਨ ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ", "ਮਹਲਾ ੫" ਹੇਠ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਆਉ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵਾ" ਮਗਰੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ (ਪੱਤ੍ਰੀ ੫੯੨/੨)।

੧੧. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ" ਨਾਲ ਪਹਲਾਂ "ਮਹਲਾ ੧" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੱਤ੍ਰੀ ੫੯੩/੧)। ਇਕਤੁਕੇ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੧ ਹੀ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ) ਵਿਚ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ . . . ਖਿਨ ਤੋਲਾ ਖਿਨੁ ਮਾਸਾ" ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੱਤ੍ਰੀ ੫੯੪/੨)।

੧੨. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੱਤ੍ਰੀ ੬੪੦)। ਅਗੇ "ਸਾਰੰਗ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ "ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ" ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰੁਸਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ "ਸੂਰਦਾਸ ਮਹਲਾ ੫ ੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਨ।

੧੪. ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਮੰਗਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਏ ਹਨ; ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਬਿਭਾਸ" ਪਦ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ; ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਪਟ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ "ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ" ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵਖ ਵਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਲ ਜੋੜ (ਜੁਮਲਾ) ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੧੦. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੭੯੭
(ਸੰਮਤ, ਆਧਾਰਭੂਤ ਗ੍ਰੰਥ ੧੬੯੮)

ਇਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰ ਐਮ-ਐਸ ੭੯੭ ਤੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਞ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਫਿਰੈਬ ਲਿਖਿਆ

ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਆਈ ਹੈ :

ਪੋਥੀ ਕਾ ਲਿਖਤੀ ਸੰ: ਬਿ: ੧੬੯੮

ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਕੀ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਗਏ। ਤਾਂ, ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਆਧਾਰਭੂਤ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਕਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਜੋਗ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਸ ਉਤਾਰੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਲੇਰੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪੇ ਕੁਝ ਚੋੜਾ ਹੋ ਗਇਆ ਪਰੰਤੂ ਚੋੜਾਈ ਤੇ ਉਚਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੋਕੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਧਾਰਣ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਤ੍ਰੇ ਇਸ ਦੇ ੫੫੬ ਹਨ। ਅੰਕ ਸੱਜੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੰਕ ਲਗਾਣ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਮੂਲਮੰਤਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ "ਸੂਚੀ ਪੱਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਹੈ। ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ "ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ" ਲਿਖਿ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਜਾਂ ਨੀਸਾਣ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ : ਨੀਸਾਣੁ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਜਪੁ', 'ਸੋਦਰੁ' (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ 'ਸੋਹਿ ਆਰਤੀ (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਹਨ। 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲਾ ਜੁਟ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਿ

ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਭੱਗ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਾਲਤ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ : "ਰਤਨਮਾਲਾ ਸੁਧੁ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਅੱਖਰ ਤੋਰਕੀ ਥੀ ਭੀ ਅਖਰੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ"।

ਤਤਕਰੇ : "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ" ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ "ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ" ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਿੰਨ ਕਾਲਮੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਮਹਲਾ ਜਾਂ ਘਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਤ੍ਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਅੱਧੇ ਥਾਂ ਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗਬਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਣ ਉਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ" ਨਾਲ ਕੁਰਤਾਇਆ ਹੈ। ਭੱਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਵੀ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇੰਞ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਤਤਕਰੇ ਹਨ। "ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ" ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੁ ਦੀ ਬਾਣੀ : ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੁ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਦੇ ਜੋ ਗਉੜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਲਗਪਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਆਈ ਹੈ।

ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ : ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਪਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

੧. ਜਪੁ ਨਾਲ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਿਚ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕਾ ਮਹਲਾ ੧" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਦਰ ਮੂਲਪਾਠ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ। ਅੰਦਰ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਵੀ ਮਹਲਾ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ : ਮੁਹੋ, ਧੋਲ, ਕੇਣ, ਰਖੀਸਰ, ਜੀਭੋ।

੨. ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ "ਸਿਰੀ" ਹੀ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੋਦਰੁ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸੋ ਪੁਰਖ ਹੈ ਫਿਰ 'ਸੁਣ ਵਡਾ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੪. ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਨੈਕੁ ਦਰਸਨ ਸੁਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸੁ" ਠੀਕ ਆਇਆ ਹੈ।

[1] ਇਕ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧੦ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੫. ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਦੂਜੀ ਤੁਕ, ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ :

ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰ ਕਰੇਇ ॥
ਸਭਨਾ ਕਾ ਮਾ ਪਿਉ ਆਪ ਹੈ ਆਪੇ ਸਾਰ ਕਰੇਇ ॥ (੨੬੦/ਅ)

੬. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਤ ਸੁਨਿ ਕੈ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ "ਅਉਧੋ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ ਜੋ ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਕਰੈ ਨਿਬੇਰਾ" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। (ਪੱਤੀ ੨੬੭/ਅ)

੭. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਣੀ
ਧਰਤੀ ਜਾ ਕਉ ਥੋਟ ॥

→ ੮. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ "ਰਣ ਝੁੰਝਨੜਾ ਗਾਉ" ਵਾਲਾ ਛੰਤੁ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। (ਪੱਤੀ ੩੬੫/ਅ)

੯. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ "ਲਾਲੈ ਗਾਰਬ ਛੋੜਿਆ" ਅੰਦਰ ਮੂਲ-ਪਾਠ (text) ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਉਕਾਈ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤਤਕਰਾ ਬਾਹਰੋਂ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਚੁਕ ਲੈਣ ਕਾਰਣ।

੧੦. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਿਤਰੁ ਚਿੰਤਾਮਣੀ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਪੱਤੀ ੪੩੨/ੳ)। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰੋ ਬਾਧਓ ਮਾਈ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। (ਪੱਤੀ ੪੩੨/ੳ)।

੧੧. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ" ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ। (ਪੱਤੀ ੪੫੫/ੳ)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਤੁਕਾ "ਸਾਹਿਬੁ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (ਪੱਤੀ ੪੫੬/ੳ)। ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਦੇ, "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ . . ." ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਥਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੱਤੀ ੪੬੪/ਅ)।

੧੨. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ" ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਲਿੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੱਤੀ ੪੮੭/ਅ)।

੧੩. ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ → ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੪. ਭਟ ਰਚਿਤ ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ੨ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵਈਏ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੋ ਕਪੁ ਕਲ ਗੁਰੁ ਸੇਵੀਐ" ਠੀਕ ਹੈ।

੧੫. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੫" ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਪਦ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੧੧. ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ
(ਸੰਮਤ ੧੬੯੯)

ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ
ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਵਿਚ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ
ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ' ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਨੇ ... ਪ
ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵਿਦਵ
ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਉਪਰ ਇਕ ਲੇਖ ਅੰਗ੍ਰੇ ਵਿ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਿਸਾਲੇ 'ਜਰਨਲ ਆਫ਼ ਸਿਖ ਸਟੱਡੀਜ਼' ਵਿ
ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਇਹ ਬੀੜ ਸ. ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾ
ਬੰਨੋ ਸਾਹਿਬ, ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ, ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ, ਤੇ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਿ
ਸ. ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਜਨਤਾ ਨਾਲ ਦੇ ਦਿਨ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਿਆ ਹੈ
ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਗਿ੍ਰ. ਗਿ
ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਲ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਈ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਅ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਯਥਾਸ਼ਕਤਿ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

ਬੀੜ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ : ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰ
ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਪਾਸ ਮਾਂਗਟ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ
ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਬੜੌਤ, ਜ਼ਿਲਾ ਮੇਰਠ, ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਥੇ ਹੀ ਇਹ ਉਪਰ ਦੇ
ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗਸਤ ੧੯੬੨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਰ
ਪਰਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਸਾਹਿਬ, ਜਵਾਹਰ ਨ
ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ੧੯੭੮ . ੮
ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਵਸਰਾਂ ਤੇ ਵੇਖਿਆ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਲੈਮੀਨੇਟ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧ
ਚੁਕੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ, ਮੁਢਲੀ, ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦ
ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਕਤਲੇ ਆਮ ਸਮੇਂ ਇ
ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਗਪਗ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਲੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਰੇਸ਼ਮ
ਸੰਦੂਕੜੀ ਲੁਟ ਕੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੋਂ ਇਕ ਸ਼ੁਭਵਾਨ ਮ
ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੁੜ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕਣ : ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਆਕਾਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ੨੮¾ ਸੈ.ਮੀ. × ੩੮½ (ਲਿਖਤ ੧੯ ਸੈ.ਮੀ. × ੨੨ ਸੈ.ਮੀ.) ਸੀ। ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ੨੯½ ਸੈ.ਮੀ. × ੪੦½ ਸੈ.ਮੀ. ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਹਾਸ਼ੀਆ ਸੱਜੇ ਤੇ ਖੱਬੇ, ਲਾਲ ਧਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਬਾਰੀਕ ਤੇ ਲਿਖਾਈ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਕਾਲੀ ਗੂੜ੍ਹ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਵਿਚ ੩੧ ਸੱਤਰਾਂ, ਤੇ ਔਸਤਨ ਹਰੇਕ ਸੱਤਰ ਵਿਚ ੩੩ ਤੋਂ ੪੩ ਅੱਖਰ ਹਨ। ਸ਼ਕਲ ਇਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਪੇਟਾ ਇਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉਚਾਈ ਲੰਮੀ ਹੈ। ਪਤ੍ਰੇ ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ ੪੬੮ ਹਨ। ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤ੍ਰੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਬਿਨਾ ਅੰਕ ਪੰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਅੰਕ ਸਹਿਤ ਪੰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਪਤ੍ਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।[1]

ਤਤਕਰੇ : ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਸਭੋ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਸ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਇਕ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੰਕ ਦਸ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਮਲਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ੧੪ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮਹੱਲਿਆਂ ਸਹਿਤ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਚਾਰ ਪਤ੍ਰੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਪਤ੍ਰਾ ੧੬ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕੋਨੇ ਉੱਤੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ੪ ਸੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਪਰ ੧ਓ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਕੇ ਦੀ ਪੂਛ ਹੇਠਾਂ ਸਾਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕਟਦੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਪਲੇਟ XXiv, ਚਿਤ੍ਰ ੧੯)। ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਮੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ "ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰੀ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ ਉਪਰੋਕਤ ਪਲੇਟ) ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ।

[1]ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਲਗੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਏ (A) ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਅੰਕਹੀਨ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਬੀ (B) ਸਮਝ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਉਕ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚਲੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨੀਸਾਣ ਨੂੰ ਪਤ੍ਰਾ ੩੨੪/ਬੀ ਉਪਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤ੍ਰਾ ੩੨੪ ਤੇ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨੀਸਾਣ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ੩੬੯/ਬੀ ਉਪਰ ਹੈ, ਪਰ ਤਤਕਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤ੍ਰਾ ੩੭੦ ਉਪਰ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਮੁਕਣ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ "ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ" ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਨੇ ਛੇਦਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਮਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਛੇਤੀ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ੧੬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ੩੧ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਤ੍ਰੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ, "ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ", ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਤੇਤੀਵੇਂ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਗਲੇ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ, ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਗਲੇ, ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ, ਵਖਰੀ ਕਲਮ ਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣੇ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਮਤ ਦੀ ਰੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ੧੭੬੫ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਿੱਛੋਂ ਵਧਾਏ ਗਏ ਚਲਿਤ੍ਰ (ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਂਗ ਹੋਆ ਵਾਲੇ) ਨਾਲ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬੀੜ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ : "ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਥਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ" ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ' ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਦੇ ਮਗਰ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ "੧੬੫੯ ਮਿਤੀ ਅਸੂ ਵਦੀ ਏਕਮ" ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਮਤ ਦਾ ਪੰਜਾ (੫) ਨੌਂ (੯) ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਵੇਖੋ ਪਲੇਟ XXIV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੯)। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੯੯ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਹਾਕੇ ਵਾਲੇ /੯/ ਨੂੰ ਮੋਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਭੰਨ ਕੇ ਪੰਜੇ (੫) ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਤਿਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਕਾਈ ਵਾਲੇ ਨੌਂ (੯) ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਤੇ ਪੰਜੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਨੌਂ (੯) ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਫ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ੧੯੮੪ ਦੇ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦਾ ਨੈਗੇਟਿਵ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਸਹਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ੧੬੯੯ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ੧੬੫੯ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਦੋਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ੧੬੯੯ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ੧੬੫੯ ਨ ਹੋਣ

ਦਾ ਪਤਾ ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ (ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ) ਚਲਿਤ੍ਰ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਭੰਨੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੬੪੮ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ੧੬੫੯ ਬਣਾਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂਗਟ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ਭੰਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਚੋਖੇ ਅਥਰੂ ਕੇਰੇ ਹਨ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

> ਮਾਂਗਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਨਾਦਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਨਿਰਾ ਚੌਕੇ ਦਾ ਪਾਂਜਾ ਅਤੇ ਔਂਠੇ ਦਾ ਨਾਇਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ) ਹੜਤਾਲ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਵੀ ਘੁਸੇੜ ਦਿੱਤੀਆਂ।[2]

ਜਥੇ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਇਹ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਮਤੁ ੧੬੪੮ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਦਰਾ ਸਾਲ ਹੋਰ ਜੀਵਿਤ ਰਹੇ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚਨੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ? ਜੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਵੀ ਰੇਤ ਦੀ ਕੰਧ ਤੇ ਹੀ ਖੜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਘੁਸੇੜਨ ਦਾ ਕਥਨ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਿਆਸ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੌੜਾਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਸਲ ਸੰਮਤੁ ੧੬੬੯ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

> ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜ ਅੰਕ ਕਿਸੇ ਅੰਕ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਭ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਏਸੇ ਹੀ ਭ੍ਰਮ ਵਿਚ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸੰਮਤੁ ੧੬੪੮ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ

[2]'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੪੮-੧੪੯.

> ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਅੱਖਰ ਯਾ ਅੰਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਯਾ ਅੰਕ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜੋ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਤਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਪਾਂਜਾ—ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮ: ੬ ਨੂੰ ੧ 'ਪ' ਅੰਕ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ—ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਤੇ '੬' ਬ... ਅਤੇ ਇਸ ਪੰਜ ਦੇ ਹੇਠ ਵੀ ਅੰਕ ੬ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਂਜਾ ਬਣਾਇਆ ਇਹ ਖੁਰਦਬੀਨ ਨਾਲ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ 'ਸੰਮਤੁ ੧੬... ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮਯ ਦਾ ਹੈ ਜੋ, ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਈ ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵੇਲੇ ਹੋਈ। . .
>
> ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਬੀੜ ਤੀਜੀ ਥਾਂ ਨਕਲ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੯ ਦੀ ਲਿ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪੂਜਾ ਲੈਣ ਲ... ਤੋੜ ਕੇ 'ਪ' ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।[3]

ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਢੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਬਣਾ ਕੇ, ਅਰਥਾਤ ੧੬੬੯ ਤੋਂ ੧੬੫੯ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਨਾ ਕੁ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਣਾ ਜਗਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ... ਵਾਲੇ /੬/ ਨੂੰ ਭੰਨਨ ਨਾਲੋਂ ਇਕਾਈ ਵਾਲੇ /੯/ ਨੂੰ ਭੰਨਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਹੇਵੰ... ਭੰਨਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਦਹਾਕੇ ਵਾਲੇ /੬/ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕ... ੧੬੫੯ ਬਣਾਇਆ, ਕਿਉਂਜੋ ੧੬੯੯ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸ... ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰ... ਹੈ। ਉਹ ਬੰਨੋਆਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ B1 ਦੀ ਸੰਗਿ... ਹੈ, ਚੋਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਵਾਪਸ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਅੰਸ਼ ਨੇ... ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਬੰਨੋਆਣੀਆਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਤੋਂ ਨਕਲ... ਹੋਰ ਬੀੜ, B2 ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੰਨੋਆਣੀਆਂ ਨੇ ਅਸਲ ਬੀੜ... ਲੈਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ B2 ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ... ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੇ ਸਨ ਸੰਮਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਇਆ।[4] ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਕਿਥੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਏ।

[3]ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੯੬.

[4]ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਦੇਖੋ *Journal of Sikh* (Vol. XI, No. II, August 1984) pp. 101-113.

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦਾਦ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲਾਧਾਰ ਗ੍ਰੰਥ B1 ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸੰਦਿਗਧਤਾ ਤੋਂ ਕਦਾਚਿਤ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀ 2 (ਕਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ) ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁਟਾਈ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਇਸੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁਟਾਈ ਸੂਚਨਾ ਉਕਾਈਆਂ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਥਿਤ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਵੇਖੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬੰਨੋਆਣੀਏ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਏ ਗਏ ਫ਼ਤਵਿਆਂ ਦਾ ਥੰਥਾਪਨ ਸਾਡੀ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਟੀਕਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਉਘੜ ਆਵੇਗਾ।

ਨੀਸਾਣੁ : ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਮਤ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ :

੩੪ ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੪ ਉਪਰ ਜੋ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ਅੰਕ ੩੩ ਉਪਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉੱਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਕ ੩੪ ਹੈ, ਲਾਲ, ਨੀਲੇ, ਕਾਲੇ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦਾ ਇਕ ਫ੍ਰੇਮ ਜੇਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। (ਪਲੇਟ, XXV, ਚਿਤ੍ਰ ੨੦) ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੨ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਗੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਧਾ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ "ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਵਿੱਚੋਂ" ਕਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਲਗਣਾ ਤੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਸਿਆ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਲ ਅਸੀਂ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪਰਤਾਂਗੇ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਵਿਵਾਦਿਤ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੰਨ ਲਇਆ ਹੈ।[5] ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨ ਤਾਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਨ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੬" ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬੀੜ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗ਼ਲਤ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੬੪੮ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਦੂਜਾ ਨੀਸਾਣੁ ਪਤ੍ਰਾ ੩੭੦ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪਲੇਟ XXVi, ਚਿਤ੍ਰ ੨੧)। ਇਹ ਵੀ ਪਤ੍ਰਾ ੩੪ ਤੇ ਲਗੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਫ੍ਰੇਮ ਵਾਂਙ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਸਾਣੁ ਨਾਲ ਇਹ ਰਲਦਾ ਨਹੀਂ (ਵੇਖੋ ਪਲੇਟ xxii ਚਿਤ੍ਰ ੧੭); ਨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਰਲਦੀ ਹੈ, ਨ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ। "ਅਜੂਨੀ" ਨੂੰ "ਅਜੋਨੀ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਹ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਅਕਸ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ,[6] ਪਰ ਇਹ ਫੋਟੋ-ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨ ਹੀ ਟ੍ਰੇਸ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕਾਪੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਗੋਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਨਹੀਂ ਰਲਦੀ, ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਅੱਖਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ, ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਕੋਰੀ ਥਾਂ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲੱਗੇ ਹੋਣ, ਤੇ ਨੀਸਾਣੁ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਰਨ ਸਰਨ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ	ਗੁਰੂ ਜੀ ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ

Reverse & obverse of the seal[7]

---

5. ਵੇਖੋ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੩੦.
6. ਵੇਖੋ, 'ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਰਪਨ ਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੧੦੨ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ।
7. 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਪੰਨਾ ੧੩੧.

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਹਰ "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਰਨ ਸਰਨ" ਵਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਭਾਈ ਹਰਮੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਰਜਿਸਟਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਫੋਟੋ ਸਟੈਟ ਕਾਪੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾ ੩੨੦ ਉਪਰ "ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ" ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਮੁਹਰ ਦੇ ਲਗੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਡੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕਤ੍ਰ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤੀ ਪੁਛ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਮੁਹਰ ਦੇ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਭਾਈ ਹਰਮੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟਸ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਪੰਨਾ ੩੨੦ ਉਪਰ (ਜੋ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ੩੨੨) ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕਰਾਈ ਗਈ ਵਖਰੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਥਿਤ ਨੀਸਾਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੰਨੋਆਣੀਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਪਾਈ ਹੈ :

> ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪਨੇ ਪਾਵਨ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਦੁਆਰਾ (ਨਿਸ਼ਾਨ) ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਨ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।
>
> ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤੀਰ ਨਾਲ, ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਸ਼ਬਦ (ਨਿਸ਼ਾਨ) ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ : "ਗੁਰੂ ਜੀ ੧ੳ ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ"। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਛਾਪ ਲਗਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਕਸ਼ਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਰਨ ਸਰਨ ਸਾਹਿਬ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ॥"[8]

ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਨੇ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਫੋਟੋ-ਕਾਪੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੨ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। (ਦੇਖੋ XXVII. ਪਲੇਟ ਚਿਤ੍ਰ ੨੨) ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਮੁਹਰ ਦੇ Reverse ਅਤੇ Obverse ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਗਿਆਨੀ ਬਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ

[8]'ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੧੧੨.

ਕੀਤੀ ਲਿਖਤ ਉਪਰ ਲੱਗੀ ਮੁਹਰ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਬਲ ਨੇ ਇਸ ਚਿਤ੍ਰ ਦੇ ਥਲੇ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ "ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ" ਦਸਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਸ ਵਕਤ ਚਲਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਤੇ ਮੁਹਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਲ ਦੀ ਗ਼ਲਤ-ਬਿਆਨੀ ਨਿਕਲੀ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਫ਼ਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਕ ਰਚਨਾ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ' ਹੈ। ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹਰ ਤਿਜਾਵੁਰ (ਤੰਜੋਰ) ਦੇ ਇਕ ਨਾਯਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ "ਐਇਰਾ-ਪਤਿ" (ਐਯਰਪਤਿ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨਾਯਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਾਲ ਦੀ ਟੋਹ ਲਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜੇ ਦਾ ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਨ ੧੬੭੩ (ਸੰਮਤ ੧੭੩੦) ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਹੀ ਰਾਜਾ ਸੀ।[9] ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ੧੭੩੦ ਬਿ. ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵੀ ਹੈ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹ ਕੇ ਖਹੜਾ ਛੁੜਾ ਲਇਆ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ (ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ) ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧੀ ਤਕ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਈ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਾਰਣ ? (ਆਪ ਗਵੇੜ ਲਾ ਕੇ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ।) 'ਅਸਲ ਬੀੜ ਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਖਸਤਾ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਪਾਟ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।"[10]

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਿਆਸ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮੁਚੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਪਤ੍ਰੇ ਇਕੱਲੇ ਦੁਕੱਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਪੰਗਤੀ ਜਾਂ ਪਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜੋ ਸੁਧਾਈ ਜਾਂ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਹਿਤ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਏ, ਇਕ ਹੀ ਹੱਥ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹ ਕੋਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਇਹ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ" ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋ ਨੇ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੀੜ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਮਾਧਾਨ ਲਈ ਹਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ : (੧) ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗਿਨਿਆ ਤਿਥਿਆ ਪਰ ਠੀਕ ਸੰਮਤ ੧੬੫੯ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ; (੨) ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ

[9]'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੧੪੦, ੩੨੯ ਅਤੇ ੩੨੨
[10]ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੦.